

RUÏNES ALS RUIMTE VOOR HERINTERPRETATIE

**MET EEN FOCUS OP HET MIJNLANDSCHAP VAN
ZWARTBERG**

LIESE LEMMENS

Fig. 1: *Voorpagina* ©Christian
Richter

Liese Lemmens
Masterscriptie 2024-2025
Universiteit Hasselt
Faculteit Architectuur & Kunst
Promotor: dr. arch. Karen Lens
Begeleiders: Prof. dr. Koenraad Van Cleempoel
Prof. arch. Jo Berben

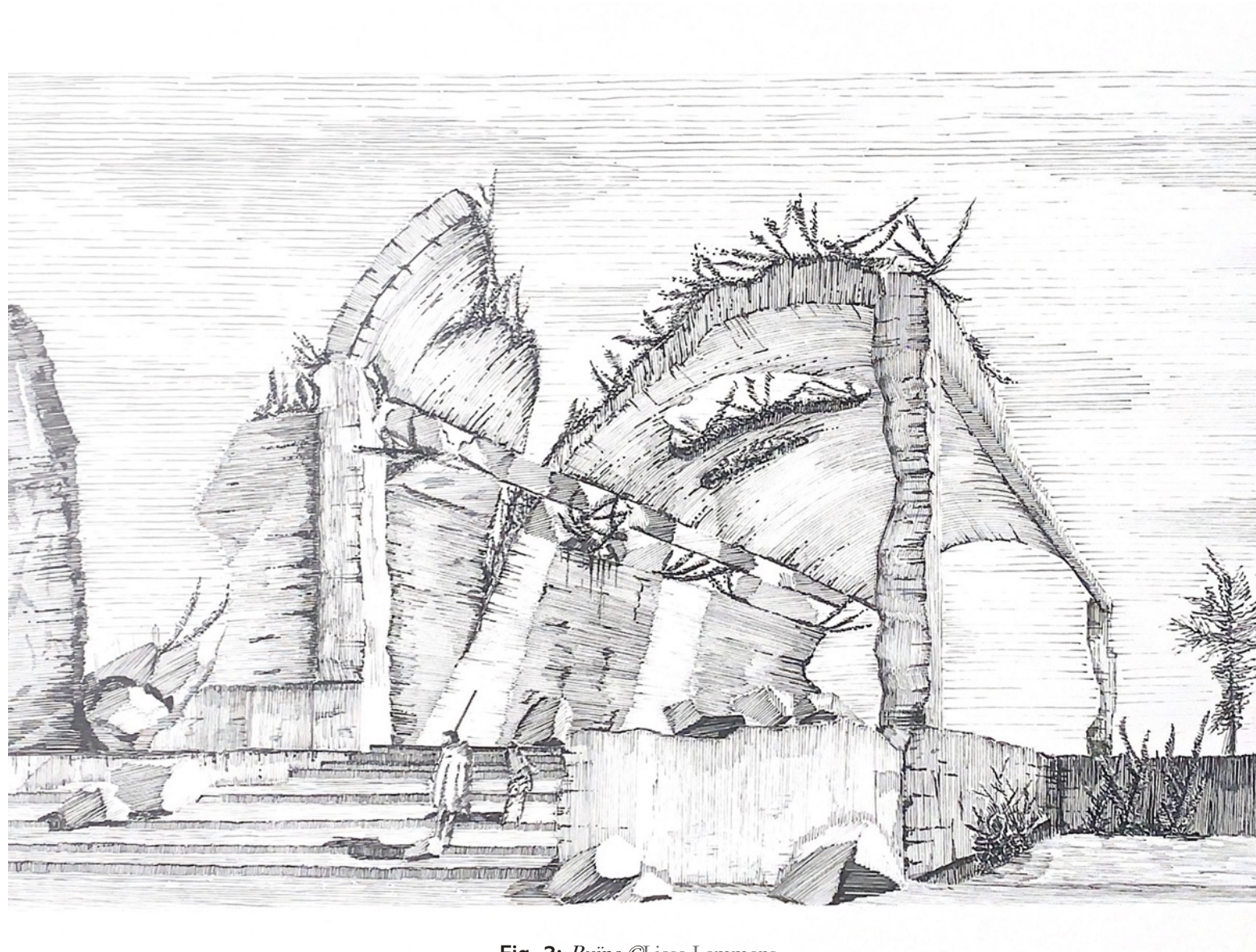

Fig. 2: *Ruine* ©Liese Lemmens

“So therefore I thought of the beauty of ruins...of things which nothing lives behind...and so I thought of wrapping ruins around buildings; you might say encasing a building in a ruin so that you look through the wall which has its apertures as if by accident...I felt this would be an answer to the glare problem.”

(Kahn, 1959)

Dankwoord

Het voltooien van deze masterscriptie zou niet mogelijk zijn geweest zonder de steun en begeleiding van vele personen, die ik dan ook graag wil bedanken.

In de eerste plaats gaat mijn dank uit naar mijn promotor, dr. arch. Karen Lens. Haar doordachte feedback en enthousiasme tijdens het hele traject waren een bron van motivatie en hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan het eindresultaat. Ook de gesprekken en uitwisselingen in de studio rond het masterproject hebben me sterk geïnspireerd.

Daarnaast wil ik het volledige team van het seminarie Genius Loci bedanken, in het bijzonder Prof. dr. Koenraad Van Cleempoel. Het seminarie heeft mij tijdens de afgelopen twee masterjaren diepgaand inzicht gegeven in het thema herbestemming, wat mijn interesse in dit vakgebied aanzienlijk heeft verruimd.

Een bijzondere dank gaat ook uit naar de studiebegeleiders, in het bijzonder Prof. dr. arch. Jo Berben. Zijn waardevolle opmerkingen, kritische blik en motiverende begeleiding hebben het masterproject naar een hoger niveau getild.

Tot slot ben ik mijn naaste omgeving bijzonder dankbaar. Mijn ouders, broer en partner wil ik hartelijk bedanken voor hun onvoorwaardelijke steun en aanmoediging tijdens het voorbije jaar.

Abstract (Nederlands)

Deze masterscriptie is ontstaan uit de ontwerp oefening op het voormalige mijngebied van Zwartberg en wordt benaderd vanuit het seminarie ‘Genius Loci’, waarbij de historische context centraal staat.

Het centrale thema van de masterscriptie is de ruïne. Het mijngebied van Zwartberg werd plotseling uitgewist, wat een ondraaglijk verlies veroorzaakte voor de lokale gemeenschap. De ruïne staat in de vier hoofdstukken steeds op een eigen manier centraal. In het inleidende onderzoek wordt gekeken naar de geschiedenis van kloostergemeenschappen in Groot-Brittannië en de transformatie van kerkgebouwen tot ruïnes na de ontbinding van de kerk. Vervolgens wordt het verval in de tijd onderzocht aan de hand van massieve bouwwerken die eeuwenlang hebben overleefd. Na deze theoretische benadering van de ruïne, worden mogelijke ontwerpmethodologieën besproken, aan de hand van casestudies die drie hoofdthema’s behandelen: het ‘vereren’, het ‘herstellen’ en het ‘construeren’ van de ruïne.

Het onderzoek komt samen in het laatste hoofdstuk, waarin specifiek de ruïnes van Zwartberg worden besproken. Het post-industriële landschap is hier voornamelijk zichtbaar in de vorm van de terrils, de afvalbergen die ooit de puinen van de mijnactiviteiten herbergden. Ook de voorzieningen die zich rondom de mijnsite bevonden, zijn bewaard gebleven, zoals de logementhuizen, het kolenspoor en de tuinvijken. Alleen het kloppende hart van het geheel, de mijn zelf, die als kernpunt fungeerde voor de ontwikkeling van deze voorzieningen, verdween. Deze ruïnes zijn stille getuigen van de geschiedenis en weerspiegelen de identiteit en het verlies van de mijn. Tot slot wordt een analyse uitgevoerd van het oude mijnstation van Waterschei, de uiteindelijke projectlocatie waar het onderzoek tastbare vorm krijgt.

Abstract (Engels)

This master’s thesis originates from the design exercise at the former mining site of Zwartberg and is approached through the seminar ‘Genius Loci’, with a focus on the historical context.

The central theme of the thesis is the ruin. The mining area of Zwartberg was suddenly erased, causing an unbearable loss for the local community. The ruin is at the core of each of the four chapters in a distinct way. The introductory research looks at the history of monastic communities in England and the transformation of church buildings into ruins after the dissolution of the church. Subsequently, the decay over time is explored through massive structures that have survived for centuries. After this abstract approach to the ruin, possible design methodologies are discussed, based on case studies addressing three main themes: the ‘reverence’, ‘restoration’, and ‘construction’ of the ruin.

The research culminates in the final chapter, where the ruins of Zwartberg are specifically discussed. The post-industrial landscape is primarily visible here in the form of the terrils, the waste heaps that once housed the remnants of mining activities. The facilities surrounding the mine site have also been preserved, such as the boarding houses, the coal track, and the garden neighborhoods. Only the beating heart of the whole, the mine itself, which served as the core for the development of these facilities, has disappeared. These ruins are silent witnesses to history and reflect the identity and loss of the mine. Finally, an analysis is conducted of the old mining station of Waterschei, the final project location where the research takes tangible form.

Inhoudstafel

Dankwoord	7
Abstract	8
Inleiding	12
HOOFDSTUK 1: Het Post-Reformatielandschap van Engeland	14
[1] Geschiedenis van de kloostergemeenschappen	16
[2] De onderdrukking	22
[3] Omvorming van de kloosters	24
[4] Verlies in identiteit	36
HOOFDSTUK 2: De kracht van de muur	40
[1] Inleiding	42
[2] Scottish Tower Houses	43
[3] Invloed op Modernistische architecten	46
HOOFDSTUK 3: Ruïnes leven nog steeds	48
[1] Ruïnes leven	50
[2] Het ‘vereren’ van de ruïne	53
[3] Het ‘herstellen’ van de ruïne	65
[4] Het ‘construeren’ van de ruïne	72
HOOFDSTUK 4: De littekens van Zwartberg	80
[1] Inleiding	82
[2] De ruïnes van vandaag	83
[3] Garden City	92
[4] Station Waterschei	100
Conclusie	112
Bibliografie	116
Afbeeldingenlijst	122

Inleiding

Het masterproject, gevestigd in het oude mijngebied van Zwartberg, draagt de sporen van een bewogen geschiedenis. De sloop van de historische mijngebouwen na de sluiting heeft diepe littekens achtergelaten in het landschappelijke weefsel. Binnen het seminarie ‘Genius Loci’ wordt met een historische blik gekeken naar de geschiedenis van Zwartberg, om de huidige littekens bloot te leggen en het mijnverleden op een nieuwe manier te herwaarderen.

Het masterproject en de masterscriptie draaien beide rond het thema van de ruïne, een stille getuige van zowel het verleden als het heden, die functioneert als een brug tussen de geschiedenis en het heden. De kracht van de ruïne ligt niet alleen in haar esthetiek, maar ook in het zichtbare verval dat een gevoel van mysterie oproept bij de toeschouwer, waardoor ik zelf ook werd geïntrigeerd. Deze persoonlijke interesse wordt verder uitgediept in het mijngebied van Zwartberg, een plek die voor mij ook een persoonlijke geschiedenis met zich meedraagt. Na de sluiting van de mijn in Zwartberg, werden de historische gebouwen vlakweg meteen afgebroken, waardoor er niet enkel materiële sporen verloren gingen, maar ook emotionele en sociale schade ontstond. Het oorspronkelijke concept, de mijn, die als kernpunt fungeerde voor de bouw van naastliggende voorzieningen, verdween. Met dit onderzoek wil ik de littekens van vandaag blootleggen om de verhalen van vroeger te vertellen.

Dit onvervangbare verlies doet ons herhaaldelijk terugdenken aan de geschiedenis. Een vergelijkbare gebeurtenis vinden we terug in Engeland, waar de bittere breuk van Hendrik de 8ste met de kerk leidde tot de ruïnes die we vandaag de dag als romantische, pittoreske landschappen zien. Ondanks hun schoonheid dragen deze plaatsen diepe littekens en herinneren ze aan het immense leed dat lokale gemeenschappen hebben ondervonden. Dit eerste hoofdstuk focust zich op kloostergemeenschappen die met de loop der jaren werden getransformeerd tot ruïne.

Om de ruïne verder te onderzoeken, wordt er in het tweede hoofdstuk onderzocht hoe deze bouwvallen omgaan met verval in de tijd. Om deze vraag te verkennen, kijk ik naar de Scottish tower houses, immense kastelen met zware, brede muren die niet alleen bescherming boden maar ook een architectonische en symbolische functie hadden. Deze gebouwen laten zien

hoe muren kunnen functioneren als ruimtes op zichzelf, de muur als kamer. Door zulke robuuste architectuur te bouwen, overleefden deze bouwwerken eeuwen van verval. Door dit perspectief mee te nemen in het onderzoek, kunnen we vergelijkingen stellen met het ruïneuze landschap van Zwartberg, waar de mijn niet eeuwen geleden sloot, maar slechts 59 jaar geleden.

In het derde hoofdstuk wordt de ruïne benaderd als een nieuwe typologie. Hierbij verschuift de focus van een religieuze invalshoek naar een post-industriële context, om zo geschikte ontwerpmethodologieën te onderzoeken voor het mijngebied van Zwartberg. Het hergebruiken van een ruïne stelt de architect voor nieuwe uitdagingen, er bestaat geen universele oplossing die telkens opnieuw kan worden toegepast. De ontwerpstrategieën worden ingedeeld in drie categorieën: het vereren, het herstellen en het construeren van de ruïne. Deze indeling biedt een brede basis waarop verder wordt gebouwd met casestudies die de toepasselijke strategieën verder uitdiepen.

In het laatste hoofdstuk wordt het onderzoek toegespitst op de ruïnes van Zwartberg. Ondanks de sluiting en afbraak van de mijn blijven er historische sporen zichtbaar in het landschap. Door hierop de focus te leggen, kan het mijnverleden op een nieuwe manier worden herwaardeerd. Het post-industriële landschap toont zich vooral in de vorm van terrils, de afvalbergen waarop steenpuin werd gedumpt. Daarnaast vormt ook het kolenspoor een tastbare herinnering aan het verleden. In dit hoofdstuk wordt bovendien een analyse uitgevoerd van de projectlocatie, namelijk het oude mijnstation van Waterschei, de halte waar mijnwerkers aankwamen en hun nieuwe thuis vonden.

Deze thema's, waarin de ruïne steeds centraal staat, vormen een onderzoek dat gericht is naar de materiële sporen van het verleden. Vanuit deze thema's komen we tot de herbestemming van de ruïne, wat de algemene onderzoeksvraag van zowel het masterproject als de masterscriptie vormt. Het oude mijnstation van Zwartberg vormt hierbij de tastbare uitvoering van het onderzoek.

Het Post-Reformatielandschap van Engeland

Een inleiding tot het ruïneuze landschap van Engeland waar er een grote fascinatie is ontstaan voor de ruïne.

[1] Geschiedenis van de kloostergemeenschappen

Het landschap van het Verenigd Koninkrijk kent vandaag de dag via zijn ruïnes een melancholisch, bijna romantisch beeld. De achtergelaten ruïneuze structuren zijn opvallend vanwege de massieve overblijfselen die overgenomen worden door de omliggende natuur. Het motief achter dit ‘dode’ landschap volgt vanuit het politieke verhaal van Hendrik de 8ste. Via een literatuurstudie wordt er onderzoek gedaan naar hoe het Verenigd Koninkrijk tot dit grijze gebied van architectuur gekomen is. De ruïne vormt hierbij de tastbare herinnering aan de geschiedenis, als getuige doorheen de tijd. De focus ligt op het boek *Raised From the Ruins*, geschreven door Jane Whitaker. Zij onderzoekt de transformatie van kloostergebouwen nadat Hendrik de 8ste de ontbinding van de kloostergemeenschappen in gang had gezet. De focus ligt hierbij op kloostergemeenschappen, ze vormen een belangrijk onderdeel uit de geschiedenis en van het Britse landschap. Deze gebouwen, ooit centra van spirituele en intellectuele activiteit, veranderden door de ontbinding in verlaten ruïnes, waardoor ze zo een nieuwe rol kregen in het collectieve geheugen van het land. Het verhaal dat zich op de Britse eilanden heeft afgespeeld, vertoont sterke gelijkenissen met het mijnverleden van Zwartberg, waar zowel de identiteit als de gebouwen van de mijn zijn uitgewist. De overeenkomsten tussen beide zijn opmerkelijk. Voordat we de moderne interventies rondom ruïnes bespreken, volgt eerst een inleidende verkenning van de geschiedenis van ruïnes zelf, met een specifieke focus op de kloostergemeenschappen in het Verenigd Koninkrijk. Door een beeld te schetsen van de voorgeschiedenis krijgen we inzicht in het religieuze en economische kader dat een belangrijke rol speelt binnen dit bredere verhaal. Vervolgens wordt een vergelijking gemaakt met het mijnverleden van Zwartberg, waar economische en financiële factoren ook een bepalende rol speelden bij de sluiting van de mijnbouwactiviteiten.

De evolutie van het monastieke leven

Wat kloostergemeenschappen kenmerkt, is dat individuen zich bewust terugtrekken uit de maatschappij om in een afgezonderde gemeenschap te leven en zich volledig te wijden aan een religieus bestaan. Al voor de opkomst van de monastieke beweging werd deze levenswijze beoefend door kluizenaars, soms volledig in afzondering, soms net in gemeenschappelijke groepen. De monastieke beweging ontstond oorspronkelijk in de 4de eeuw in Egypte, waar Sint-Augustinus van Hippo de eerste leidende principes verspreidde onder deze leefgemeenschappen (Greene, 2005). In *Medieval Monasteries*, geschreven door Patrick Greene, worden zijn ideeën helder verwoord:

“Zijn opvatting van het monastieke ideaal, waarin het leven van contemplatie en gebed werd gecombineerd met de deugd van hard werken en een openheid naar de buitenwereld, werd ontwikkeld tot de regel van Sint Augustinus.” (2005).

Omdat deze regel nog relatief flexibel was en gedeeltelijke betrokkenheid bij de buitenwereld toeliet, sloot hij goed aan bij de kloostergemeenschappen in de beginjaren van het christendom. Naarmate het monastieke leven zich verder ontwikkelde, stelde Sint-Benedictus van Nursia rond 530 een nieuwe regel op (Greene, 2005). Deze regel werd uiteindelijk de leidraad voor de organisatie en het bestuur van kloosters. Zijn visie op het kloosterleven wordt als volgt beschreven:

“Het voorzag een klooster als een zelfbesturende, zelfvoorzienende gemeenschap waarin de broeders hun eigen abt kozen en de opbrengst van hun eigen velden consumeerden, en zo was uitgerust om te overleven in verschillende contexten, ongeacht de toestand van de wereld daarbuiten.” (White, 2012).

Het belangrijkste verschil met de regel van Sint-Augustinus lag in de openheid naar de buitenwereld, waarbij Benedictus strengere grenzen stelde. Kloosters moesten op zichzelf gericht zijn en een sterke nadruk leggen op gehoorzaamheid, armoede en handenarbeid. Zijn principes

kregen internationaal veel aandacht en werden in de 7de eeuw in de Engelse kloosters geïntroduceerd (Greene, 2005). Vanaf de 9de eeuw groeiden kloosters in omvang en ontvingen ze steeds grotere stukken land van weldoeners. Hierdoor werden ze centra van landbouw, handel en onderwijs en stonden ze onvermijdelijk in direct contact met hun omgeving. Dit was deels in strijd met de regel van Sint-Benedictus, die eenvoud en een autonoom leven benadrukte. Monniken richtten zich steeds meer op het gebed en lieten het werk op het land over aan lekenarbeiders (White, 2012). Zo verschoof de rol van kloosters naar een grotere economische betrokkenheid. Naarmate het kloosterleven zich verder aanpaste, ontstond een tegenbeweging. In 1098 stichtten de cisterciënzers in Cîteaux een nieuwe kloostergemeenschap als reactie op de steeds rijker en machtiger wordende kloosters. Ze wilden terugkeren naar de oorspronkelijke eenvoud van de regel van Sint-Benedictus, omdat ze vonden dat de kloosters te luxueus en werelds waren geworden. Hun dagindeling werd opnieuw strikt gestructureerd volgens Benedictus' principes, met een duidelijke scheiding tussen gebed, handwerk en persoonlijke studie (White, 2012). De cisterciënzers streefden naar soberheid en eenvoud, maar door hun harde werk en efficiënte landbouwmethoden werden veel van hun kloosters toch rijk. Later accepteerden ze lekenbroeders en bouwden ze woningen voor hen rondom de kloosters. Hoewel ze rijkdom probeerden te vermijden, bracht hun succes hen uiteindelijk weer dichterbij de wereld. Ondanks hun groeiende welvaart bleven de cisterciënzers de regels van Sint-Benedictus steeds nauwkeurig volgen, met een evenwichtige dagindeling waarin gebed, arbeid en studie centraal bleven staan.

Economie en handel

Kloosters hadden naast hun religieuze betekenis ook een grote rol in de economie en handel. De rijkdom werd voornamelijk bereikt door het verkopen van landbouwproducten en het verlenen van pacht (Green, 2005). Deze rijkdom was één van de factoren waarom het kloosterleven tot een definitief einde kwam na de ontbinding die werd ingezet door koning Hendrik de 8ste. Engeland was een belangrijke speler in de verkoop van ruwe wol, en vooral de cisterciënzers waren betrokken bij deze internationale handel. De wol werd voornamelijk geëxporteerd naar de Lage Landen, Frankrijk en Italië, waar er onder

andere lakens van werden gemaakt. Omdat de wol van Engelse schapen van hoge kwaliteit was en dus een belangrijke handelswaar vormde, gaf het Engeland ook een bepaalde machtspositie wanneer er conflicten opdoken. Ze konden de handel direct verbreken, waardoor de vijand met lege handen achterbleef en met lokale wol te werk moest gaan (Roemen, 2022). In de 17de eeuw speelde wol zelfs zo een belangrijke rol dat het goed was voor ongeveer zesentwintig procent van de Engelse industriële productie. Het overtrof daarmee de export van onder andere metalen en mijnbouwproducten (Sugden & Cockerill, n.d.). Kloosters hadden dus enorme macht vanaf de 14de eeuw, toen de handel in wol volop in bloei stond. Iets later in de 15de eeuw, vlak voordat Hendrik de 8ste de ontbinding van de kloosters in gang zou zetten, ging het financieel niet goed met het koningschap. De geërfde rijkdom was al snel uitgegeven aan een reeks oorlogen, waardoor er naar nieuwe inkomstenbronnen moest worden gezocht. Deze werden gevonden binnen de kloostergemeenschappen waardoor er uiteindelijk een overdracht aan rijkdom gebeurde (Peyton, 2020). Dit was waarschijnlijk een van de belangrijkste factoren van de Reformatie, al werd de sluiting van de kloosters officieel gerechtvaardigd door andere argumenten, waaronder zelfs beschuldigingen van misstanden binnen de kloosters zelf (Whitaker, 2021).

Act of Supremacy

Hendrik de 8ste werd in 1509 koning van Engeland. Hij zorgde voor één van de grootste verschuivingen op politiek en religieus niveau. Dit kwam tot stand wanneer hij het huwelijk met zijn eerste vrouw Catharina van Aragon nietig wou verklaren, vanwege meerdere redenen. Catharina van Aragon was al eerder in het huwelijksbootje gestapt met Arthur Tudor, de oudere broer van Hendrik die normaal koning zou worden maar op jonge leeftijd overleed. Tijdens het huwelijk met Hendrik de 8ste werd ze meermaals zwanger en kregen ze samen één dochter, Maria de 1ste. De koning wou geen dochter maar een zoon, om zo een opvolger van het koningschap te garanderen (Breiter, 2013). Hij was ervan overtuigd dat het krijgen van een dochter zijn straf was, voor het huwen van de weduwe van zijn broer. Zijn tweede vrouw kwam rond dezelfde periode in beeld, waardoor hij zo snel mogelijk het huwelijk nietig wou verklaren, maar daar ging de katholieke kerk niet mee akkoord. Paus Clemens de 7de gaf geen goedkeuring

waardoor Hendrik de 8ste aan een afscheiding van de kerk begon om zo uiteindelijk te kunnen scheiden van zijn vrouw (Freeman, 2012). Hierdoor kon hij in hetzelfde jaar trouwen met zijn tweede vrouw Anne Boleyn. In 1533 stichtte hij de kerk van Engeland op, namelijk de Anglicaanse Kerk. Ook gaf hij zichzelf de eer om opperhoofd te worden van deze nieuwe religieuze stichting, tegen het gezag van de Rooms-Katholieke kerk in. Op deze manier werd hij eigenaar van alle landen en bezittingen, waardoor er een groot rijkdom aan de koning werd overhandigd (Freeman, 2012).

Het kunnen scheiden van zijn vrouw was niet het enige profijt waar de koning naar verlangde. Door het afschaffen van de kloosters hadden deze geen verdere verplichtingen om de regels van de Romaanse kerk te volgen. Zoals eerder besproken, speelde er ook een groot financieel motief een rol in deze beslissing. Hij begon deze territoria te zien als een bron van inkomsten, waardoor het religieuze landschap volledig transformeerde (Breiter, 2013). De kerk had over de jaren heen enorm veel rijkdom en macht verworven. Bepaalde geleerden zouden hebben geschat dat ongeveer een derde van Engeland in handen was van de kerk (Peyton, 2020). Door als koning eigenaar te worden van dit vermogen, werden er voldoende inkomsten gegenereerd om oorlogen te voeren tegen onder andere Spanje. Dit bracht uiteraard veel ophef teweeg. Hoe deze kloostergemeenschappen alles uit handen moesten geven en welke vernietigende daden daarmee gepaard gingen, wordt in het volgende hoofdstuk besproken. Eerst wordt er een vergelijkende veronderstelling gemaakt over het mijnverleden in Zwartberg.

Mijnsluiting

Ook in Zwartberg speelde het financiële aspect een belangrijke rol bij de sluiting van de mijnen. Opvallend is dat de steenkoolmijn van Zwartberg nog winst maakte eind 1965, het moment dat de sluiting werd aangekondigd. De arbeiders keerden dus in ongeloof, ook omdat Zwartberg één van de meest innovatieve mijnen was van Limburg. Op lange termijn werd steenkool echter steeds minder rendabel door de opkomst van nieuwe energiebronnen (50 Jaar Geleden Ging De Mijn Van Zwartberg Dicht, n.d.). Nadat de eerste ontslagbrieven in de brievenbus belandden, kwamen er stakingen teweeg. Zo staakten de mijnwerkers ondergronds voor meerdere dagen, brood en water

werd bezorgd en zelfs de pastoor werd afgedaald naar de ondergrond om zo mis te geven. Bovengronds vonden er stevige rellen plaats waar er uiteindelijk zelfs twee doden vielen en vele gewonden. De staking wierp uiteindelijk wel zijn vruchten af, de regering ging een akkoord aan waardoor niemand van de mijn ontslagen zou worden vooraleer deze persoon een nieuwe job had. Uiteindelijk sloot de mijn van Zwartberg op 1 oktober 1966 (Vanacker, 2023). Hoewel deze verschuiving niet op religieus vlak plaatsvond, veroorzaakte ze een gelijkaardig trauma. De mijn, het kloppende hart van de stad, net zoals de kloosters het kloppende hart van het volk waren, verdween van de ene op de andere dag. In hoofdstuk vier wordt de impact van de mijnsluiting op de gemeenschap van Zwartberg geanalyseerd, met speciale aandacht voor de overgebleven ruïnes van het mijnverleden.

Fig. 4: *Stakingen tijdens de sluiting van de steenkoolmijn in Zwartberg in 1965 ©Johny Harsch*

[2] De onderdrukking

Om een grondige analyse te vormen over het hergebruik van kloostergebouwen, wordt eerst een onderzoek uitgevoerd naar de sluiting van deze religieuze gemeenschappen. Dit proces verliep niet altijd even vlot. De overgang van de Rooms-Katholieke Kerk naar een zelfstandig opgerichte religieuze stichting, namelijk de Anglicaanse Kerk, was voor veel kloostergemeenschappen onaanvaardbaar. Dit leidde tot weerstand en had ingrijpende gevolgen voor de betrokken religieuze groepen. De analyse baseert zich voornamelijk op een literatuurstudie van *Raised from the Ruins*, geschreven door Jane Whitaker in 2021. In dit werk wordt uitgebreid besproken op welke manieren kloostergemeenschappen werden gesloten en hoe deze religieuze groeperingen te maken kregen met verdrijving en onderdrukking (Whitaker, 2021).

Het verdrijven van de kloosters

Nadat Hendrik de 8ste zichzelf tot hoofd van de nieuw gestichte Anglicaanse Kerk kroonde, kwamen er verschillende opstanden teweeg. Om die zoveel mogelijk te onderdrukken, werden de kloosters stapsgewijs gesloten (Wright, 2024). In 1536 werden de eerste kloosters gesloten door Thomas Cromwell, de kanselier van de koning. Hij is ook verantwoordelijk voor de complete afronding van de reformatie in 1547, na de dood van koning Hendrik de 8ste. De kloosters die eerst werden gesloten, waren die met een laag jaarinkomen, onder de 200 Engelse Pond. Deze kleinere kloosters hadden vooral betrekking tot de lokale gemeenschappen, waardoor grote weerstand werd vermeden. De sluitingen werden gerechtvaardigd door de abten en monniken te beschuldigen van corruptie en immoraliteit (Greene, 2005). In 1538 werden de resterende ontbindingen in gang gezet. Vele monniken en nonnen gingen akkoord met de sluiting van de kloosters om moeilijkheden te vermijden en kregen als akkoord een bepaald pensioensbijdrage (Carter, z.d.). Vele anticipeerden dan ook hun sluiting en verkochten waardevolle bezittingen of zelfs bouwonderdelen op voorhand. Maar het stopzetten van de grotere kloosters was een

meer gecompliceerde zaak, vele kwamen in opstand in de hoop zo het politieke beleid te trotseren. Tijdens de eerste ontbindingen trokken veel monniken dan ook naar deze grote kloosters, waardoor de groep die weerstand bood ook steeds groter werd (Marshall, 2009). Het verdringen van deze gemeenschappen ging vaak gepaard met gewelddadige acties, waaronder het hangen van de monniken aan de kerktoren of het vierendelen als executie. Bij het in vieren te delen werden de hoofden van protestvoerders in elke hoek van de stad geplaatst om een duidelijke boodschap naar het volk over te brengen (Greene, 2005). Het verzet tegen de Reformatie liep hoog op en mondde uit in een grootschalige volksopstand tegen de volledige Tudor-dynastie, die aan de basis lag van de Reformatie. De Pilgrimage van Genade begon in oktober 1536 en vond voornamelijk plaats in het noorden van Engeland. De betogers stelden hoge eisen aan de koning met als grootste doel de Reformatie ongedaan te maken. Ondanks hun inspanningen werden de rebellen uiteindelijk verdreven. De opstand eindigde in januari 1537 met een wapenstilstand, waarna de leiders van de beweging later werden veroordeeld en geëxecuteerd (Brain, 2023).

We kunnen concluderen dat de druk op het verdrijven van deze kloosters steeds groter werd. Het verdrijven van deze gemeenschappen heeft grote gevolgen gehad op de identiteit van het volk. Door ons te richten op enkele casussen kunnen we vergelijken hoe het uitstoten van de monniken en abten verliep en welke gevolgen de leegstand voor de gebouwen van deze abdijen had.

[3] Omvorming van de kloosters

Nadat we een beter inzicht hebben gekregen in de onderdrukking van kloostergemeenschappen, richten we ons op specifieke gevallen om dieper in te gaan op de manier waarop plunderingen en vernietigingen plaatsvonden. Hoewel het huidige landschap vooral wordt gekarakteriseerd door ruïnes die hiervan getuigen, zijn er ook veel religieuze gebouwen die op verschillende manieren bewaard zijn gebleven, vaak doordat ze opnieuw in gebruik zijn genomen. In dit hoofdstuk worden de diverse strategieën voor het hergebruik van deze gebouwen besproken aan de hand van drie voorbeelden: we kijken naar Fountains Abbey, waar de radicale vernietiging heeft geleid tot het huidige ruïneuze landschap; naar Malmesbury Abbey, waar een deel van de oude abdijkerk bewaard bleef dankzij hergebruik; en naar St. Augustine’s Abbey, waar eveneens een specifiek deel van de abdij door hergebruik behouden is. Zo wordt niet alleen de bredere dynamiek van de ontbinding van de kloosters verder onderzocht, maar kan ook de impact op de lokale gemeenschap en het verlies van identiteit grondiger geanalyseerd worden. Ook hier baseren we ons op het boek *Raised from the Ruins* van Jane Whitaker (2021). In haar werk verzamelt zij verschillende voorbeelden van kloostergebouwen die op uiteenlopende manieren de reformatie hebben doorstaan en een nieuwe functie hebben gekregen (Whitaker, 2021).

Fountains Abbey

<u>Klooster</u>	
Oprichting:	1132 - gesticht door 13 benedictijner monniken 1133 - omvorming tot cisterciënzerklooster
Sluiting:	1539 - sluiting als gevolg van de ontbinding van de kloosters
<u>Ruïne</u>	
Periode van verval:	1539 - verwoestingen als gevolg van de ontbinding van de kloosters 1597 - ontmanteling voor bouwmaterialen en bouw fountains hall 1768 - verdere verwijdering om ruïne te bekomen
<u>Erfgoedstatuut</u>	1968 - opgenomen lijst Unesco werelderfgoed 1968 - beheerd door National Trust

Het cisterciënzerklooster Fountains Abbey moest in 1539 zijn deuren sluiten onder het gezag van koning Hendrik de 8ste. De tweeëndertig monniken die nog in het klooster verbleven, werden een royaal pensioen beloofd voor hun vlotte medewerking. Alle bezittingen van de abdij werden overgedragen aan de koning. Het ging hierbij niet alleen om het land en de gebouwen, maar ook om de kostbare bezittingen zoals juwelen, borden, ornamenten en andere waardevolle zaken. Zelfs de eigen kledij van de monniken werd afgegeven, waardoor zij in hun bloetheid buiten de poort werden gezet (Hodges, 1904). Deze drastische handeling toont aan dat de Reformatie niet enkel ging om bezit, maar ook om de geest van het klooster te breken. Monniken werden ontdaan van eigendom, maar ook van identiteit, net zoals de oude mijnwerkers in Zwartberg. De koning had geen plannen om de site te herontwikkelen en begon met de ontmanteling van het klooster. Zo werden de ramen eruit gehaald om verder te verkopen of te hergebruiken in andere gebouwen. Het lood van het dak werd verwijderd en hersmolten in een vuur dat aangestoken werd met de houten stoelen van het voormalige koor (Hodges, 1904). Het ging wel degelijk om een radicale vernietiging van de kloosters.

Ondanks de robuuste vernietiging van het klooster, werd het land in hetzelfde jaar verkocht aan Richard Gresham. Fountains Abbey lag weliswaar in een afgelegen gebied, maar het had grote uitgestrekte land. Hij deed echter weinig met het gigantische kloostercomplex, enkel en alleen een verdere plundering van het geheel (Sharpe, 2021). Het bleef jarenlang in bezit van de familie Gresham, maar in 1597 werd het opnieuw doorverkocht aan Stephen Procter. Hier leed Fountains Abbey opnieuw, Procter sloopte verschillende delen van het complex en hergebruikte de ontmantelde bouwmaterialen voor de constructie van Fountains Hall (Hodges, 1904). Een landhuis dat werd gebouwd langs hetgeen wat er nog overbleef van de abdij. Halverwege de 17de eeuw werd het gebied opnieuw verkocht aan de familie Messenger, een belangrijk moment, want de ruïnes werden nu voor het eerst vanuit een ander perspectief bekeken. In plaats van plundering en vernietiging, werd de plek een oord voor kunstenaars en creatievelingen die geïnspireerd werden door het romantische, melancholische gevoel van het ruïneuze landschap. Ondanks de goede bedoelingen van de familie om het kloostercomplex te bewaren, werd er echter geen onderhoud of restauratie verricht aan de ruïnes. In de loop der jaren raakten ze steeds meer overgenomen door de natuur (Sharpe, 2021).

Fig. 5: Fountains Abbey voor de verwoestingen in de 12de eeuw ©Barbara Ann Spengler

Fig. 6: Fountains Hall rond 1600 ©William John Cooke & Nathaniel Whittock

Het land werd gegeerd, maar de familie Messenger weigerde het te verkopen. De Studley Royal, een naastliggend landgoed dat via haar ligging kon genieten van adembenemende uitzichten van de ruïnes, kreeg het kloostercomplex in handen in 1768. Hier werd er puur voor het esthetische gekozen en werden oorspronkelijke onderdelen zoals raamtraceringen, kloostermuren en zelfs deel van de koorarcade verwijderd (Sharpe, 2021). In 1986 werden zowel Studley Royal als de ruïnes van Fountains Abbey opgenomen op de UNESCO Werelderfgoedlijst. Deze erkenning benadrukte de historische en culturele waarde van het gebied, dat niet alleen de indrukwekkende overblijfselen van de abdij omvat, maar ook het omliggende landschap, dat door de eeuwen heen zorgvuldig is ingericht. Fountains Abbey zelf is in bezit van de National Trust, die verantwoordelijk is voor het behoud en onderhoud van het erfgoed. Dankzij deze bescherming kunnen de ruïnes vandaag de dag nog steeds worden bezocht, waardoor de geschiedenis van het kloostercomplex als erfgoed voor toekomstige generaties behouden blijft. Fountains Abbey is een voorbeeld van een situatie waarin, na de ontbinding van de kloosters, er niet meer werd omgekeken naar het bestaande weefsel. Het werd enkel bekeken vanuit het perspectief dat het als bron van materialen zou kunnen dienen. Het religieuze verleden werd van de ene op de andere dag uitgewist. Dit had niet alleen een grote invloed op het landschappelijke beeld, maar ook op de individuele en collectieve identiteit van de lokale gemeenschappen. In Fountains Abbey werden de monniken beloond met een vrijgevig pensioen vanwege hun overgave aan de koning, maar het ging er soms veel wreder aan toe. Ongeveer 14.000 monniken, nonnen, kloosterdienaren en priesters werden gedwongen af te treden van de kerk. Wie verzet bood, werd vaak geëxecuteerd; ongeveer 200 mensen verloren zo hun leven (Carter, z.d.).

De meeste monniken van Fountains Abbey gingen waarschijnlijk verder als priester of kapelaan. Anderen trokken naar het buitenland, voornamelijk naar Frankrijk, waar het kloosterleven nog volop in bloei stond. Hoe dan ook was het voor de broeders een ingrijpende aanpassing in hun manier van leven. Hoewel de regels van de Anglicaanse kerk veelal de grote lijnen van de Rooms-Katholieke kerk volgden, was het fundamentele verschil dat de paus niet langer het hoofd van de Kerk was, maar de koning. Dit betekende niet alleen een verandering in religieuze praktijk en rituelen, maar ook in de manier waarop geestelijke autoriteit werd uitgeoefend, wat voor

de monniken een drastische breuk betekende met hun eerdere leven binnen de katholieke hiërarchie (Carter, z.d.).

Om een planmatig beeld te vormen van het klooster werden er tijdens het onderzoek grafische illustraties gemaakt die een indruk geven van het verleden en het heden. Deze beelden worden in het onderzoek vergeleken met die uit het mijnverleden van Zwartberg in Genk. Hieruit blijkt dat de twee verhalen opvallende overeenkomsten hebben, ondanks het ontbreken van een grote religieuze invloed in Zwartberg. Het onderzoek toont aan dat het wegvallen van een belangrijke pijler in het sociale weefsel een volledige gemeenschap hun identiteit kan doen verliezen.

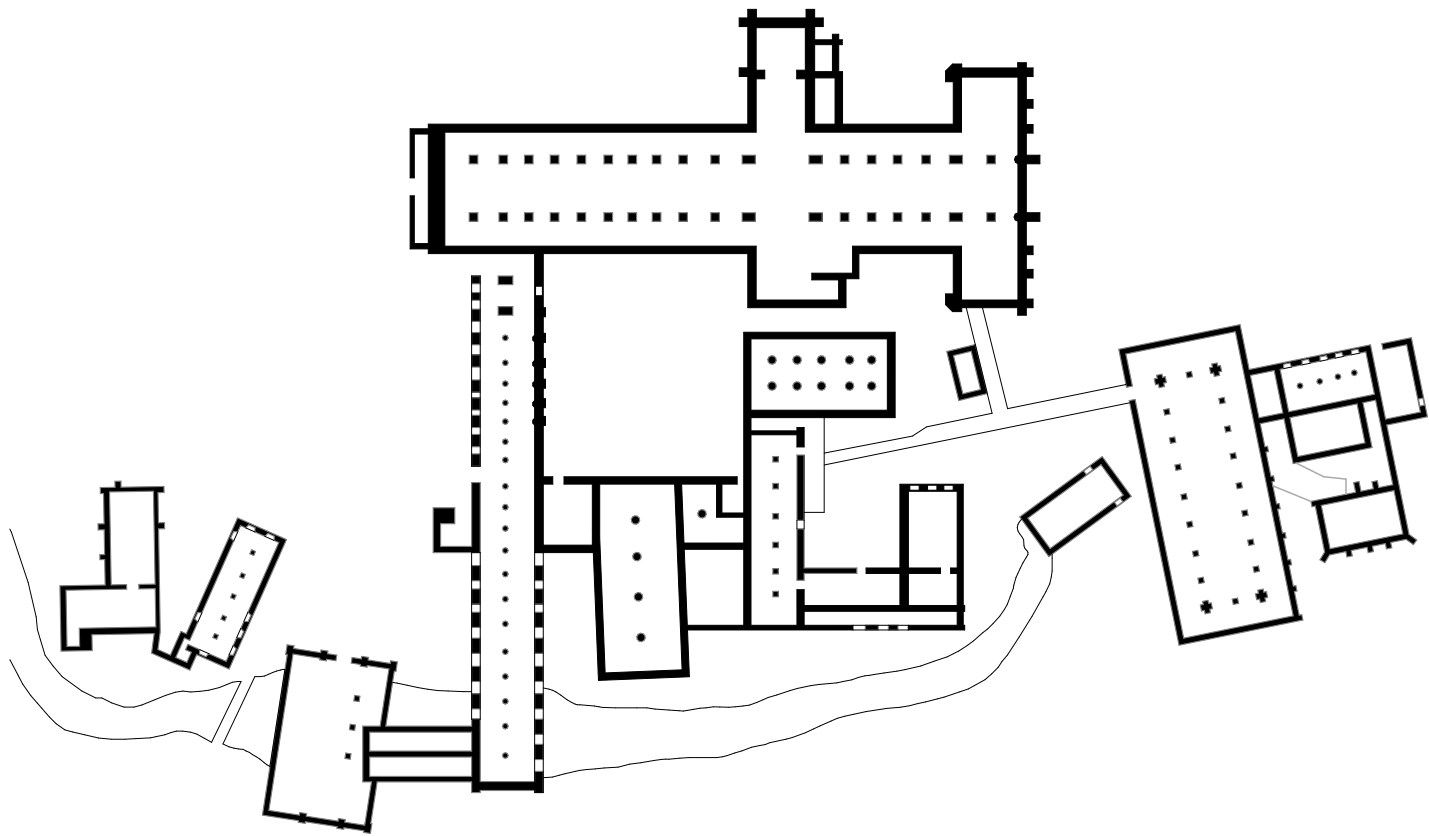

Fig. 7: Grondplan en gevel Fountains Abbey rond 1500 (Rood: nieuwe structuur/zwart: oorspronkelijke structuur/grijs: verdwenen structuur) Aangepast uit © The New Gresham Encyclopedia

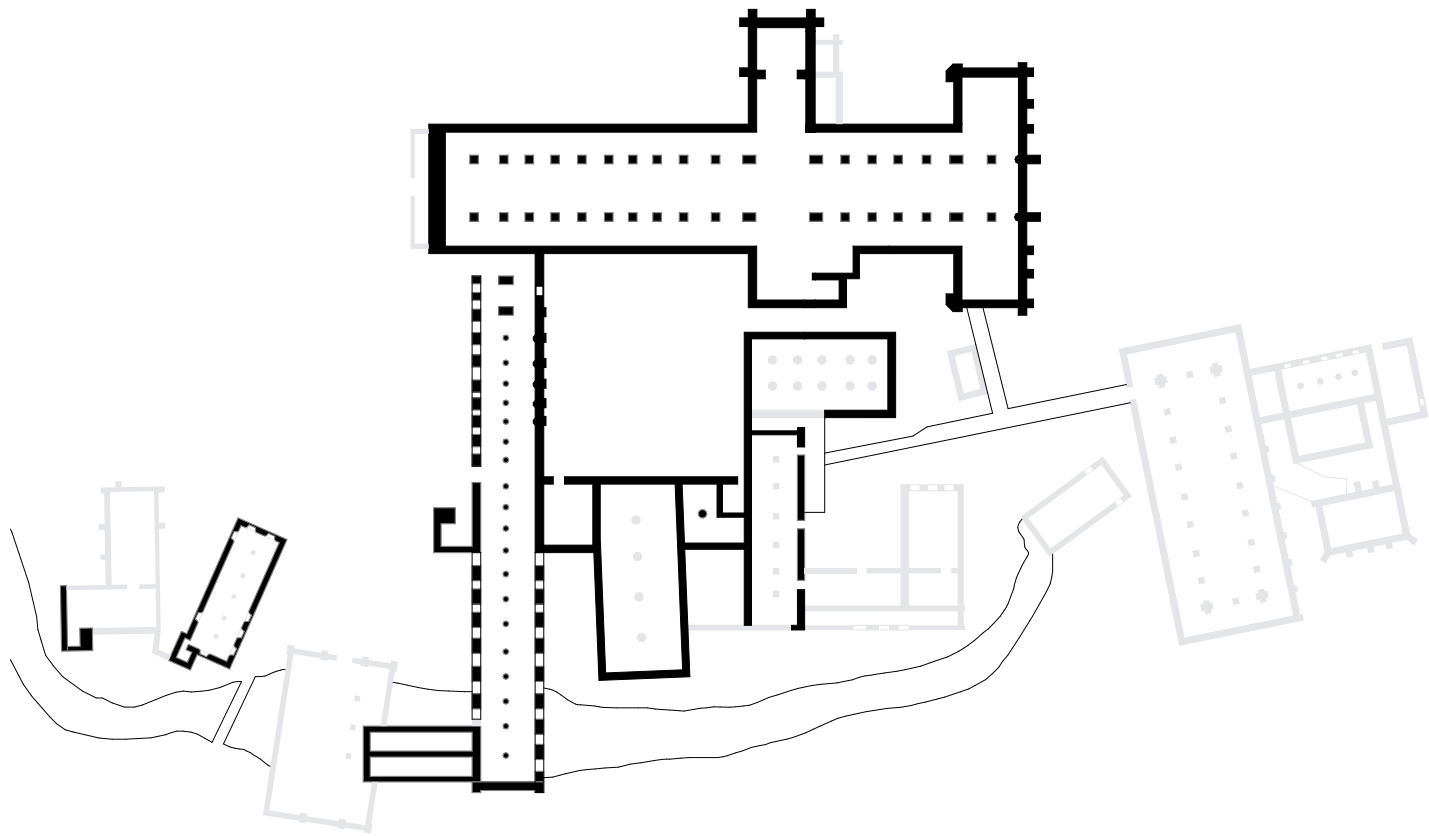

Fig. 8: Grondplan en gevel Fountains Abbey in 2024 (Rood: nieuwe structuur/zwart: oorspronkelijke structuur/grijs: verdwenen structuur) Aangepast uit © The New Gresham Encyclopedia

Klooster
Oprichting:
Sluiting:
Ruïne
Periode van verval:

Erfgoedstatuut

Malmesbury Abbey

675 - gesticht door benedictijner monnik
1539 - sluiting als gevolg van de ontbinding van de kloosters

1500-1530 - verwoestingen als gevolg van hevige storm
1642-1651 - verwoestingen als gevolg van de Engelse Burgeroorlog
ca 1820 - eerste restauratiewerken
1951 - opgenomen op lijst erfgoed als beschermd monument

Malmesbury Abbey werd in 675 gesticht als een benedictijns klooster door de Ierse monnik Maildubh. Opmerkelijk is dat het kloostercomplex tussen de 7de eeuw en het begin van de 16de eeuw nauwelijks veranderingen onderging, tot vlak voor de ontbinding van de kloosters werd ingezet (Knowles, 2024). De schade die het klooster door de eeuwen heen opliep, was grotendeels het gevolg van hevige stormen rond het jaar 1500. Tijdens de eerste storm stortte de torenspits in, waardoor een groot deel van het schip en het transept werd verwoest. In 1530 zorgde een latere storm ervoor dat de westelijke toren instortte, wat ook aanzienlijke schade aan het westelijke deel van het schip veroorzaakte (Knowles, 2024). In 1539 kreeg koning Hendrik de 8ste het kloostercomplex in handen als gevolg van de afscheiding van de Rooms-Katholieke Kerk. Hij verkocht het door aan William Stumpe, een rijke handelaar, die verschillende kloosterkamers liet ombouwen om er zijn weefbedrijf te vestigen. De abdijkerk schonk Stumpe vrijwillig aan de lokale gemeenschap, die deze in gebruik nam als parochiekerk. Dankzij deze herbestemming bleef de abdijkerk in relatief goede staat bewaard (Whitaker, 2021). Ondanks de overhandiging van het gebouw aan William Stumpe, bleef het gebouw niet gespaard van schade na de periode van de Reformatie. Tijdens de Engelse Burgeroorlogen werd de abdij verder aangetast door vijandelijke veroveringen en plunderingen (Historic England, n.d.). Door deze opeenvolging van gebeurtenissen werd de abdij in de loop der tijd kleiner van omvang. Toch wordt ze vandaag de dag nog steeds gebruikt als parochiekerk voor de lokale gemeenschap, wat haar blijvende historische en culturele betekenis onderstreept. Aan het begin van de negentiende eeuw werden de eerste restauratiewerken aan de abdijkerk uitgevoerd. Bestaande structuren werden opgevuld met metselwerk om de ruimte zo terug dienbaar te maken (Whitaker,

2021). Dit getuigt van een groot respect voor de historische waarde van de site. Hoewel de kerk tegenwoordig slechts een klein deel van de oorspronkelijke oppervlakte kan benutten, blijft de ruïne in deze situatie toch een belangrijk decoratief en historisch element, dat de herinnering aan het vroegere klooster levend houdt. Verdere overblijfselen van de oorspronkelijke structuren van het klooster blijven dus tastbaar. Ook zijn de sporen van vroegere instortingen nog duidelijk herkenbaar. Dit vormt een tastbare herinnering aan de bewogen geschiedenis van de plek. De algemene staat van het gebouw bereikte zijn dieptepunt rond de 17de eeuw. Hoe het gebouw overleefde tot aan het begin van 19de eeuw, voor de restauratie, is te zien in verschillende werken van onder andere Thomas Hearne en William Turner (Robinson & Lea, 2002). Dit laat zien dat ook hier de ruïnes in het landschap veel aandacht trokken. William Turner geraakte geïnspireerd door de ruïnes waardoor hij meermaals een bezoek bracht aan Malmesbury Abbey (Robinson & Lea, 2002). De gravuren van Thomas Hearne tonen een meer dramatische sfeer van de ruïne, wat aansluit bij zijn algemene focus op gotische architectuur en vervallen structuren. Deze interesse trok hem sterk aan tot Malmesbury Abbey, die hij met veel detail vastlegde. Voor zijn gravures werkte hij vaak samen met William Byrne, met wie hij historische locaties op een sfeervolle en nauwkeurige manier in beeld bracht (Thomas Hearne - Artvee, n.d.). Door onderzoek te doen met behulp van etsen en bestaande plannen van de abdij, kunnen we een grafische voorstelling maken van wat er nog over is. Dit toont aan dat, ondanks de vele verwoestingen die het kloostercomplex heeft doorstaan, de abdijkerk grotendeels bewaard is gebleven, deels als functionele ruimte, deels in de vorm van de ruïne. Dit is vooral te danken aan het toekennen van een tweede functie, waardoor de ruimte voortdurend in gebruik bleef. Hoewel de bruikbare binnenruimte aanzienlijk kleiner is dan vroeger, blijft de kerk een belangrijk centraal punt binnen de gemeenschap. De omliggende ruïnes vormen een tastbare herinnering aan de geschiedenis en blijven een bron van fascinatie voor velen.

Fig. 9: Malmesbury Abbey vandaag de dag ©Stephen Thomas

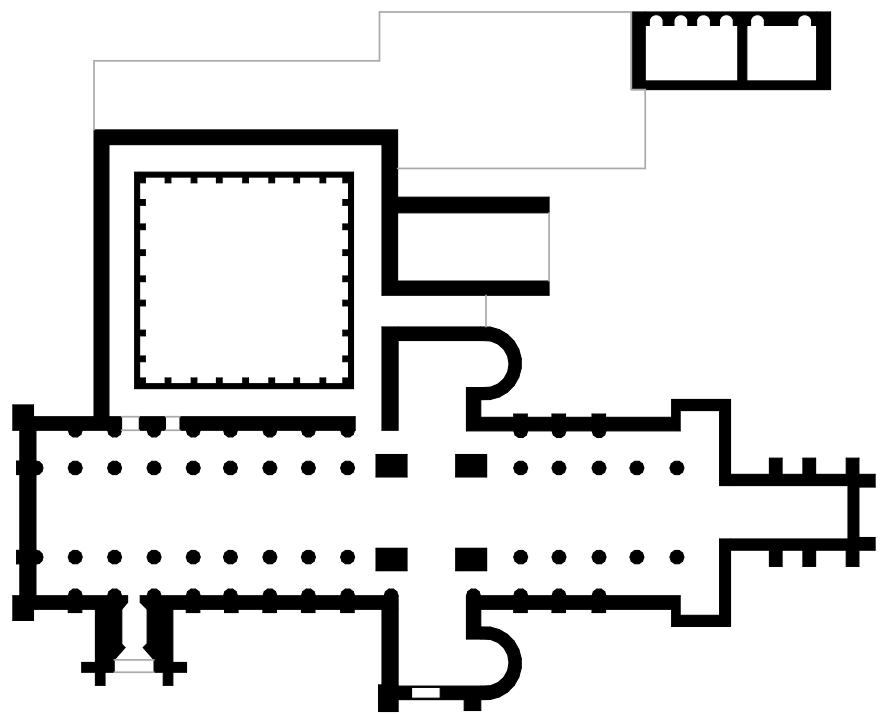
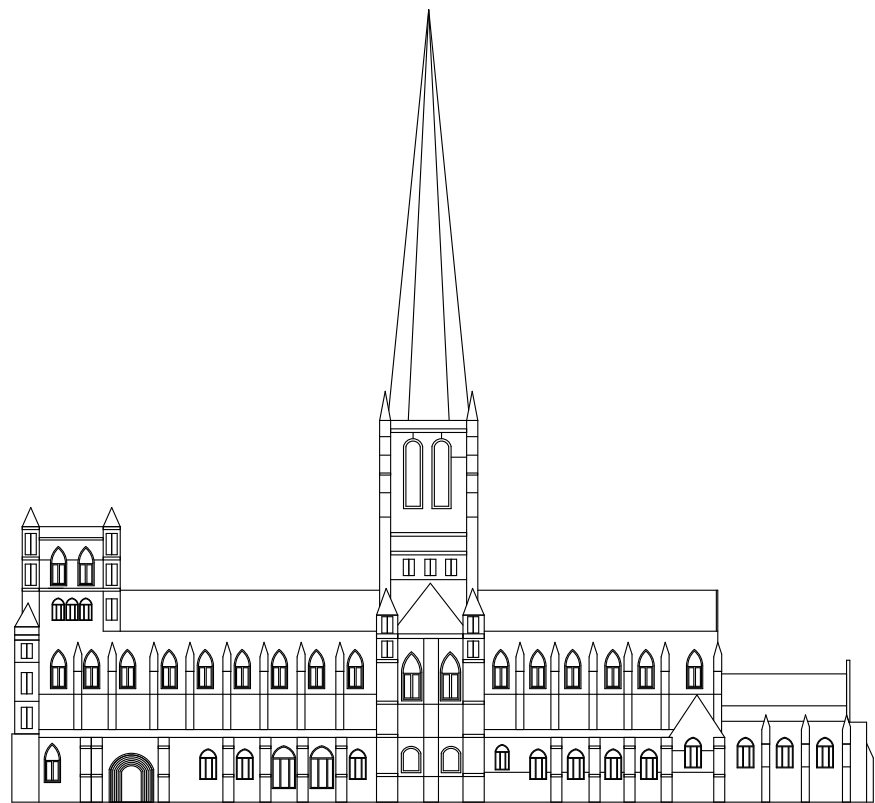

Fig. 10: *Grondplan en gevel Malmesbury Abbey rond 1500 (Rood: nieuwe structuur/zwart: oorspronkelijke structuur/grijs: verdwenen structuur) Aangepast uit ©David Sabin & Kerry Donaldson*

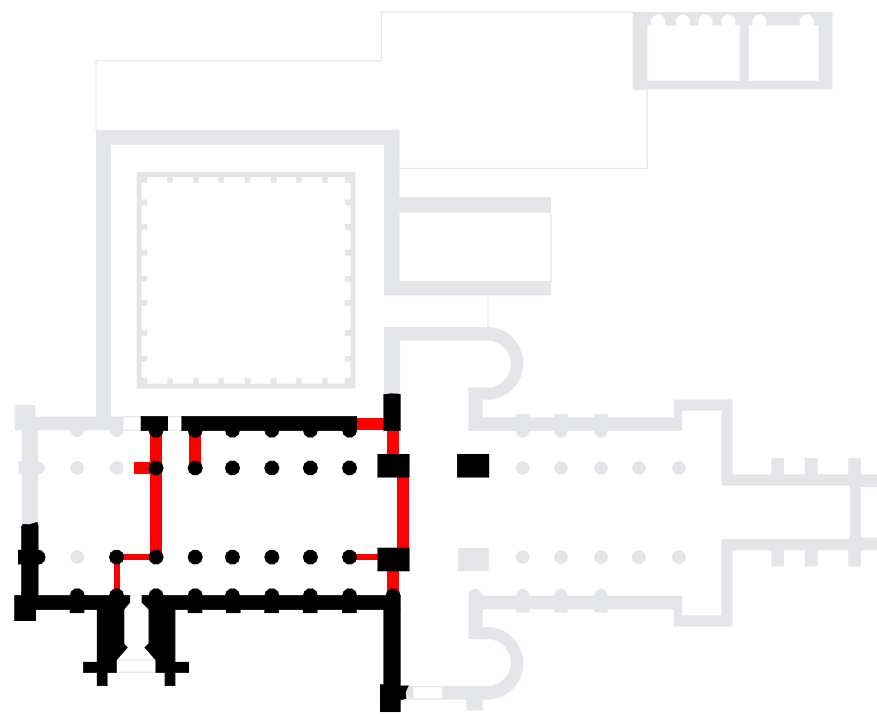

Fig. 11: *Grondplan en gevel Malmesbury Abbey in 2024 (Rood: nieuwe structuur/zwart: oorspronkelijke structuur/grijs: verdwenen structuur) Aangepast uit ©David Sabin & Kerry Donaldson*

Klooster
Oprichting:
Sluiting:
Ruïne
Periode van verval:

Erfgoedstatuut

Saint Augustine’s Abbey

598 - gesticht door benedictijner monnik
1538 - sluiting als gevolg van de ontbinding van de kloosters

ca 1050 - uitbreiding als gevolg van Normandische veroveringen
1538 - verwoestingen als gevolg van de ontbinding van de kloosters
1538 - deel site omgevormd tot koninklijk paleis
1612 - verdere plundering door Edward Wotton
1840 - plannen omvorming tot missionariscollege
1840 - beheerd door English Heritage

Koning Hendrik de 8ste moest regelmatig verre reizen maken om onderhandelingen te voeren en andere staatszaken te regelen. Tijdens deze tochten vertrouwde hij op de gastvrijheid van kloostergemeenschappen, die hem vaak onderdak boden. Na de ontbinding van de kloosters verdween deze sympathie echter volledig. Om toch voldoende verblijfplaatsen te garanderen, behield Hendrik in totaal elf monastieke sites. Eén daarvan was het kloostercomplex van Saint Augustine’s Abbey, dat werd omgebouwd tot een paleis voor de koning en zijn toenmalige vrouw, Anna van Kleef (Whitaker, 2021). Nog vóór de ontbinding van de kloosters had het kloostercomplex al een rijke geschiedenis. Saint Augustine’s Abbey werd in 598 gesticht door Sint-Augustinus, een benedictijnse monnik. Hij ontving destijds een groot stuk land van de koning om een klooster te bouwen en zo de bevolking opnieuw tot het christendom te bekeren. Dit was noodzakelijk omdat, na het vertrek van de Romeinen, heidense invloeden steeds sterker werden (History Of St Augustine’s Abbey, z.d.). De abdij groeide uit tot een succesvol religieus centrum. In de 11e eeuw kwam het klooster echter in een periode van onrust terecht als gevolg van de Normandische veroveringen. Ondanks de spanningen wist het complex te overleven en bleven het land en de bezittingen in eigen handen (History Of St Augustine’s Abbey, z.d.). De Normandiërs brachten echter wel grote veranderingen aan: de abdijkerk en de kathedraal werden uitgebreid en omgebouwd in Romaanse stijl. Daarnaast vervingen ze de drie afzonderlijke Angelsaksische kerken door één imposante nieuwe abdijkerk (History Of St Augustine’s Abbey, z.d.). Aangezien de Normandiërs zelf christelijk waren, bleef de religieuze functie van het klooster grotendeels behouden. Wel benoemden zij

een nieuwe abt van Normandische afkomst, Scolland, waardoor ze via het bestuur meer controle kregen over Saint Augustine’s Abbey (History Of St Augustine’s Abbey, z.d.). Ondanks de rijke geschiedenis van het kloostercomplex vonden de meest ingrijpende veranderingen pas plaats onder het bewind van koning Hendrik de 8ste. In 1538 nam hij Saint Augustine’s Abbey officieel in bezit. De monniken boden geen verzet en werden hiervoor rijkelijk beloond met pensioenen (Whitaker, 2021). Ook de abt kreeg een volwaardig pensioen en mocht zelfs in een van de landhuizen op het complex blijven wonen. Voor de rest van het kloostercomplex waren de gevolgen echter drastisch (Whitaker, 2021). Het proces van onteigening verliep grotendeels zoals bij andere kloosters: eerst werden alle waardevolle bezittingen in beslag genomen, waarna heiligenbeelden volledig werden vernietigd. Zonder enige vorm van empathie maakte Hendrik de 8ste een definitief einde aan het kloostercomplex. De abdijkerk werd onmiddellijk volledig gesloopt en de bouwmaterialen werden elders hergebruikt (History Of St Augustine’s Abbey, z.d.). Toch werden niet alle gebouwen meteen vernield. Enkele delen van de oude abdij werden omgebouwd tot een koninklijk paleis, bedoeld als onderkomen tijdens verre reizen. De koning woonde er echter nooit zelf. Uiteindelijk werd het complex in 1612 verkocht aan Edward Lord Wotton, een Engelse diplomaat met nauwe banden met de koninklijke familie. In deze periode raakten de omliggende abdijgebouwen volledig in verval, doordat ze niet langer werden gebruikt (Whitaker, 2021).

In 1840 werd de abdij opnieuw verkocht, ditmaal aan Sir Alexander James Beresford Hope, een Engelse politicus. Hij had het plan om de abdij om te vormen tot een missionariscollege. Tijdens de bouwwerkzaamheden werden archeologische vondsten gedaan van middeleeuwse structuren, wat de historische waarde van de site verder onderstreepte. Dit leidde ertoe dat het gebouw uiteindelijk in handen kwam van English Heritage, dat zich sindsdien inzet voor het behoud en de restauratie van de ruïnes. Vandaag de dag is er nog maar weinig over van wat ooit een van de grootste kloosters van Engeland was. Het gedeelte dat werd omgevormd tot een koninklijk paleis is echter goed bewaard gebleven, dankzij de toewijzing van een nieuwe functie. Later werd dit deel overgenomen door een lokale onderwijsgemeenschap en dient het nu als schoolbibliotheek en internaat (Lewis, z.d.).

Fig. 12: *De ruïnes van Saint Augustine’s abbey vandaag de dag*
©Albertine Slotboom

[4] Verlies in identiteit

De geschiedenis van het post-reformatie landschap kan worden gezien als een periode van traumatisch verlies, die de kloostergemeenschappen ingrijpend heeft veranderd. We hebben verschillende voorbeelden besproken van kloostercomplexen en hoe deze elk op hun eigen manier (gedeeltelijk) werden omgevormd tot ruïnes. Waar vroeger de trots lag in de grootsheid van deze religieuze complexen, ligt de fascinatie vandaag de dag in het ruïneuze landschap. In het derde hoofdstuk wordt onderzocht hoe deze ruïnes een nieuwe aantrekkingskracht uitoefenen op de mens en welke betekenis ze in de hedendaagse context krijgen. Tot nu toe lag de focus dus voornamelijk op de gebouwde omgeving en het leed dat hiermee gepaard ging, waarbij ook de impact op de lokale bevolking onbewust een rol speelde. Op dezelfde manier liet de sluiting van de mijn ook diepe littekens achter op de gemeenschap van Zwartberg. Om dieper in te gaan op het identiteitsverlies dat de reformatie met zich meebracht, wordt een beknopt onderzoek uitgevoerd aan de hand van het boek *Utopia*, geschreven door Thomas More in 1516. Met zijn ideeën en kritische blik op de samenleving speelde hij een belangrijke rol tijdens de reformatie.

Thomas More

Als kanselier van het Engelse parlement had Thomas More een machtige politieke rol in de 16e eeuw. Samen met koning Hendrik de 8ste vormde hij een invloedrijk duo, al bleef More realistisch over zijn positie. Hij groeide op in een diep christelijk gezin en bleef trouw aan zijn overtuigingen (McGovern, 2017). Wanneer Hendrik de 8ste zijn huwelijk met Catharina van Aragon nietig wilde laten verklaren door paus Clemens de 7de, botste hij met More, die hierover een tegenstrijdige mening had. Nadat de paus weigerde in te stemmen met de nietigverklaring, kondigde Hendrik de Act of Supremacy aan, een wet die hem tot hoofd van de nieuwe Anglicaanse Kerk maakte en een afscheiding met de Rooms-Katholieke kerk aanging (Freeman, 2016). Om Hendrik de 8ste als leider van de nieuwe Kerk te erkennen, moesten alle onderdanen een eed afleggen. More weigerde dit, omdat

hij trouw bleef aan de paus en de katholieke kerk. Kort daarna trad hij af als kanselier (McGovern, 2017). More beschouwde deze nieuwe religieuze stellingen als ketterij en keerde zich volledig tegen de Engelse reformatie. Hendrik de 8ste gaf hem meerdere kansen om op andere gedachten te komen en de eed alsnog te ondertekenen, maar More bleef weigeren. Zijn weigering werd door de koning beschouwd als verraad, waarna hij werd gevangen gezet in de Tower of London (McGovern, 2017). Na jaren van opsluiting kreeg hij een laatste kans om zich te verdedigen, maar hij werd schuldig bevonden vanwege zijn vasthouden aan zijn principes. Zijn laatste woorden, vastgelegd door zijn schoonzoon Willem Roper, die later een biografie over hem schreef, tonen het respect dat hij bleef tonen voor de Katholieke Kerk.

“Ik sterf als goede dienaar van de koning, maar op de eerste plaats als dienaar van God” (Roper, 1905)

Uiteindelijk werd hij geëxecuteerd door koning Hendrik de 8ste, die hem beschuldigde van verraad op basis van meened. More werd onthoofd, een tragisch einde voor een man die loyaal bleef aan de Katholieke Kerk (McGovern, 2017).

In *Utopia* beschrijft Thomas More zijn kijk op de samenleving in twee delen. Het eerste deel is een scherpe kritiek op de westerse samenleving van de 16de eeuw, waarin macht en rijkdom volgens hem vooral voor problemen zorgen (More, 1969). Hij bekritiseert ook koningen, die altijd uit zijn op meer macht en daardoor oorlogen veroorzaken. Een goede heerser zou open moeten staan voor verandering in plaats van zich krampachtig vast te klampen aan de troon (More, 1969). Het tweede deel van *Utopia* laat zien hoe de ideale samenleving eruit zou kunnen zien, zonder ongelijkheid en zonder strikte hiërarchie. Dit staat in groot contrast met de wereld waarin More zelf leefde, als kanselier voor het Engelse parlement. Zijn boek laat duidelijk zien hoe gefrustreerd hij was over de maatschappij en hoe hij droomde van een betere, rechtvaardigere wereld (More, 1969). Op een bepaalde manier zet hij ook vraagtekens bij zijn eigen principes. Hoewel hij zelf vasthield aan het katholieke geloof, schetst hij in zijn utopische wereld juist een samenleving waarin verschillende religies vreedzaam naast elkaar bestaan en er een religieuze vrijheid heerst. Om de religieuze zijde van de utopische wereld beter te kaderen, wordt er een kort fragment uit het boek geciteerd.

***“Utopus had namelijk al voor zijn komst gehoord dat de oorspronkelijke bevolking bij eindeloze godsdiensttwisten betrokken was en hij beseftte dat hun onderlinge verdeeldheid bij de verdediging hem een goede kans gaf om alle groeperingen stuk voor stuk te verslaan. Toen hij inderdaad de zege behaald had was een van zijn eerste besluiten dan ook dat iedereen zelf de religie mocht kiezen die het beste bij hem paste. Men mocht wel proberen anderen tot zijn eigen geloof te bekeren, maar dan alleen in een rustig gesprek.”
(More, 1969)***

De invloed die Thomas More had op de lokale bevolking was voornamelijk indirect. In zijn jaren als kanselier van het Engelse parlement deed hij zijn best om de katholieke ideeën te behouden en de ketterij zo veel mogelijk te onderdrukken. Hij nam zijn taak hierin serieus, door protestantse boeken die werden gepubliceerd te verbranden en de auteurs hiervan te vernederen, vaak onder het toezicht van de lokale bevolking. De auteurs werden vaak gearresteerd en geëxecuteerd onder Mores leiding (François & Moyaert, n.d.). In deze periode steunde Hendrik de 8ste nog de katholieke overtuigingen en de paus, maar nadat de paus weigerde zijn huwelijk met Catharina van Aragon nietig te verklaren, begonnen deze standpunten te verwateren. Hendrik de 8ste vond geen steun in Rome en besloot zijn eigen kerk te stichten, met hemzelf als hoofd van deze nieuwe religieuze instelling. Hij kreeg het volk achter zich, legde de Katholieke Kerk in Engeland een verbod op en strafte verraders, zoals Thomas More, die zich tegen hem verzetten (François & Moyaert, n.d.).

De kracht van de muur: de blijvende aanwezigheid van ruïnes

Wat maakt een ruïne blijvend?

**En hoe vervagen de grenzen
tussen architectuur en natuur?**

**Deze massieve bouwwerken,
ooit bedoeld om indringers
te weerstaan, verdedigen nu
zichzelf tegen verval en vormen
zo een prominent beeld van het
landschap.**

[1] Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de rol van de muur binnen het onderzoek naar ruïnes verder uitgediept en worden zowel de historische als de moderne betekenis van muren belicht. Waar de muur vandaag de dag enkel een structurele last draagt, was het vroeger een autonoom object met betekenis in zijn geheel (Krupa, 2021). Door het uithollen van grotten ontstonden kamers met een bepaalde begrenzing en legden zo de basis voor de latere functie van muren, namelijk het bieden van privacy, veiligheid en het samenbrengen van een groep (Nooraddin, 2013). Met de opkomst van het modernisme heeft de muur een transformatie ondergaan. Waar deze voorheen zowel een structurele als symbolische betekenis had, is hij in de moderne architectuur veelal gereduceerd tot een bekleed element. Functie en architectuur raken losgekoppeld, net zoals exterieur en interieur. Deze verschuiving vormt een belangrijk thema in dit hoofdstuk. Omdat de evolutie van de muur als element een lange geschiedenis kent, richten we ons in dit deel op verdedigingsmechanismen, met name de Scottish Tower Houses uit de 11de eeuw. Deze torenhuizen in Schotland vormen de basis voor mijn fascinatie voor de ruïne. Vanwege hun massieve omhulsel bleven ze als getuige van de tijd tastbaar in de vorm van een ruïne. Door hun dikte werd de muur een bewoonbaar oppervlak binnen het geheel. De muur als gastvrije ruimte is dan ook een belangrijk thema dat de ruimtelijkheid van deze massieve structuren onderzoekt. Ook in Zwartberg, waar het industriële mijnlandschap praktisch volledig werd uitgewist, is de muur één van de weinige overblijfselen die nog zichtbaar zijn. Ze vormt een belangrijk overblijfsel van het mijnverleden en fungeerde als een bewust controlepunt, met de ingang van de mijn strategisch gepositioneerd richting de directeurswoning om de arbeiders te controleren. Nadat we de torenhuizen en de vergelijking met het mijnverleden bespreken, wordt er ook een onderzoek uitgevoerd naar hoe deze ruïnes inspiratie brachten aan modernistische architecten zoals Louis Kahn.

[2] Scottish Tower houses

De bouw van torenhuizen begon in Schotland in de late middeleeuwen. Het traditionele kasteel met een uitgestrekte gordijnmuur kwam daar minder vaak voor. Torenhuizen boden enkele belangrijke voordelen waaronder dat ze financieel voordeliger waren, aangezien er een overvloed aan steen was en een schaarste aan hout. Door verticaal te bouwen werd het gebruik van hout tot een minimum beperkt (Robertson, 2022). Ook strategieën van aanval en verdediging speelden een rol. De torenhuizen dienden voornamelijk ter bescherming van een landheer en zijn familie en vallen technisch gezien dus meer onder het begrip woning dan kasteel. Voor grotere aanvallen of invasies was deze typologie echter te kleinschalig (Dargie, 1998).

Typologie van de torenhuizen

De voetafdruk van een torenhuis was beduidend kleiner dan die van een traditioneel kasteel, hoewel het vaak werd omgeven door een gordijnmuur voor extra verdedigingscapaciteit. De bouw was voornamelijk gericht op de hoogte, waarbij de verschillende kamers boven elkaar werden gestapeld en grotendeels uit lokale steen werden opgetrokken. Om een beter begrip te krijgen van de indeling van een torenhuis, is het nuttig om de verschillende typologieën door de tijd heen te bekijken. In de vroege torenhuizen, die voornamelijk als verdedigingsstructuren fungeerden, was de ingang vaak gelegen op de eerste verdieping en slechts toegankelijk via een externe trap. Naarmate de dreiging van vijandelijke aanvallen afnam en het belang van comfort toenam, veranderde de indeling. Tegen het einde van de 15de eeuw kwam de ingang steeds vaker op de begane grond te liggen (O'Mahony, 2020). Hoewel de basisstructuur van torenhuizen vaak overeenkomt, kan de vorm van het grondplan variëren. De meest voorkomende plattegrond is L-vormig, maar ook H- en Z-vormige ontwerpen kwamen voor. Deze variaties boden vaak meer ruimte en creëerden grotere privévertrekken, wat bijdroeg aan het verhoogde comfort van de bewoners (Dargie, 1998).

Zoals eerder vermeld, was steen in deze regio in overvloed aanwezig, wat uiteraard een groot voordeel was bij de bouw van deze torenhuizen. De interne structuren werden vaak versterkt door tongewelven die de tussenvloeren ondersteunden, waardoor de kamers effectief op elkaar gestapeld konden worden. De benedenverdieping werd meestal als opslagruimte gebruikt, vanwege het gebrek aan licht en de kou die de ruimte met zich meebracht (O’Mahony, 2020). De ruimte direct boven deze opslagruimte, waar ook de toegang tot het torenhuis zich bevond, fungeerde als publieke ruimte, met een grote hal en aangrenzende dienende vertrekken. In veel gevallen bevonden de privévertrekken zich net boven deze publieke zone, wat zorgde voor een duidelijke scheiding tussen de privé- en openbare delen van het gebouw (O’Mahony, 2020).

Dienende en bediende ruimtes

Een abstract inzicht in de indeling van het Schotse torenhuis werpt licht op de belangrijkste ruimtes binnen het gebouw. Wat echter nog interessanter is, is de relatie tussen de hoofdruimtes, die we zojuist hebben besproken en de dienende nevenruimtes. Deze nevenruimtes bevonden zich vaak in de massa van de dikke muren (Dargie, 1998). Om het gebouw structureel sterk en verdedigbaar te maken, werd er gewerkt met brede muren die op strategische plaatsen werden uitgehold. Deze uithollingen boden ruimte aan verticale circulatie, vaak in de vorm van spiltrappen, maar ook aan schietgaten of kleine functionele ruimten.

In het plan van de toren van Baltersan is deze indeling goed te herkennen. De gevel toont een aanzienlijke muurdikte, die aan de basis ongeveer twee meter bedroeg. Naarmate de toren in hoogte toenam, werden de muren dunner, omdat er op hogere niveaus minder nood was aan zware verdediging. Baltersan Castle bestaat uit vijf verdiepingen, wat wijst op een landheer van aanzienlijke welvaart. Het kasteel dateert uit de 16de eeuw en is vandaag de dag nog steeds zichtbaar als een indrukwekkende ruïne (Brown, 2000). Dankzij verschillende archeologische onderzoeken zijn er reconstructies gemaakt van het oorspronkelijke gebouw. Voor deze analyse nemen we het plan van de eerste verdieping, waar zich de centrale hal bevond. De L-vormige plattegrond maakt efficiënt gebruik van de hoek voor de plaatsing van een spiltrap. Centraal in de ruimte treffen we waarschijnlijk de

leefruimte aan. Links bevindt zich een dienstruimte voor het personeel, die via de spiltrap verbonden was met andere verdiepingen, waaronder vermoedelijk een opslag- of voorbereidingsruimte op de begane grond (Brown, 2000). In het midden van de muur is een nis te zien voor een haardvuur, en ook de ramen zijn op typische wijze onder een schuine hoek uit het steen gehouwen om meer licht binnen te laten (Brown, 2000). Deze uithollingen creëerden een interessant grondplan en inspireerden modernistische architecten om het concept van de bewoonbare muur verder te ontwikkelen. Het modernisme bracht een transformatie in het ruimtelijke denken met zich mee. De huid van het architecturale bouwen werd er steeds dunner en transparanter op. Eén van de architecten die het meest geïnspireerd werd door deze bouwwerken was Louis Kahn.

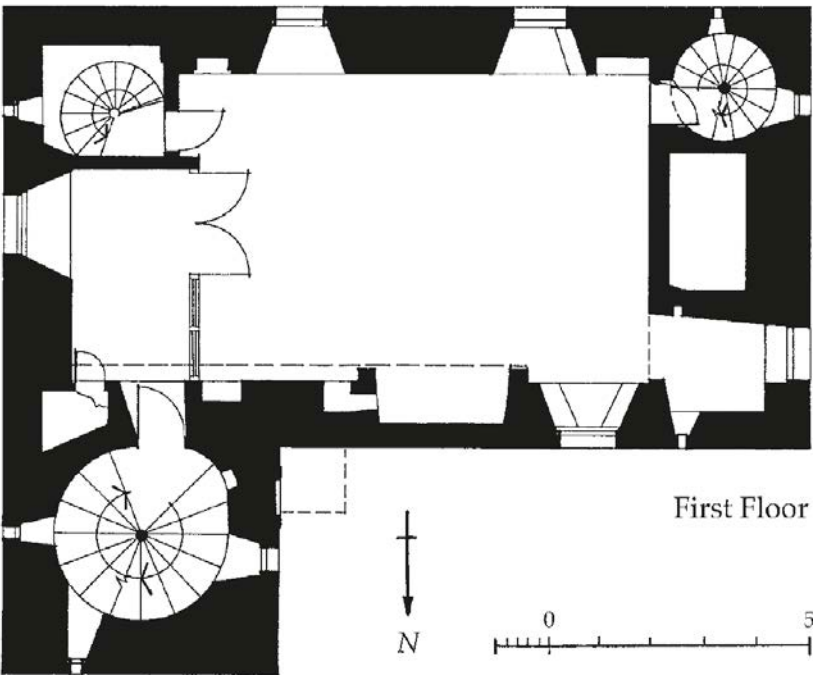

Fig. 14: Plan van de eerste verideping van Baltersan Castle ©James Brown

[3] Invloed op modernistische architecten

Vroeger was er een duidelijke noodzaak om muren een aanzienlijke dikte te geven. Deze massieve structuur bood niet alleen stabiliteit, maar ook bescherming, en maakte het mogelijk om functionele ruimtes, zoals trappen, nissen of doorgangen, in de muurmassa zelf te integreren. Met de evolutie van bouwtechnieken en de opkomst van geavanceerdere materialen is deze fysieke noodzaak echter grotendeels verdwenen. Vandaag de dag fungeert de muur meestal enkel nog als een scheidingselement tussen verschillende ruimtes, soms niet meer dan enkele centimeters dik. Toch biedt deze hedendaagse, vaak minimalistische wandconstructie talloze ruimtelijke mogelijkheden. Zeker tijdens het Modernisme werd deze flexibiliteit breed omarmd (Cacciatore, 2014). Tegelijkertijd lijkt er een onderliggend verlangen te bestaan naar het herwaarderen van de muur als een bewoonbaar en dragend element. Waar de muur in het verleden een fundamentele rol speelde in het scheiden van bediende en dienende ruimtes, zoals bij de dikke wanden van Schotse torenhuizen, is die rol in de moderne architectuur grotendeels verloren gegaan. Één van de meest invloedrijke modernistische architecten die zich liet inspireren door deze historische benadering van ruimte en structuur was Louis Kahn. In zijn werk is het onderscheid tussen bedienende en bediende ruimten duidelijk aanwezig. Kahn experimenteerde met uitgeholde, structurele vormen die niet enkel constructieve waarde hadden, maar ook ruimtelijke betekenis kregen (Cacciatore, 2014). Deze benadering komt in vrijwel al zijn projecten tot uiting en vormt een essentieel onderdeel van zijn architecturale visie. Kahn ontwikkelde deze tektonische benadering na uitgebreide reizen door Europa en Egypte, waar hij diepgaand kennismaakte met monumentale architectuur en de kracht van massieve, expressieve structuren. Zijn werk getuigt van een streven naar tijdloze monumentaliteit en een herwaardering van de muur als dragend én betekenisvol element binnen de

architectuur (Cacciatore, 2014). Om dieper inzicht te krijgen in de mate waarin Kahn's werk beïnvloed werd door historische bouwprincipes, wordt er in deze studie een literatuuranalyse uitgevoerd van *The Wall as Living Space* van Francesco Cacciatore. Deze publicatie focust op de manier waarop Kahn uitgeholde, structurele muren toepaste in zijn architectuur, en hoe deze muren functioneren als meer dan enkel afscheidingen.

Louis Kahn

Louis Kahn begon zijn architecturale denkbeelden pas op latere leeftijd uit te tekenen, waardoor zijn meest kenmerkende stijl pas in zijn latere, vaak internationale projecten duidelijk zichtbaar werd. In deze analyse richten we ons op de laatste jaren van zijn carrière, rond 1960, een periode waarin zijn aandacht steeds meer uitging naar de constructieve logica en de fysieke massa van de muur. De muur werd voor Kahn meer dan een dragend of scheidend element; ze evolueerde naar een bewoonbare drager van functies, waarin gebruik, structuur en ervaring samenkwamen (Cacciatore, 2014).

Een treffend voorbeeld hiervan is het Fisher House, ontworpen in 1967. In dit woonhuis onderzoekt Kahn hoe een muur meer kan zijn dan enkel begrenzing. De muur krijgt een actieve rol in het dagelijks leven van de bewoners. Ze wordt verdicht en uitgehold, zodat ze plaats biedt aan nissen, kasten, zitplekken en doorzichten. Hoewel het grondplan, opgebouwd uit twee vierkanten waarvan één gedraaid is ten opzichte van het andere, in eerste instantie geen directe verwijzing lijkt te maken naar een bewoonbare muur, toont een nadere blik hoe subtiel de invloed van historische typologieën, zoals de robuuste Schotse torenhuizen, het ontwerp binnensluipt (Cacciatore, 2014)..

De gevel wordt abstract en sculpturaal door de combinatie van ruwe baksteen en fijn uitgewerkte houten raamkaders. Deze kozijnen zijn diep uitgesneden en worden functioneel ingezet, wat resulteert in een gearticuleerde overgang tussen binnen en buiten (Cacciatore, 2014). Binnenin de woning wordt duidelijk hoe deze verdikte elementen niet alleen de ruimtelijke structuur dragen, maar ook de overgang tussen ruimtes verzachten. Ze creëren geen afgesloten kamers, maar zones met een open karakter die door de bewoners op verschillende manieren kunnen worden ingevuld.

Fig. 15: Fisher House ©Archeyes

Fig. 16: Fisher House ©Archeyes

Fig. 17: PC Caritas ©Filip
Dujardin

Ruïnes leven nog steeds
De ruïne wordt gedefinieerd als ‘onbruikbaar’, maar blijft tegelijkertijd een fascinatie voor velen vanwege de mysteries die ze oproept. Deze fysieke overblijfselen van het verleden vertegenwoordigen zowel verval als potentieel. Door adaptief hergebruik krijgen ruïnes een nieuw leven.

[1] Ruïnes leven

In dit derde gedeelte van de thesis onderzoeken we het verdere gebruik of ongebruik van de ruïne. Om te begrijpen wat de ruïne betekent, baseren we ons voornamelijk op het essay *The Ruin*, geschreven door Duits filosoof en socioloog Georg Simmel. Hierin wordt het spanningsveld tussen menselijke creatie en natuurlijke vervalprocessen gekaderd. Vanuit deze bron onderzoeken we of een ruïne potentieel heeft voor hergebruik door toekomstige generaties of dat de ruïne het natuurlijke proces van verval moet volgen. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen verschillende ontwerpmethodologieën, die elk afzonderlijk worden besproken. Vooraf gebeurde er een inleiding vanuit de ruïnes van het post-reformatielandschap waar we vervolgens in dit hoofdstuk een sterkere focus leggen op industrieel erfgoed. Door deze focus te behouden, worden ontwerpstrategieën onderzocht die grip kunnen krijgen op de herbestemming van het mijngebied te Zwartberg.

Simmel accentueert de geestelijke wil van de mens die wordt benadrukt doordat de bouwwerken, die ooit tot stand kwamen door de menselijke activiteiten, later getransformeerd worden door de krachten van de natuur. Deze balans tussen de twee zorgt voor een unieke vorm van architectuur. In tegenstelling tot voorwerpen die als het ware in de vuilbak worden gegooid, blijft architectuur steeds verder bestaan doordat ze in de vorm van natuurlijke processen steeds evolueert. Vanuit de filosofische blik van Simmel, wordt de ruïne niet bekeken als mislukking maar eerder als kunstwerk dat op basis van de natuurlijke principes tot stand is gekomen. De natuur maakt deze menselijke interventies mogelijk door een bron van natuurlijke materialen aan te bieden. De fascinatie voor de ruïne ontstaat vanuit de rust die ze uitstraalt, ze beelden de onvermijdelijke invloed van de tijd uit (Simmel, 1958). Uit de tekst van Simmel valt te concluderen dat de fascinatie een gevolg is van meerdere oorzaken. Een eerste oorzaak is dat de ruïne een symbool vormt van vergankelijkheid wat een tastbare herrinering vormt aan alles wat menselijk is. Een andere oorzaak is de onvolledigheid van de ruïne, waarbij de vorm wordt getransformeerd door het verval in gang gezet door natuurlijke processen.

Urban exploring

Door ons verder te verdiepen in deze fascinatie komen we tot het thema ‘urban exploring’, de term betekent letterlijk het onderzoeken van het urbane. Ook in Vlaanderen komt dit sterk tot uiting bij de mens, denk maar aan de spookstad Doel die jaarlijks tal van toeristen aantrekt vanwege haar ruïneuze sfeer. De huizen zijn er volledig overgroeid door de natuur, en waar dit niet het geval is, wordt elke baksteen beklad met graffiti. De ruïne roept dus, net zoals vroeger, creatieve processen op. De fascinatie voor dit thema werd zodanig groot dat het voor sommigen is uitgegroeid tot een hobby, ondanks dat het betreden van andermans eigendom tegen de wet is. Er zijn verschillende online platforms ontstaan waarop urbex-locaties worden gedeeld, maar hier hangt toch een bepaalde dubbelzinnigheid aan vast. Door het delen van de adressen, trekken steeds meer en meer explorers naar de ruïne wat vaak leidt tot vernieling, vandalisme en het intreden van politie waardoor de plekken afgesloten worden. De regel om aan urban exploring te doen luidt dus als volgt: “Take nothing but pictures, leave nothing but footprints.” Deze benadering levert dan ook vaak prachtige fotografische beelden op (Bret, 2019). Deze groepen of individuen laten zien dat ruïnes op een bepaalde manier nodig zijn binnen het alledaagse leven. Door deze fascinatie voor de geschiedenis vast te leggen op beeld, wordt het ‘vergeten’ landschap terug betrokken tot de bewoonde wereld. Urban explorers trekken vaak naar verlaten terreinen of gebouwen zonder officiële toestemming. Toch zijn er tegenwoordig ook veel toegankelijke ruïnes te bezichtigen, denk maar de abdij in Villers-la-Ville, een voorbeeld dat later uitbundig besproken zal worden. Ook de catacomben in Parijs en de ondergrondse wereld van Berlijn zijn populaire bestemmingen. Hoewel dat deze plekken niet meer verlaten zijn maar een herbestemming als toegankelijke ruïne hebben gekregen en de spanning er deels af is, roepen ze melancholische, romantische gevoelens op. We kunnen stellen dat ruïnes intrigerende plekken zijn, maar hoe benaderen we ze als ontwerpers? Ze dragen een zekere gevoeligheid in zich doordat ze een afgezonderde, bijna tijdloze sfeer creëren. Door ze opnieuw toegankelijk en publiek te maken, dreigt een deel van hun oorspronkelijke betekenis verloren te gaan. Dit is slechts één van de vele complexe factoren waarmee we als ontwerpers rekening moeten houden.

Fig. 18: *Urban exploring fotografie*
©Matthew Emmett

Het ontwerpen van de toekomstige ruïne is een zeer complexe opdracht voor de architect. In dit citaat van Vandroogenbroeck & Decubber (2022) wordt nogmaals duidelijk verklaard dat de betekenis van de ruïne een persoonlijk gegeven is afhankelijk van de interpretatie van de toeschouwer. De ruïne bestaat zo uit een reeks van lagen van betekenis wat de complexiteit van het verhaal benadrukt.

“Ruïnes confronteren ons met het vervliegen van de tijd. Ze vormen een Tempus Fugit; een waarschuwing dat niets of niemand aan de afgrond ontsnapt. De associatie tussen ruïnes en verval is nochtans niet in steen gebeiteld, maar even veranderlijk als het uitzicht van de restanten zelf. Als versplinterde spiegelpaleizen kaatsen ze de blik van de toeschouwer niet enkel richting het verleden. Ruïnes reflecteren evengoed onze opvattingen over het heden en onze dromen over de toekomst.” (Vandroogenbroeck & Decubber, 2022).

Een nieuwe typologie voor de architect

Tot hiertoe hebben we een duidelijk beeld geschetst van de geschiedenis, bekeken vanuit de lens van het post-reformatie-landschap. Dit perspectief maakt duidelijk dat deze plekken vaak een traumatisch verleden met zich meedragen. Daarnaast hebben we de kracht van zulke bouwwerken onderzocht, waardoor ze tot op vandaag nog steeds aanwezig zijn in het landschap. Ook hebben we gekeken naar de activiteiten die er nog steeds plaatsvinden. Vanuit deze inzichten komen we tot de herbestemming van de ruïne, waarbij telkens de focus wordt gelegd op één specifiek aspect ervan. De ontwerpstrategieën worden onderverdeeld in drie categorieën: het vereren, het herstellen en het construeren van de ruïne. Deze indeling vormt een brede basis, waarop verder kan worden gebouwd met casestudies die dieper ingaan op de toepasselijke strategieën. De voorbeelden dienen als inspiratiebron voor toekomstige ontwerpers die met dit soort locaties aan de slag gaan. De ruïne wordt zo een nieuwe vorm van typologie binnen de architectuur.

[2] Het ‘vereren’ van de ruïne

We kunnen stellen dat ruïnes doorgaans een trauma met zich meedragen, denk bijvoorbeeld aan het post-reformatie landschap dat we tot nu toe hebben besproken. Het omgaan met dit verleden in een tastbare context roept complexe vragen op voor ontwerpers. In dit deel van de thesis wordt een ontwerpstrategie besproken die zich richt op het ‘vereren’ van de ruïne, waarbij deze volledig centraal staat. Dit principe is gebaseerd op de opvattingen van John Ruskin over renovatie en conservatie van ruïnes en historische gebouwen. In *The Seven Lamps of Architecture* beschrijft Ruskin zeven principes waaraan een gebouw moet voldoen om als ‘goede architectuur’ te worden beschouwd (Kruft, 2004). Een van de belangrijkste thema’s is geheugen; het spoor van verval vormt een wezenlijk onderdeel van een gebouw en is bij ruïnes vanzelfsprekend aanwezig. Dit verval draagt bij aan de schoonheid en authenticiteit ervan. Een ruïne bewaart herinneringen. Als we deze zouden uitwissen verwijderen we niet alleen het materiële, maar ook het immateriële erfgoed. Ruskin stelt dat historische gebouwen behouden moeten blijven door zorgvuldig onderhoud. Restauratie zou volgens hem neerkomen op deconstructie van het bestaande, en hedendaagse architecten kunnen volgens hem niet beslissen over vroegere bouwwerken. De sporen van verval zijn intrinsiek verbonden met het gebouw en zouden zichtbaar moeten blijven. In 1877 richtte Ruskin samen met William Morris de Society for the Preservation of Ancient Buildings op, waarin zij pleitten voor de bescherming van historische gebouwen (Kruft, 2004). Aan de hand van verschillende casestudies wordt onderzocht hoe respect voor het natuurlijke verval in de praktijk kan worden gebracht. Hoewel Ruskin voorstander was van volledig behoud zonder ingrepen, behalve in uitzonderlijke gevallen van onderhoud, wordt in deze thesis een bredere benadering verkend. Hierin wordt onderzocht hoe nieuwe interventies, zonder gericht fysiek contact met de ruïne, kunnen bijdragen aan een herbestemming of bescherming ervan.

RUÏNE
Start constructie: 1891-1895
Periodes van verval: 1943-1959
Erfgoedstatuut: cultureel erfgoed

INTERVENTIE
Bouwjaar: 1959-1963
Ontwerpers: Egon Eiermann
Opdrachtgever: vereniging voor Evangelische Kerkbouw
Locatie: Berlijn (D)

Fig. 19: Kaiser Wilhelm gedächtniskirche ©Max Cramer

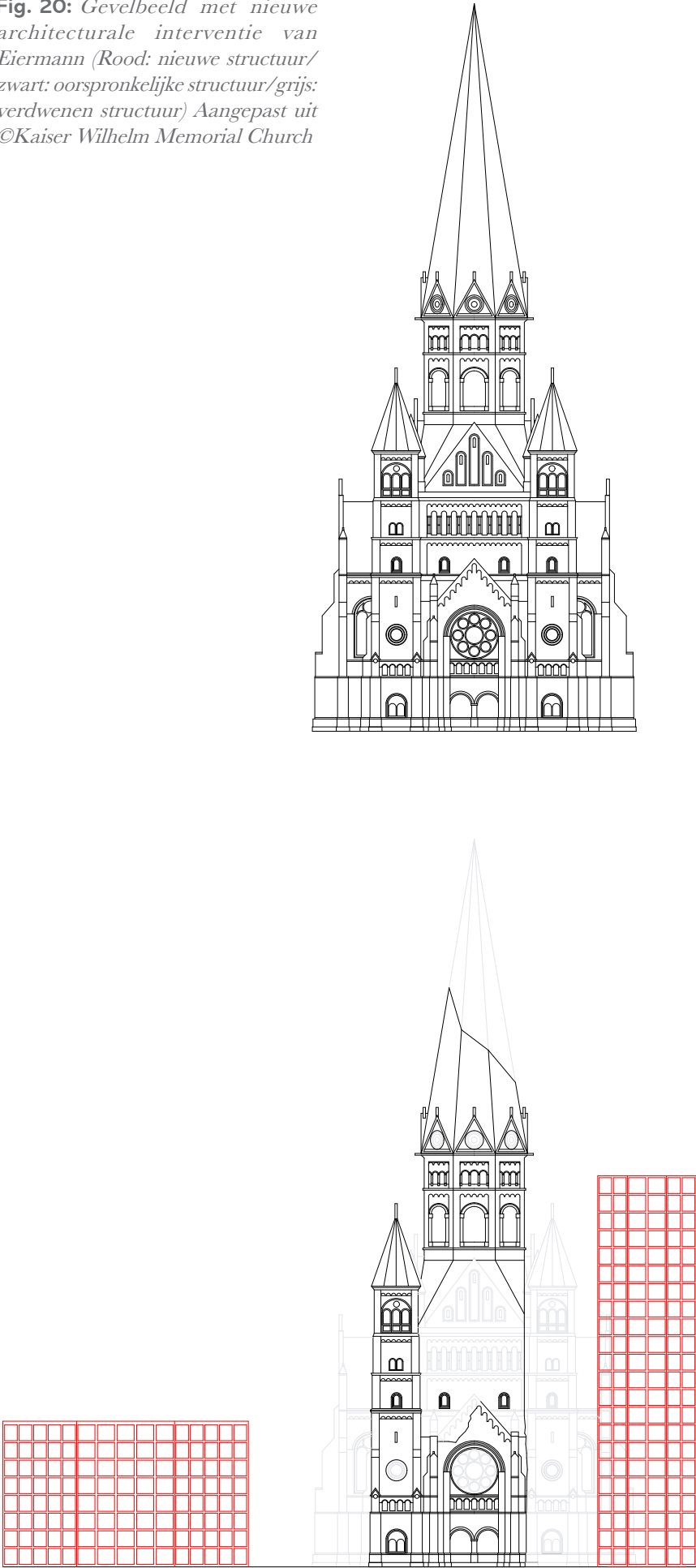
Kaiser Wilhelm gedächtniskirche

De eerste casestudy betreft de Kaiser Wilhelm-Gedächtniskirche in Berlijn. Deze kerk werd oorspronkelijk rond 1895 ontworpen door architect Franz Schwechten, een van de meest prominente Duitse architecten uit het Wilhelm-tijdperk. De kerk werd gebouwd in opdracht van keizer Wilhelm de 2de als eerbetoon aan zijn grootvader, Wilhelm de 1ste. Destijds had het gebouw een grote symbolische waarde, en met een hoogte van ongeveer 113 meter was de westtoren het hoogste bouwwerk van Berlijn. Tijdens de luchtaanvallen in 1943 raakte de kerk zwaar beschadigd. De ruïne die achterbleef werd na de oorlog niet volledig heropgebouwd, maar bewust behouden als een herinnering aan de vernietiging en het trauma van de oorlog. Hierdoor groeide de ruïne uit tot een van de belangrijkste herdenkingsplekken in Berlijn, een symbool van zowel verlies als veerkracht (Kaiser Wilhelm Memorial Church, n.d.).

Om de kerk een nieuwe toekomst te geven, werden verschillende voorstellen ingediend, maar deze stuitten telkens op hevige kritiek vanuit het publiek. Het project was beladen met emotionele en historische gevoeligheden. Uiteindelijk werd een architectuurwedstrijd uitgeschreven voor de wederopbouw, die werd gewonnen door Egon Eiermann. Zijn oorspronkelijke plan voorzag in de volledige sloop van de ruïne en de bouw van een geheel nieuwe kerk, maar na overleg werd een compromis bereikt; enkel de oorspronkelijke kerktoren zou als ruïne bewaard blijven. De rest van het beschadigde gebouw werd verwijderd. Eiermann voegde verschillende nieuwe elementen toe aan de site, waaronder een achthoekig schip, een zeshoekige klokkentoren, een vierkante kapel en een foyer (Florian, 2024). Door het gebruik van strakke, geometrische vormen ontstond een boeiende wisselwerking tussen oud en nieuw. De architect hield rekening met de ruïne door de nieuwe kerktoren niet hoger te maken en koos voor een sobere vormtaal die afwijkt van traditionele kerkarchitectuur. Hierdoor blijft de ruïne het visuele en emotionele middelpunt van de site, als tastbare herinnering aan het oorlogsleed. Ondanks de toevoeging van moderne architectonische elementen blijft de historische kern centraal staan, waardoor verleden en toekomst op harmonieuze wijze met elkaar worden verbonden.

De verering van de ruïne komt hier tot uiting doordat de nieuwe interventies niet direct in aanraking komen met de verwoeste

Fig. 20: Gevelbeeld met nieuwe architecturale interventie van Eiermann (Rood: nieuwe structuur/ zwart: oorspronkelijke structuur/grijs: verdwenen structuur) Aangepast uit ©Kaiser Wilhelm Memorial Church

kerk. In plaats daarvan worden de twee verbonden door een samenvoegend plein, dat fungeert als een overgangsruimte tussen oud en nieuw. De principes van Ruskin met betrekking tot ruïnes en hun behoud worden hier gevolgd, in die zin dat de kerk niet in ere wordt hersteld. Het leed en verdriet uit het verleden blijven tastbaar aanwezig in de vorm van de ruïne, die als kern van het project dient en het spoor van verval centraal stelt. Tegelijkertijd worden Ruskins stellingen ook deels tegengesproken. Een ruïne kan niet zonder enige aanpassing blijven bestaan, er is altijd een zekere mate van interventie nodig om stabiliteit en toegankelijkheid te garanderen. Bovendien werd het verwoeste schip afgebroken, waardoor bewust een deel van het verleden verloren ging en niet behouden bleef voor toekomstige generaties. De architect nam hier dus beslissingen over een bouwwerk dat in wezen niet zijn eigen creatie was. In het kader van het onderzoek naar de ruïne worden de sporen van verval expliciet weergegeven in afbeeldingen en grafische illustraties van het proces.

RUÏNE
Start constructie: ca 500 v.Chr.
Periodes van verval: niet van toepassing
Erfgoedstatuut: ?

INTERVENTIE
Bouwjaar: 1985-1986
Ontwerpers: Peter Zumthor
Opdrachtgever: overheid
Locatie: Chur (ZWT)

Shelter for Roman Ruins

Een tweede voorbeeld van hoe een moderne interventie een eerbetoon brengt aan de ruïne is de shelter voor Romeinse ruïnes van Peter Zumthor. In tegenstelling tot de Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche, waar de ruïne door middel van spiegeling wordt geëerd, kiest Zumthor hier voor fysieke bescherming van de oorspronkelijke structuren. Hij werkt met een abstracte, sobere vorm die zich bescheiden opstelt ten opzichte van de Romeinse ruïnes. Het omhulsel, bestaande uit een houten structuur met een lichte lattengevel die hieraan wordt opgehangen, laat subtiel ventilatie en licht door en volgt op een eenvoudige manier de contouren van de ruïnes. Hierdoor worden de overblijfselen beschermd tegen weersinvloeden en verder verval. Binnen deze structuur bevinden zich drie ruimtes waarin de historische restanten zichtbaar blijven. De architectuur blijft discreet en respectvol ten opzichte van de ruïnes. Door deze volumes loopt een centrale hangbrug, terwijl zwevende trappen elke ruimte toegankelijk maken zonder direct contact met het historische maaiveld (Ghoshal & Woll, 2014). Dit versterkt de indruk dat de nieuwe interventie losstaat van de oorspronkelijke structuren.

Naast zijn functionele beschermende rol draagt het omhulsel ook bij aan de sfeerbeleving van de ruïne. De entree via een centrale stalen koker creëert een overgang naar een andere wereld. Dit effect wordt nog versterkt doordat de structuur volledig vrijstaat van de ruïne, de trappen bewust niet tot het historische vloerpeil reiken en de gevel vlak langs de oude muren is geplaatst. Hierdoor ontstaat een bewust gecreëerde afstand tussen oud en nieuw, waarmee de ruïne in zijn waarde wordt gelaten.

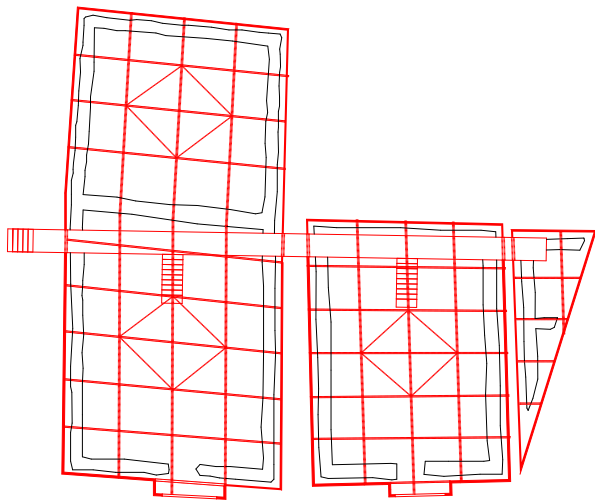

Fig. 21: Grondplan met nieuwe architecturale interventie van Zumthor (Rood: nieuwe structuur/zwart: oorspronkelijke structuur) Aangepast uit ©Atelier Peter Zumthor & Partner AG

In die zin sluit de ingreep aan bij Ruskins ideeën over het behoud van ruïnes, maar tegelijkertijd verandert de toevoeging de manier waarop de site wordt ervaren. Door een dak boven de ruïne te plaatsen, wordt de buitenruimte getransformeerd tot een binnenruimte, wat het klassieke idee van een ruïne uitdaagt. Ook hier neemt Zumthor een intelligente positie in, de spleetopeningen in de gevel laten lucht en geluid binnen, waardoor de context naar binnen wordt getrokken en er een intieme buitenruimte ontstaat binnen de beschermende structuur. De ruïne wordt in dit project niet alleen geëerd door haar met rust te laten en te beschermen, maar ook door de manier waarop de nieuwe interventies in dialoog treden met de bestaande structuren. In plaats van een strikte scheiding tussen oud en nieuw te hanteren, ontstaat er een subtiële samenwerking waarin beide elementen elkaar versterken.

Fig. 22: Zwevende trap die toegang biedt tot de verschillende ruimtes zonder daarmee contact te maken met de ruïne ©August Fischer

The Forge

The Forge is een nieuw centrum voor ambachtsgedichten, gevestigd in een voormalige scheepswaard op een oostelijk schiereiland in Londen. Het gebouw maakt deel uit van een industrieel complex dat tot in de 19de eeuw een bloeiende scheepswaardactiviteit kende. Na de financiële crisis van 1866 viel de scheepswaard echter sterk terug, wat ertoe leidde dat de loods jarenlang ongebruikt bleef en uiteindelijk als een ruïne werd beschouwd. Tegelijkertijd werden er steeds hogere eisen gesteld aan het formaat van schepen, waardoor de bestaande hallen al snel te klein werden en hun functie verloren. Ondanks de bombardementen tijdens de Tweede Wereldoorlog bleef de loods opmerkelijk genoeg intact, waardoor het gebouw zijn potentieel voor een nieuwe invulling behield (Ravenscroft, 2018).

Veel van de voormalige hallen werden herbestemd tot appartementen, om op de oude industriële site het gevoel van een woonwijk te creëren (Tapia, 2024). Ook op stedenbouwkundig vlak is het dus een interessant project. Net als in Zwartberg werden de arbeiders destijds vlak bij de fabriek gehuisvest. Millwall Iron Works groeide uit tot een van de grootste scheepswaardbedrijven, wat een grote instroom van arbeiders met zich meebracht. Velen trokken naar het eiland in de hoop op werk, waardoor het aantal inwoners in 1860 toenam van 1.800 tot meer dan 14.000 (Island History Trust, z.d.). Met het wegvallen van de industrie na de financiële crisis verdween ook de werkgelegenheid, waardoor veel arbeiders in onzekerheid

RUÏNE
Start constructie: ca 1850
Periodes van verval: 1850-2017
Erfgoedstatuut: opgenomen op de lijst erfgoed als beschermd monument sinds 2003

INTERVENTIE
Bouwjaar: 2017
Ontwerpers: Emrys Architects
Opdrachtgever: Crafts Central
Locatie: Isle of Dogs, Londen (VK)

Fig. 23: The Forge binnenconstructie ©Alan Williams

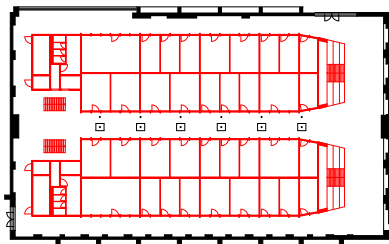

Fig. 24: Grondplan met de nieuwe architecturale interventie (Rood: nieuwe structuur/zwart: oorspronkelijke structuur) Aangepast uit ©Architecture today

achterbleven. Emrys Architects tovert één van de oude industriële hallen om tot een hedendaagse bruisende plek van creativiteit in de vorm van werkplaatsen, studio's en tentoonstellingsruimten. Ze voeren een architecturale interventie uit in de vorm van een houten doos binnenin het vroegere volume. Door op deze manier te werk te gaan, wordt er een groot respect getoond naar het oorspronkelijke gebouw. De hal blijft zo zijn waarde behouden, maar kent ook een tweede gebruik via het toevoegen van de nieuwe volumes binnenin. De houten doos wordt opgebouwd uit twee verdiepen die elk vergaderruimtes of werkruimtes aanbieden aan de huurders. De architecten moedigden naast privaat gebruik ook een openbare functie aan (Tapia, 2024). Door marge tussen het oude en het nieuwe volume te laten is er ruimte voor deze openbare evenementen. We kunnen stellen dat de vroegere hal hier als ruïne vereerd wordt in de zin dat ze niet misvormd of volledig afgebroken wordt. Ze wordt in de verf gezet door als omhulsel te functioneren. Door het toevoegen van nieuwe onderdelen die binnen het volume passen, kan het oude pand in oorspronkelijke status verder leven en een tastbare herinnering naar het verleden blijven vormen (The Forge, 2019). Ook in dit project wordt met een bescheiden houding omgegaan met het oorspronkelijke gebouw. In tegenstelling tot Peter Zumthor, die met zijn omhulsel bescherming biedt aan de ruïne, fungeert de ruïne hier juist als het omhulsel voor een tweede gebruik. Door de nieuwe ingreep los te houden van de oude loods, wordt niet alleen respectvol omgegaan met het historische karakter van het gebouw, maar ontstaat er ook een interessante tussenruimte. Deze ruimte kan op verschillende manieren worden benut en draagt bij aan de ruimtelijke gelaagdheid van het ontwerp. Deze ontwerpstrategie, die bekendstaat als het doos-in-doos-principe, wordt veelvuldig toegepast bij de herbestemming van historische gebouwen. Door een nieuwe structuur binnen een bestaande ruimte te plaatsen, blijft het oorspronkelijke karakter behouden terwijl de functionaliteit wordt aangepast aan nieuwe, veranderende behoeften. Dit sluit in principe aan bij de ideeën van Ruskin. Ondanks de nieuwe interventie binnen het volume, blijft de oorspronkelijke structuur van de oude hal onaangetast behouden.

Herbestemming Steenkapperijloods

Dit project kent een gelijkaardige werking als de herbestemming van The Forge in Londen. De vroegere industriële loods die vooraf in dienst stond van de lokale steenkapperij bestaat uit een stalen constructie die grenst aan een betonnen overkapping. Om deze twee structuren in ere te laten werd het nieuwe volume toegevoegd als vrijstaand gebouw binnenin de hal en staat het als element op zich in de ruimte. Gafpa architecten voorzien in het nieuwe volume, opgetrokken uit hout en glas, ruimte voor huisvesting en werkruimtes (Huis Gentbrugge door GAFPA, 2016). Het ontwerp laat de bestaande structuren intact, op de betonnen overkapping na. Om een grotere openheid in het project te creëren, werd er een omsloten tuin ontworpen in deze bestaande betonnen structuur. Dit werd gedaan door een opening te slijpen in de vloer en het dak (Huis Gentbrugge door GAFPA, 2016).

De loods vormt als architecturaal element een opportuniteit voor het toelaten van een tweede gebruik vanwege haar omvang. Het implementeren van een nieuwe constructie kan een gebouw op zichzelf zijn dat in samenwerking met het oorspronkelijke omhulsel boeiende tussenruimtes kan bieden. Ook op bouwtechnisch vlak is het doos-in-doos principe een interessante strategie die een oplossing kan bieden voor ontwerpers. Door het toevoegen van een volledig afgezonderd volume, worden koudebruggen en technisch complexe bouwknopen vermeden. Tegelijkertijd wordt er respect getoond naar het verleden door het niet aanraken van de oude constructie. Dit lijkt misschien een terughoudende strategie van omgaan met het gebouwd erfgoed, maar door het bijplaatsen van een nieuwe structuur binnenin wordt er steeds een gedurfd gebaar tot stand gebracht. Het doos-in-doos-principe gaat meer in strijd met de principes van Ruskin dan de andere projecten die we tot nu toe hebben gezien. Hoewel de oude constructie onaangetast blijft, speelt de nieuwe ingreep zich volledig af in het oude volume. Zeker in dit voorbeeld, waarin de ruïne bijna geconstrueerd wordt door het openbreken van de betonnen structuur, kunnen we zeggen dat de principes van Ruskin niet meer aansluiten bij het project. De verering van de ruïne blijft wel gelden. Ondanks het meer gedurfd gebaar, blijft het oude historische gebouw bij deze ontwerpstrategie in ere gehouden en als het ware geaccentueerd als omhulsel voor het nieuwe gebruik.

RUÏNE
Start constructie: onbekend
Periodes van verval: onbekend
Erfgoedstatuut: niet van toepassing

INTERVENTIE
Bouwjaar: 2012-2016
Ontwerpers: Gafpa architecten & De Roover Structureel Ontwerp
Opdrachtgever: Dhr.&Mvr. Binon – Mijlemans
Locatie: Gentbrugge (BE)

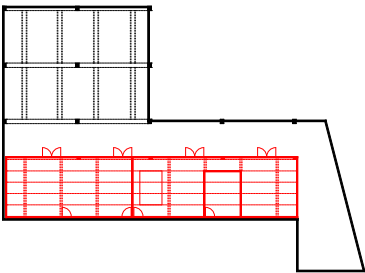

Fig. 25: Grondplan met de nieuwe architecturale interventie (Rood: nieuwe structuur/zwart: oorspronkelijke structuur) Aangepast uit ©Architecture today

RUÏNE
Start constructie: 1146
Periodes van verval: 1794-1892, 1914-1984
Erfgoedstatuut: opgenomen op de lijst erfgoed als beschermd monument sinds 1972
geclassificeerd als uitzonderlijk erfgoed in Wallonië in 1992

INTERVENTIE
Bouwjaar: 2013-2016
Ontwerpers: Binario architects
Opdrachtgever: Waals erfgoedinstituut
Locatie: Villers-le-Ville (BE)

Abdij Villers-la-Ville

De ruïnes van de abdij van Villers-la-Ville vormen een indrukwekkend religieus complex dat, na jarenlang verval, opnieuw toegankelijk werd gemaakt voor het publiek door middel van verschillende architecturale ingrepen. De abdij behoort tot de mooiste ruïneuze landschappen van West-Europa en werd al snel een toevluchtsoord voor kunstenaars, poëten en schilders. De fascinatie voor de ruïne nam in de 18de eeuw toe, mede door de opkomst van de romantiek, waarbij het nostalgische verlangen naar het verleden steeds sterker werd, vooral na de industriële revolutie (Coomans, 2015). Hoewel deze case een religieuze achtergrond heeft en de focus van de thesis op postindustriële erfgoed ligt, wordt ze toch besproken vanwege de kracht van haar ruïneuze vorm, die perfect aansluit bij het centrale thema *het vereren van de ruïne*. Bovendien fungeert deze case als een belangrijk referentieproject voor de uiteindelijke uitwerking van de thesis, waarin het oude station van Waterschei herbestemd wordt tot een multifunctionele sportruimte. De ligging van het station, langs het kolenspoor, biedt een interessante kans om de lineaire wandeling van het spoor door te trekken tot in het gebouw. Ook in de abdij van Villers-la-Ville werd veel aandacht besteed aan het ontwerpen van een wandeltraject dat de volledige site op een toegankelijke manier ontsluit voor de bezoeker.

De abdij werd opgericht in de 12de eeuw, nadat enkele monniken van Clairvaux zich vestigden in Villers. Zij vormden met een kleine groep een cisterziëner klooster en volgden strikt de regels van Benedictus. Door de jaren heen groeide het klooster uit tot een van de grootste en rijkste van Europa. Maar het leed dat zich al in Engeland had afgespeeld, leek ook hier onvermijdelijk. Tijdens de Franse Revolutie van 1789 werd er door het volk gepleit tegen de absolute monarchie die Frankrijk toen regeerde. De Katholieke Kerk, die als staatskerk fungeerde en dus in directe verbintenis stond met de koning, bezat daardoor een enorme economische macht. Dit kwam echter ten einde door de hervorming van de Civiele Grondwet van de Clerus in 1790, waarin werd bepaald dat priesters en andere geestelijken niet meer in verbinding stonden met de koning, maar gekozen werden door het volk (Shusterman, 2013). De geestelijke verplichtingen werden afgeschaft en de religieuze gebouwen en de grond die zij bezaten, werden geveild en vaak gesloopt. Ook de

abdij van Villers-la-Ville, destijds onder Franse heerschappij, werd in 1794 verkocht aan een rijke handelaar (Coomans, 2015). Hij vormde het complex, in samenwerking met het natuurlijke verval doorheen de tijd, om tot een ruïne. Door het weghalen van alle mogelijke bouwmaterialen, zoals de vloeren, dakleien, ramen en praktisch alles dat met enige handigheid verwijderd kon worden, werd de abdij volledig verwoest. Enkel het zware gesteente overleefde en werd zo getuige van de tijd. Vanwege de ruïneuze toestand trok de site steeds meer schilders aan, en later ook toeristen die, dankzij de aanleg van het station in Villers, de abdij vlot konden bereiken. De spoorlijn werd dwars doorheen het complex aangelegd, aangezien de eigenaar op die manier meer winst kon halen uit zijn investering in de site (Coomans, 2015). De ruïnes vielen steeds meer in verval, vanwege het indringende regenwater in de open muren en het overwoekeren van het groen. In 1892 kocht de staat het religieuze complex aan in de hoop dit te kunnen herstellen tot een waardig monument. De restauratie van het geheel bracht complexe vragen op, aangezien het volledige herstel ervan het katholieke symbool zou vereren na een periode van radicale verwoestingen door de Fransen. Maar ook de principes van John Ruskin, die de ruïne als schoon en authentiek onderdeel van het verleden beschrijft, kregen de aandacht (Coomans, 2015). Dit debat werd in evenwicht gebracht door de leiding te geven aan Charles Licot, een aanhanger van Viollet-le-Duc. In plaats van een volledige herstelling van de historische gebouwen uit te voeren, koos hij echter voor de gulden middenweg en was het plan om een gedeeltelijke heropbouw uit te voeren. Toen hij overleed in 1903, versnelde het restauratieproces aanzienlijk waardoor het evenwicht verstoord werd en er terug hevige debatten omtrent het thema ontstonden. Uiteindelijk bracht de toenmalige minister van Openbare Werken een bezoek aan de site en legde hij de restauratie volledig stil. Er werden enkel nog controlerende werken uitgevoerd die de stabiliteit en veiligheid van de ruïnes zouden verzekeren (Coomans, 2015). Tijdens de Tweede Wereldoorlog konden er geen restauratiewerken worden uitgevoerd, waardoor de site deels opnieuw in verval raakte. In 1984 vond een tweede, grootschalige restauratie plaats, waarbij het geheel werd verstevigd en het overwoekerende groen werd aangepakt. Nadat de abdij volledig werd gerestaureerd en toegankelijk werd gemaakt voor bezoekers, stroomden toeristen in groten getale toe. De overheid speelde hierop in door in de buurt van de site restaurants en hotels te laten bouwen, waardoor het geheel uitgroeide tot een toeristische

Fig. 26: De abdijkerk in ruïneuze toestand ©Liese Lemmens

trekpleister. Ook binnen de ruïne zelf vonden evenementen zoals theatervoorstellingen en concerten plaats (Coomans, 2015).

Ondanks de grote bewondering voor het complex, werd het pas in 1972 geclassificeerd als historisch monument en in 1992 erkend als uitzonderlijk erfgoed in Wallonië (Coomans, 2015). De gecontroleerde ruïne roept echter een complexe vraag op met betrekking tot bescherming en erfgoed, aangezien de vraag rijst of we iets dat in principe volledig verwoest is nog wel moeten beschermen. Aangezien er geen volledige heropbouw heeft plaatsgevonden, maar enkel stabilisatie, beschermen we in dit geval een ruïne, maar geen ‘echte’ ruïne, omdat deze net gerestaureerd is. Deze tegenstrijdigheid vormt de kern van de complexe theorieën over het behoud van historische gebouwen, met John Ruskin en Viollet-le-Duc als twee sleutelfiguren. Nadat we in dit hoofdstuk de ideeën van John Ruskin hebben toegepast op hedendaagse voorbeelden, gaan we vervolgens verder met het ‘herstellen van de ruïne’, waarbij de principes van Viollet-le-Duc als inspiratie dienen.

In 2016 wilde Wallonië de toeristische aantrekkingskracht van de site verder versterken, waardoor Binaro Architecten uit Luik de opdracht kregen om een bezoekerscentrum en wandelroute te ontwerpen die de site nog toegankelijker zouden maken. Het ontwerpteam realiseerde dit door middel van een uitgestrekte wandelroute die begint bij de parking en het bezoekerscentrum, en die door alle gebouwen van de voormalige abdij slingert. De route start bij de oude abdijmolen, die als ruïne in zijn ontmantelde staat is behouden (Frydman, z.d.). Binaro Architecten speelt op interessante wijze met de binnen-buitenrelatie door vloeren en kamers toe te voegen,

Fig. 27: Trap en liftkoker naast het vroegere poortgebouw als laatste interventie ©François Lichtle

en de ruïne als het ware van een dak te voorzien. De loopbrug die toegang biedt tot de gehele site wordt vanuit dit volume doorgetrokken in cortenstaal, een materiaal dat als rode draad door het ontwerp heen loopt. Eenmaal aangekomen bij het oude poortgebouw, wordt de bezoeker via een tweede loopbrug naar de ruïnes geleid (Frydman, z.d.). De ingrepen van de architecten zijn telkens subtiel en enkel toegepast waar het echt nodig is. De loopbrug bij het poortgebouw, die de verbinding vormt na de opsplitsing van de abdij door de aanleg van de doorkruisende weg, is de grootste interventie van de architecten. Hier is een trap gemaakt van cortenstaal naar het maaiveld en een lift gerealiseerd in stampbeton, wat een hedendaagse toevoeging is aan de historische site. Toch blijft het architectenteam terughoudend, wat blijkt uit een citaat uit het magazine *Blik op Beton* van Andrea Tenuta, oprichter van Binaro Architecten:

“Zo komen we meteen ook aan onze laatste ingreep. Hier bereiken we immers het ‘gewijde’ domein en het beschermde erfgoed. Er kon geen sprake van zijn om hier eigentijdse accenten toe te voegen” (Frydman, z.d.)

Zonder de ruïne op een opdringerige manier toegankelijk te maken, slaagt Binaro Architecten erin deze op een respectvolle manier te eren. Bezoekers worden via subtiele wandelpaden door de ruïnes geleid, maar vanaf dit punt is de bezoeker vrij om verder te verkennen. Kelders en verdiepingen worden, waar mogelijk en veilig, toegankelijk gemaakt om een kijk te bieden op de oude religieuze structuren (Frydman, z.d.). De ruïnes blijven een bron van fascinatie voor mensen, wat ervoor zorgt dat de site jaarlijks veel bezoekers trekt.

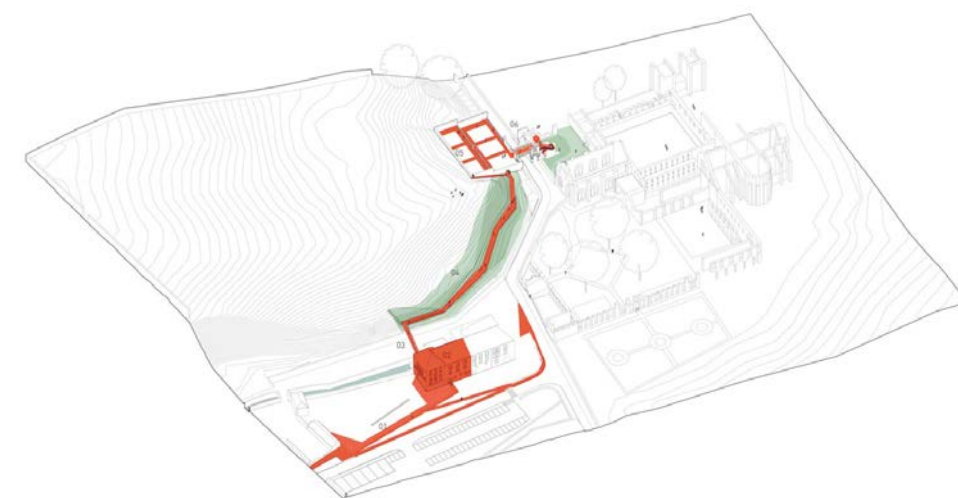

Fig. 28: Axonometrie met de wandeling als interventie aangeduid in het rood ©Binaro architecten

Fig. 29: Loopbrug doorheen het vroegere poortgebouw ©François Lichtle

[3] Het ‘herstellen’ van de ruïne

Het tweede thema dat aan bod komt, is het herstel van de ruïne. Deze bouwvallen, die al decennialang bestaan, dragen een indrukwekkende geschiedenis met zich mee. Die geschiedenis omvat momenten van heropleving, trots en overwinning, maar ook periodes van verval, vernietiging en verovering. Een essentiële vraag voor architecten bij de herbestemming van dergelijke gebouwen is welke tijdsperiode als uitgangspunt voor de restauratie moet dienen en hoe architecturale interventies kunnen bijdragen aan de herwaardering van het verleden. Deze herwaardering kan ook plaatsvinden door de ruïne opnieuw in gebruik te nemen in haar oorspronkelijke toestand, zonder het vroegere gebruik exact te repliceren. De strategieën die in dit hoofdstuk worden besproken sluiten voornamelijk aan bij de principes van Viollet-le-Duc met betrekking tot de renovatie en conservatie van ruïnes en historische gebouwen. In tegenstelling tot Ruskin pleitte Viollet-le-Duc voor het restaureren van oude gebouwen. Wanneer een gebouw is aangetast, stelt hij dat de architect in staat is om delen ervan te reconstrueren in hun oorspronkelijke vorm, in de geest van de tijd waarin het gebouw werd ontworpen. De architect moet zich daarbij in de schoenen van de oorspronkelijke ontwerper plaatsen (Kruft, 2004). Omdat deze benadering vrij zwart-wit is, breiden we het principe uit naar modernere interventies die verder gaan dan louter een restauratie in de oorspronkelijke vorm, al blijft deze oorspronkelijke vorm in de meeste gevallen wel de centrale rol spelen. De ‘herstelling’ van een gebouw kan op verschillende manieren worden benaderd, niet uitsluitend op basis van de vroegere tijdsgeest zoals Viollet-le-Duc pleit. Naast reconstructie en restauratie zijn er ook andere methoden, zoals herbestemming, waarbij de ruïne wordt geïntegreerd in een hedendaagse context zonder afbreuk te doen aan haar historische waarde. In het volgende fragment worden verschillende benaderingen hiervan toegelicht aan de hand van specifieke casestudies.

Maagdentoren

RUÏNE
Start constructie: eind 14de eeuw
Periodes van verval: eind 16de eeuw, eerste instorting in 2007
Erfgoedstatuut: opgenomen op de lijst erfgoed als beschermd monument sinds 1962

INTERVENTIE
Bouwjaar: 2008-2015
Ontwerpers: De Smet Vermeulen & Studio Roma
Opdrachtgever: Vlaams gewest, Ruimte en Erfgoed
Locatie: Scherpenheuvel, Zichem (BE)

Fig. 30: Restauratie Maagdentoren
Diest ©Filip Dujardin

De Maagdentoren in Zichem is een 14e eeuwse donjon die door de jaren heen schade opliep en deels instortte. Ondanks de erfgoedstatus liet een renovatie lang op zich wachten. Na de instorting in 2007 veranderde het monument in een ruïne, wat het dossier complex maakte omdat dit een andere aanpak vereiste (Vanblaere & Onroerend Erfgoed, 2015). Bovendien nam het noodzakelijke archeologische onderzoek veel tijd in beslag. De gedeeltelijke instorting kwam niet als een verrassing, het gebouw verkeerde al langere tijd in slechte staat en vertoonde duidelijk zichtbare scheuren. Na de instorting was het dan ook essentieel om de toren tijdelijk te verstevigen om verdere schade en gevaarlijke situaties te voorkomen. Uit archeologisch onderzoek bleek dat de slechte staat van het gebouw te wijten was aan het gebruikte bouw materiaal, Diestiaanse ijzerzandsteen, een gesteente dat al eerder voor aanzienlijke restauratieproblemen heeft gezorgd (Vanblaere & Onroerend Erfgoed, 2015). De ijzerzandsteen was oorspronkelijk nooit geschikt om mee te bouwen, vroeger werden de gebouwen die hieruit bestonden dan ook vaak gekaleid. Door de gevel te bekleden, werd de poreuze structuur van de steen beschermd. In Diest was dit niet het geval, waardoor er vermoedelijk wespennesten zijn gevormd binnen de stenen die uiteindelijk de structurele eigenschappen van de steen zijn gaan verzwakken. Dit kon leiden tot het instorten van het gebouw en was waarschijnlijk ook de aanleiding van de instorting bij de Maagdentoren. (Keersmaeckers, 2024). Ook het binnendringen van regenwater in de poreuze structuur van de steen verzwakte de cohesie.

Door deze waterinsijpeling begon er steeds meer vegetatie te groeien op en rond de inmiddels ruïne geworden toren, wat een verwaarloosd beeld gaf. Een reconstructie van de toren in dezelfde steen was dus meteen uitgesloten, waardoor de ruïne in deze toestand aanvaard moest worden. Door het toekennen van een tweede bouw materiaal in de gevel, wordt er een contrast gecreëerd met de robuuste eigenschappen van de ruïne. Architecten De Smet Vermeulen en Studio Roma kozen voor de kolumba steen, een gebakken materiaal met voldoende druksterkte om zonder extra versteviging de oorspronkelijke hoogte van de toren te bereiken. De steen herinterpreteert de vroegere vorm van de donjon en behoudt bewust openingen op de plaatsen waar vroeger ramen waren (Vanblaere & Onroerend Erfgoed, 2015). De ‘herstelling’ van de ruïne wordt hier dus vrij letterlijk genomen, doordat de oude vorm wordt overgenomen. Ondanks het gebruik van nieuwe eigentijdse materialen kan worden gesteld dat de principes van Viollet-le-Duc worden gevolgd.

Naast de schade door vallende stenen, die vooral aan de buitenzijde zichtbaar was, werd tijdens de instorting van 2007 ook het kruisgewelf van zowel de eerste als de tweede verdieping aangetast. Het dak, bestaande uit een koepelgewelf, werd vrijwel volledig verwoest teruggevonden. Omdat het nieuwe programma een verticale circulatie vereiste, werd een trap geïntegreerd die tot de top van de toren reikt. Deze trap volgt de kromming van de binnenste cirkel in het grondplan en bevindt zich aan de zijde van het gewelf waar zware beschadigingen werden aangetroffen. Om een gevoel van openheid te creëren, werd het gewelf hier vervangen door gewelfribben die worden herinterpreteerd in een betonnen sluitsteen (Vanblaere & Onroerend Erfgoed, 2015). Hierdoor is de volledige trap zichtbaar vanaf de benedenverdieping. Ook hier vindt een herstelling van de ruïne plaats. Ondanks de vormelijke transformatie van het oorspronkelijke koepelgewelf naar een abstract ribgewelf, blijft de verwijzing naar het verleden duidelijk aanwezig. Bovenaan de trap bevindt er zich een uitkijktplatform, overschaduw door een stalen overkapping die niet alleen bescherming biedt aan de oude muren, maar ook een visuele aanvulling vormt op de gerestaureerde structuur (Restauratie Maagdentoren, n.d.). Op de historische muren bevindt er zich nog een waterkerende cementering die de verdere insijpeling van water vermijdt en voldoende cohesie verzekert. Op deze manier functioneert de bestaande ruïne op gecontroleerde wijze.

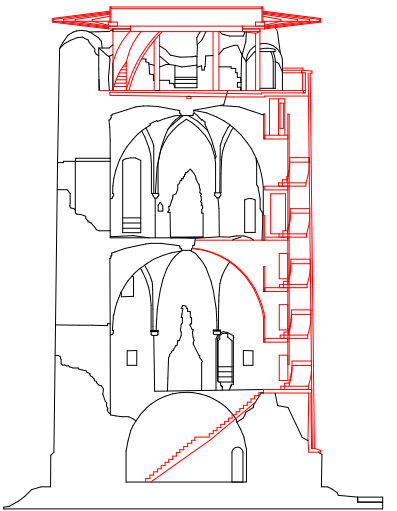

Fig. 32: Doorsnede met de nieuwe architecturale interventie (Rood: nieuwe structuur/zwart: oorspronkelijke structuur) Aangepast uit ©Restauratie Maagdentoren

Fig. 31: Restauratie Maagdentoren
Diest ©Filip Dujardin

De Smet Vermeulen Architecten, in samenwerking met Studio Roma, slagen erin de opdracht te volbrengen door de ruïneuze sfeer te behouden, terwijl ze de site met innovatieve en moderne materialen nieuw leven inblazen. De herstelling van de ruïne gebeurt op een nauwkeurige manier, al zijn de nieuwe ingrepen vooral afgestemd op de hedendaagse noden. Daarnaast wordt de ruimtelijke gelaagdheid van het gebouw versterkt door het openwerken van de gewelven en het subtiel toevoegen van de overkapping.

Bibliotheek Tilburg, LocHal

RUÏNE
Start constructie: 1932
Periodes van verval: niet van toepassing
Erfgoedstatuut: opgenomen als gemeentelijk monument in 2015

INTERVENTIE
Bouwjaar: 2017-2019
Ontwerpers: Civic Architects & Braaksma en Roos architecten & Inside Outside & Mecanoo
Opdrachtgever: Petra Blaisse
Locatie: Tilburg (NE)

LocHal vormt de nieuwe openbare bibliotheek van Tilburg waarbij er een voormalige locomotiefloods werd omgevormd tot publieke ruimte (Civic Architects, 2019). De herstelling van de ruïne gebeurt in dit project niet letterlijk zoals bij de andere voorbeelden waarbij de vorm van het gebouw wordt gereconstrueerd in oorspronkelijke toestand, maar vindt voornamelijk plaats in het versterken van de prominente ruimte van het gebouw door het gebruik de gehele ruimte te laten benutten zonder echte radiale opdeling. We moeten de term ruïne hier enigszins met een korrel zout nemen. De hal was weliswaar al sinds 1932 in gebruik, waardoor er sporen van verval zichtbaar waren, maar ze stond slechts één jaar in volledig ongebruik. Daardoor bood de historische ruimte veel potentieel om opnieuw benut te worden. Het blijft natuurlijk een historisch gebouw, wat enkele bouwtechnische uitdagingen met zich meebrengt, maar architecten Braaksma & Roos weten daar in samenwerking met het team ontwerpers op slimme wijze op in te spelen. Omdat de complexiteit van het project relatief groot is, wordt er via bestaande plannen een overzicht gemaakt van de oorspronkelijke en nieuwe structuren.

De twee hallen zijn samen 90 meter lang, 60 meter breed en 15 meter hoog, samen vormen ze één grote doorlopende ruimte. Om deze ruimtelijkheid optimaal te benutten, is er gewerkt met verschillende vloerniveaus die over de gehele hoogte van de loods reiken. Hierdoor worden structurele elementen, zoals de kraanbanen en structurele gevel, tastbaar voor de bezoeker. De opeenvolgende binnenterrassen zijn toegankelijk via de grote straATTRAP, die als centraal ontmoetingspunt fungeert bij de ingang (Braaksma & Roos, 2023). De robuuste stalen structuur is behouden en vormt samen met de nieuwe, elegante interventies in zwart metaal een harmonieus evenwicht. Deze

toevoegingen blijven duidelijk zichtbaar voor de toeschouwer, terwijl het verval van de tijd in de stalen constructie herkenbaar blijft. Dit effect wordt versterkt door interieurbeplanting die over de structuur heen groeit, waardoor de architecten een narratief creëren dat aansluit bij het verleden. De beplanting is geplaatst in speciaal ontworpen plantenbakken, geïnspireerd op de oude treinwagons die destijds door de stalen liggers werden ondersteund. Dankzij de oorspronkelijke functie van de constructie, die uitzonderlijk sterk is, zijn dergelijke ingrepen mogelijk zonder de structurele integriteit in gevaar te brengen (LocHal Tilburg, n.d.). De oorspronkelijke locomotiefloods vormt een belangrijk gebouw binnen het post-industriële landschap van Tilburg. De grote hal functioneert als het ware als openbaar plein voor de stad, waardoor er nieuwe interesse kwam in het industriële district van de stad. Het bibliotheekprogramma wordt hier uitgebreid met diverse mogelijkheden. Door de open ruimte te behouden, biedt de structuur een ideale locatie voor evenementen, optredens en andere activiteiten.

De herstelling van de ruïne vertrekt vanuit een bouwthermische invalshoek. Door de stalen structuur en het enkele glas is de warmtegeleiding hoog, waardoor isolatie noodzakelijk is. De meest efficiënte oplossing had kunnen zijn om de hal volledig te herbouwen of om aparte volumes binnen het bestaande volume te creëren. Toch koos het ontwerpsteam ervoor om de grote open ruimte te behouden en zo een openbaar plein te bieden aan de stad. In plaats van de volledige ruimte te isoleren, werd er gewerkt met vijf afzonderlijke klimaatzones, waardoor ingrepen in de structuur tot een minimum werden beperkt.

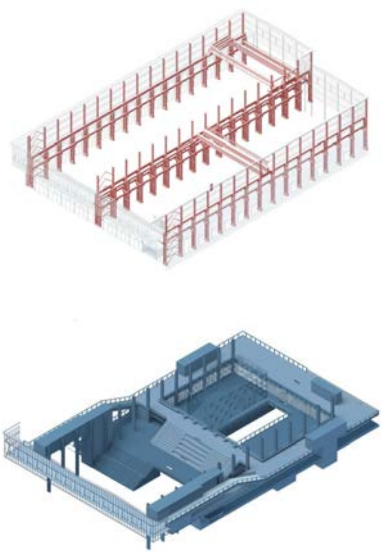

Fig. 34: De bestaande en nieuwe structuur vergeleken ©Civic Architects

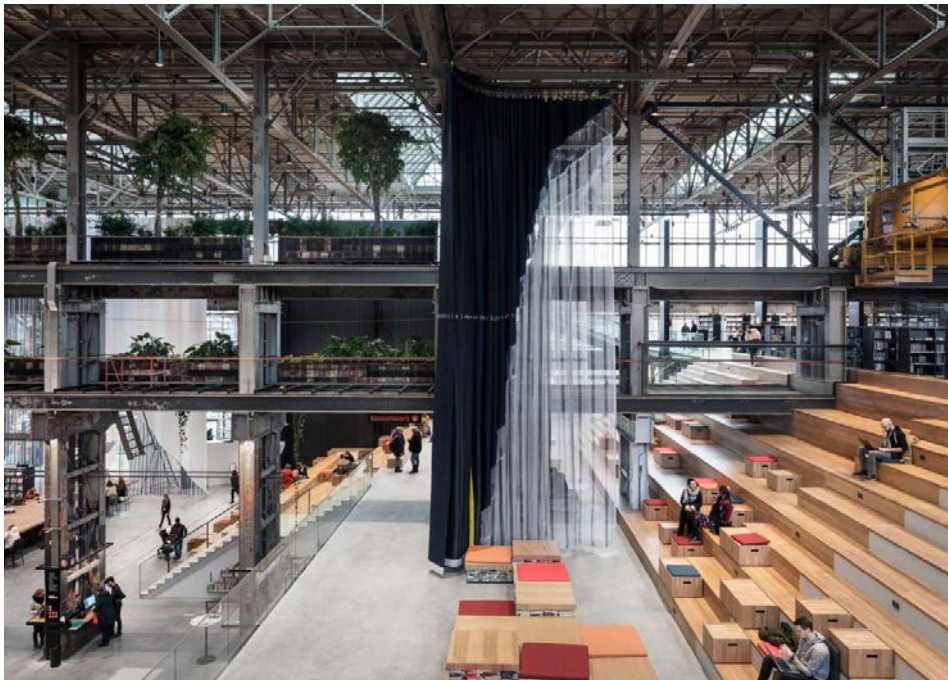

Fig. 33: De centrale hal in LocHal waar de trap toegang biedt tot de verschillende platformen ©Stijn Bollaert

Ook op akoestisch vlak spelen de architecten slim in. Grote akoestische gordijnen zorgen ervoor dat de ruimte flexibel kan worden ingedeeld in kleinere, intiemere zones, terwijl ze tegelijkertijd geluid absorberen en zo de akoestische kwaliteit verbeteren (Braaksma & Roos, 2023). De ruïne vormt een centraal element in het ontwerpproces en draagt bij aan de complexiteit van de opdracht. Door voort te bouwen op de bestaande logica van de structuur en oplossingen te zoeken in traditionele ontwerpstrategieën, slaagt het ontwerpteam erin een evenwichtig en doordacht geheel te creëren.

De ruïne wordt hier op een bepaalde manier ook geëerd doordat de structuur en de schil vrijwel volledig behouden blijven en zorgvuldig worden onderhouden. Toch speelt ze vooral een rol binnen het verhaal van herstelling. In plaats van een interventie die zich afzondert van het historische gebouw, gaan de nieuwe ingrepen juist een intensieve samenwerking aan met de oorspronkelijke structuren. Ook door het gebouw opnieuw volledig te benutten, zoals dat vroeger het geval was, vindt er een herstel plaats binnen het programma. Een doos-in-doosprincipe zou op deze locatie geleid hebben tot een heel ander programma en een andere beleving.

[4] Het ‘construeren’ van de ruïne

Voorafgaand bespraken we twee invloedrijke figuren binnen de architectuurtheorie rond het behoud en onderhoud van historische gebouwen, namelijk Viollet-le-Duc en John Ruskin. In dit derde hoofdstuk baseren we ons minder op een strikt theoretisch kader en verschuift de focus naar een esthetisch en filosofisch perspectief. Een centrale figuur binnen deze benadering is Giovanni Battista Piranesi, een Italiaanse kunstenaar uit de 18e eeuw die ruïnes als het ware op papier construeerde. Piranesi maakte talloze etsen van stadsgezichten en architectonische structuren uit het oude Rome. Hij koesterde een diepe fascinatie voor de Romeinse oudheid en bestudeerde verschillende bouwwerken met als doel deze te documenteren en te verheerlijken. In zijn werk benadrukte hij de complexiteit en monumentaliteit van ruïnes. Zijn etsen waren echter niet altijd realistische weergaven van de werkelijkheid. Piranesi fantaseerde vaak over de ruïnes en tekende ze in onrealistische perspectieven of op een haast onmenselijke schaal. Dit leidde tot mystieke en visionaire beelden die zijn bewondering voor het verval en de grootsheid van deze bouwwerken weerspiegelen (Schouwers, 2007). De fascinatie voor verval kon zo ver gaan dat ruïnes bewust werden nagebootst. In de 18e eeuw werden in Engeland zogenaamde folly's gebouwd. Dit waren kostbare siergebouwen zonder praktische functie, vaak in de vorm van een toren of een nep-gotische ruïne, geplaatst in uitgestrekte landschapsparken (Headley & Meulenkamp, 2020). Door ruïnes opzettelijk te construeren als decoratieve elementen werd de vergankelijkheid van architectuur verheven tot een kunstvorm. De bedoeling was om naar het bouwwerk te kijken en er puur esthetisch van te genieten. Dat genot als gebruiksvorm werd toegepast, sluit deels aan bij de aard van de ruïne. Genot is immers geen fysiek gebruik, maar eerder een beschouwelijke ervaring. Juist het ontbreken van een praktische functie vormt de bestaansreden van de ruïne. De betekenis van de ruïne kan op verschillende manieren worden geïnterpreteerd. In dit hoofdstuk ligt de nadruk op

het construeren van de ruïne. Hoewel dit in eerste instantie misleidend of paradoxaal kan klinken, toont het aan dat een ruïne, ondanks haar schijnbare onbruikbaarheid, juist in haar ruïneuze vorm functioneel en betekenisvol kan blijven bestaan. Om dit aan te tonen worden verschillende casussen besproken, die elk vanuit een eigen strategische aanpak zijn benaderd.

Fig. 35: *Mogliano Rome ruïnes van een gallerij met beelden in de villa van Hadrianus villa Tiv* ©Giovanni Battista Piranesi

Amelbergakerk

De Ambergakerk uit Avelgem kent een interessant verhaal binnen het thema ‘construeren’ van de ruïne. In 1857 werd de Sint-Amelbergakerk gebouwd in een neogotische stijl door de Kortrijkse architect Pierre Nicolas Croquison. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden er verschillende vernielingen aangebracht, waaronder aan de kerktoeren. De nodige herstellingen werden in de volgende jaren uitgevoerd, waardoor de kerk terug haar religieuze diensten kon uitoefenen (Avelgem - Repeat, Sint Amalberga Bossuit, 2023). Toch trad er met de loop der tijd verval op, mogelijk door onvoldoende aandacht voor algemeen onderhoud in het gebouw. Doordat er risico was op instorting, werden de religieuze diensten en andere gebruiken in de kerk in 2007 stopgezet. Hierdoor rees de vraag wat er nu moest gebeuren met de kerk, het centrale gebouw dat het kleine dorp kenmerkt. Veel opties lagen er niet op tafel, de kerk ligt midden in het kerkhof waardoor grote bouwplannen niet mogelijk waren. De Vlaamse Bouwmeester organiseerde een openbare oproep waar uiteindelijk Brits-Amerikaans kunstenaar Ellen Harvey met

RUÏNE

Start constructie: 1857

Periodes van verval: 1914-1918, 2007-2010

Erfgoedstatuut: de kerktoeren is opgenomen als beschermd monument sinds 1939

INTERVENTIE

Bouwjaar: 2010-2013

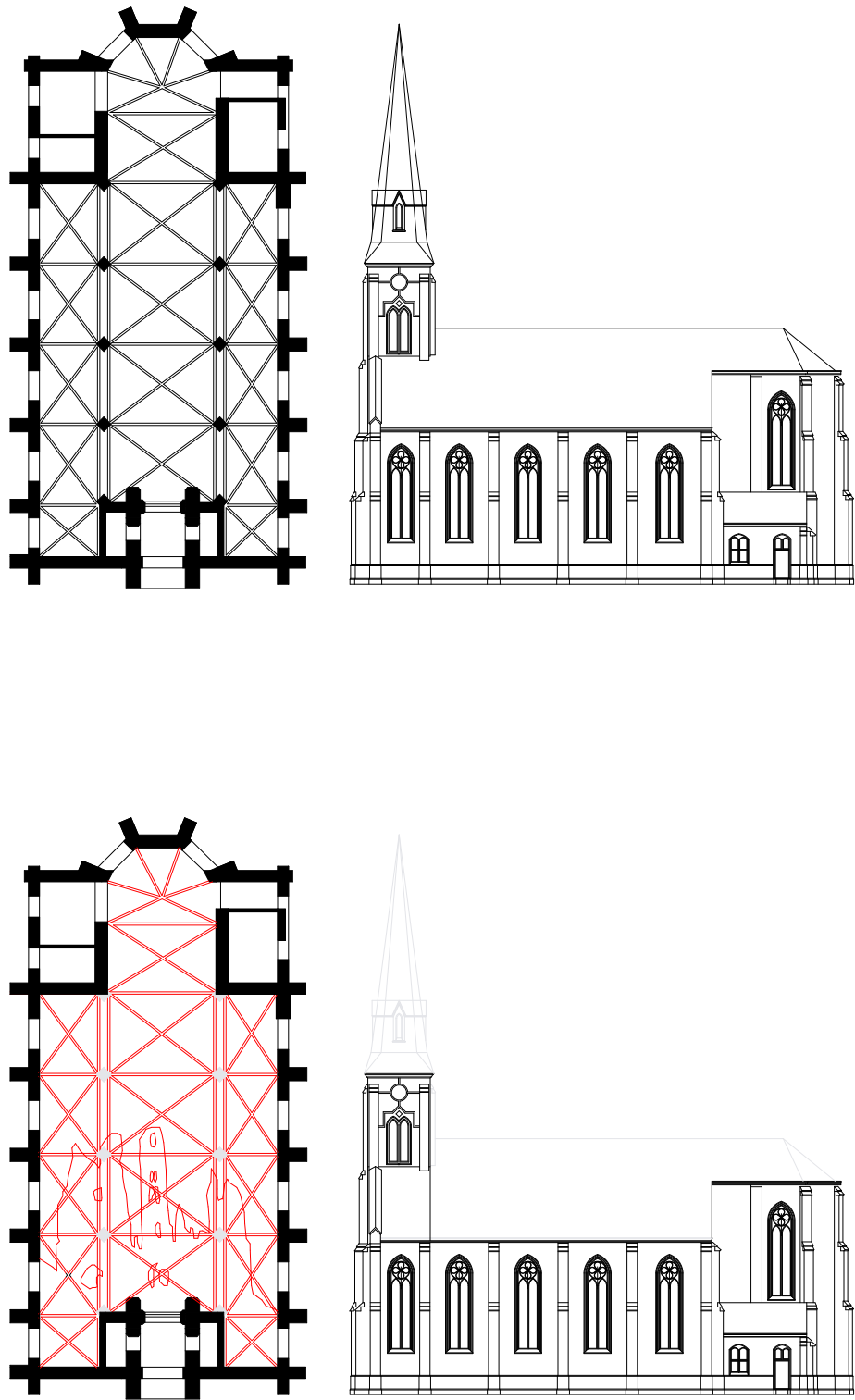
Ontwerpers: Ellen Harvey

Opdrachtgever: Openbare oproep via de Vlaamse Bouwmeester

Locatie: Avelgem (BE)

een gecontroleerde ruïne als ontwerpvoorstel de wedstrijd won (Avelgem - Repeat, Sint Amalberga Bossuit, 2023). In plaats van de focus te leggen op het toekennen van een tweede gebruik binnenin en het herstellen van de kerk als geheel, zag ze het potentieel in de leegte (Ellen Harvey, z.d.). Hoewel we tot nu toe de ruïne hebben besproken als onbruikbaar, wordt het tegendeel vaak bewezen. Door menselijke ingrepen kunnen we het verval in de tijd beheersen en de ruïne als het ware tot stilstand brengen in de tijd. De interventie bestaat voornamelijk uit de verwijdering van de verschillende elementen. Zo verwijdert ze het dak, de ramen en de binnenmuren om een nieuw dorpsplein te vormen. De functie wordt in dit geval niet letterlijk opgelegd, maar het gebouw laat via zijn vorm en karakter verschillende programma's toe. Zo worden er muzikale optredens en festivals georganiseerd of wordt de alledaagse markt op zondag hier gehouden (Ellen Harvey, z.d.). Op deze

Fig. 36: Gevelbeeld en grondplan met nieuwe architecturale interventie van Ellen Harvey (Rood: nieuwe structuur/zwart: oorspronkelijke structuur/grijs: verdwenen structuur) Aangepast uit ©Parochiekerk Sint-Amalberga

manier blijft de kerk een belangrijke betekenis hebben binnenin de lokale gemeenschap. Door het behouden van de buitenmuren en de kerktoren blijft ze dienen als herkenningspunt. De interventie bestaat niet alleen uit het weghalen van elementen, Ellen Harvey doet in haar ontwerpvoorstel ook een toevoeging in de vorm van een nieuwe terrazzovloer. In de vloer wordt een foto verwerkt waarin de aangebrachte schade op de kerk na de Eerste Wereldoorlog op is te zien (Avelgem - Repeat, Sint Amalberga Bossuit, 2023). Zo wordt er een tastbare herinnering gevormd naar het verleden. Dit project toont aan dat een ruïne niet per definitie onbruikbaar is, maar via gerichte menselijke interventies een nieuwe en dynamische rol kan krijgen binnen de gebouwde omgeving. De interventie van Ellen Harvey wordt via grafische tekeningen duidelijk weergegeven.

The Ruined Abbey

Zoals eerder besproken, werd de fascinatie voor ruïnes in Engeland tot uiting gebracht door middel van ‘folly’s’. Een folly kan worden gekenmerkt als een landschapselement binnen de tuin. Het gebouw heeft op zichzelf geen functioneel doel, maar dient eerder als een visueel genot vanuit de tuin (Headley & Meulenkamp, 2020). Er bestaan verschillende soorten folly's, maar wij richten ons hier specifiek op de geconstrueerde ruïne. In de 18e eeuw werd de landschapstuin een belangrijk element. Vele kunstenaars hadden de Grand Tour gemaakt en lieten zich inspireren door de tuinen in de rest van Europa. Deze invloeden wilden zij terugbrengen naar Engeland met behulp van folly's. Folly's kwamen dan ook in een breed scala aan stijlen voor. The Ruined Abbey is een perfect voorbeeld van hoe een folly de fascinatie voor ruïnes weerspiegelt. Op het eerste gezicht lijkt het gebouw een lange geschiedenis van verval te hebben doorgemaakt, maar het tegendeel is waar. Het werd bewust ontworpen als ruïne om de aandacht op de tuin te vestigen. Langs het meer gelegen, weerspiegelt het kunstwerk zich op sfeervolle wijze in het water. De folly werd gebouwd in 1772 om het park aantrekkelijker te maken voor verkoop. Ironisch genoeg raakte het gebouw zelf in verval, waardoor de “ruïne van de ruïne” in 1984 gerestaureerd moest worden (Painshill, 2022). Het concept van de folly roept een zeer dubbelzinnige betekenis op. Anders dan in het vorige project, waar de Ambergakerk vanuit een bestaande toestand met een rijke geschiedenis omgevormd wordt tot gecontroleerde ruïne in de

Fig. 37: Amelbergakerk ©Stijn Bollaert

RUÏNE
Start constructie: 1772
Periodes van verval: 1984
Erfgoedstatuut: niet van toepassing

INTERVENTIE
niet van toepassing

Fig. 38: The Ruined Abbey
©Alison Avery

vorm van een stadsplein, wordt er hier vanuit het niets iets gecreëerd. De raamopeningen weerspiegelen geen tastbare herinnering, maar vormen een banale opening die gewoon nooit is opgevuld. Toch is de folly bedoeld om mensen te laten reflecteren over het verleden (Headley & Meulenkamp, 2020). Het is fascinerend om te zien hoe de ruïne op een bepaalde manier zoveel invloed had op de mens. Ook vandaag de dag blijft het beeld tot de verbeelding spreken, en wordt de locatie geregeld afgehuurd om idyllische trouwfoto’s te nemen (Painshill, 2022).

Halewijnkouter

Het project betreft de herbestemming van een oude loods die oorspronkelijk werd gebruikt voor het verwerken van schrijnwerk, tot een gezinswoning (Halewijnkouter, 2020). Eerder kwamen al projecten aan bod zoals The Forge en de herbestemming van de steenkapperijloods in Gentbrugge, waarbij architecten werkten met het doos-in-doosprincipe. Ook in dit project wordt deze strategie toegepast, al wordt de bestaande structuur op een andere manier benaderd. We kunnen hier spreken van een geconstrueerde, geruïneerde ruimte. Bepaalde elementen zijn doelbewust verwijderd om nieuwe ruimtes te laten ontstaan. Zo werd de bestaande constructie volledig ontdaan van alle binnenvloeren en binnenmuren, waardoor plaats werd gemaakt voor de nieuwbouw. Het dak van de aangrenzende schuur werd eveneens verwijderd, wat resulteerde in een open patioruimte (Halewijnkouter, 2020). Door het skelet van het dak volledig bloot te leggen en dit, buiten zijn esthetische waarde, geen praktische functie meer te geven, ontstaat een nieuw soort ruïne.

Dit betekent echter niet dat er minder respect wordt getoond voor het verleden dan bij een meer klassieke benadering waarbij de ruïne wordt bewaard en bewonderd. In tegendeel, de ruïne wordt hier op een vernieuwende manier terug bruikbaar gemaakt. Door elementen weg te nemen, wordt de ruimtelijke kwaliteit versterkt. De oorspronkelijke binnenruimte verandert in een buitenruimte, waardoor een interessante wisselwerking tussen beide ontstaat. Iets gelijkaardigs gebeurt in de overgangsruimtes tussen de nieuwbouw en de buitenmuren van de oorspronkelijke loods. Hier ontstaat een kamer die potentieel biedt voor een uitbreiding van het programma. Ook het doos-in-doosprincipe draagt bij aan deze dynamiek. Door

RUÏNE
Start constructie: onbekend
Periodes van verval: onbekend
Erfgoedstatuut: niet van toepassing

INTERVENTIE
Bouwjaar: 2017-2020
Ontwerpers: Raamwerk
Opdrachtgever: niet geweten
Locatie: Drongen (BE)

Fig. 39: Beeld op de tuin die wordt gevormd door het ontmantelen van de schuur ©Stijn Bollaert

de opengewerkte tussenruimte ontstaat er tijdens de zomer een extra kamer in de vorm van een terras. In de wintermaanden zorgt deze ruimte voor voldoende lichtinval en tegelijkertijd voor de nodige privacy binnenin de woning (Halewijnkouter, 2020). De twee volumes, het oude en het nieuwe, hebben elkaar nodig om een wederzijdse aanvulling te vormen. De ruïne speelt hierin een belangrijke versterkende rol.

PC Caritas

De geschiedenis van het psychiatrisch centrum in Melle gaat terug tot 1803, met de oprichting van de Congregatie van de Zusters van Liefde van Jezus en Maria. Deze congregatie werd opgericht door priester Petrus Jozef Triest (Geschiedenis van Campus Melle, z.d.). Het betrof een religieuze orde van vrouwen die zich toedegden op de zorg voor zieken en mensen met psychiatrische problemen. Vijf jaar na de oprichting stuurde Triest enkele zusters naar het ‘Hospice N8’, een krankzinnigengesticht voor vrouwen. Zijn bedoeling was om kwaliteitsvolle en menswaardige zorg te bieden aan deze vrouwen, die tot dan toe waarschijnlijk sterk verwaarloosd waren. Onder de hoede van de zusters en de leiding van Petrus Jozef Triest werd het hospice omgevormd tot het Sint-Jozefhuis, waar vrouwen met geestelijke aandoeningen op een humane manier verzorgd werden (Geschiedenis van Campus Melle, z.d.). Het gesticht kende een gestage groei. In 1904 werd een groot open terrein aangekocht om er meerdere paviljoenen te bouwen. De bouw startte in 1905 en in 1908 namen de eerste zusters hun intrek in wat later het Psychiatrisch Centrum Caritas zou worden. Deze nieuwbouw verving het oudere Sint-Jozefhuis, dat datzelfde jaar officieel zijn deuren sloot (Geschiedenis van Campus Melle, z.d.). Caritas groeide uit tot een belangrijke zorginstelling in de regio. Een belangrijke doorbraak volgde in 1970, toen voor het eerst ook leken beleidsfuncties mochten uitoefenen.

Het paviljoencomplex bestond uiteindelijk uit 21 gebouwen, elk ontworpen voor een specifieke patiëntengroep, met uitzicht op het omliggende groen. Naarmate het centrum bleef groeien, ontstond er een toenemende nood aan efficiëntie en schaalvoordelen. Het idee van verspreide gebouwen begon stilaan plaats te maken voor een voorkeur voor doorlopende structuren, die praktischer bleken voor het personeel (Geschiedenis van Campus Melle, z.d.). In 2014 werd daarom besloten een nieuwbouw op te trekken op de campus

RUÏNE
Start constructie: 1905
Periodes van verval: 2014-2016
Erfgoedstatuut: paviljoencomplex opgenomen als erfgoed sinds 2009

INTERVENTIE
Bouwjaar: 2016
Ontwerpers: BAVO, de vylder vinck taillieu
Opdrachtgever: Karus
Locatie: Melle (BE)

(Boie & Vandamme, 2016). Het bijhorende masterplan voorzag de afbraak van vier paviljoenen: Ghislaine, Sint-Jozef, de Wasserij en De Lente. Door deze paviljoenen te verwijderen en de nieuwbouw te concentreren op één locatie, ontstond een grote open groenzone. Voor deze nieuwe ruimte was er echter nog geen plan van aanpak. Het psychiatrisch centrum besloot daarom de hulp in te roepen van BAVO, een onderzoekscollectief dat zich bezighoudt met de politieke dimensie van kunst, architectuur en stedenbouw (Boie, 2019).

BAVO koos voor een participatieve aanpak en organiseerde werkgroepen met patiënten, artsen, directieleden en personeel. Tijdens de sloopweken van de paviljoenen vonden de participatiemomenten plaats. Het Ghislainepaviljoen werd binnen een week afgebroken; vervolgens begon de afbraak van Sint-Jozef. Hierbij werd echter asbest aangetroffen, wat de sloop tijdelijk stopzette. De half gesloopte staat van het gebouw trok de aandacht van de werkgroepen. Hun nood aan een beschutte, open ontmoetingsruimte leek plots beantwoord te worden door het overblijfsel van het gebouw. Het idee ontstond om het Sint-Jozefpaviljoen niet verder af te breken, maar het te herbestemmen als een overdekte buitenruimte. Hier zouden mensen kunnen samenkomen, schuilen, en op een intieme manier contact maken met elkaar. Dankzij de overtuigingskracht van de werkgroepen werd de verdere afbraak van het gebouw effectief stopgezet.

Er werd een architectuuropdracht uitgeschreven die de dynamiek van het participatieproces centraal stelde. Het bureau

Fig. 40: *Voltooide staat* ©Filip Dujardin

De Vylder Vinck Taillieu ging aan de slag met de half afgebroken structuur (Boie, 2019). Hun ontwerpconcept bestond uit het volledig openstellen van het gebouw naar de tuin toe, waarbij het omliggende groen letterlijk tot binnen werd doorgetrokken. Zo ontstond een hedendaagse ruïne, een architectonisch artefact met open, modulaire eigenschappen. Het participatieproces bleef een essentieel onderdeel van het project. Ondanks het ontbreken van een klassieke functie zoals wonen of verzorgen, was het belangrijk om het gebouw betekenis en gebruiksvriendelijkheid te geven. Zo werd onder andere een monumentale trap toegevoegd aan de deels opengebroken kelder, die dienst doet als zitelement en uitnodigt tot ontmoeting. De nieuwe architecturale elementen zijn duidelijk te onderscheiden van de originele structuur, wat de ruïne haar aanpasbaar karakter geeft. De ruïne werd gaandeweg een landschappelijk sierelement. Houtsnippers, planten, lantaarnpalen en andere elementen trokken het groen letterlijk tussen de vier muren van het gebouw. De gebruikers maakten het project helemaal eigen (Boie & Vandamme, 2016).

De ‘bouw’ – of beter gezegd, de selectieve afbraak – startte in 2016 met het verwijderen van het dak en de meeste raamopeningen (Boie & Vandamme, 2016). We kunnen dus spreken van een doelgerichte constructie van verval. De eerdere sloopsporen uit 2014 werden waar nodig hersteld om een veilige omgeving te garanderen. Enkele maanden later waren de architectonische ingrepen voltooid en kon de ruimte effectief worden gebruikt als therapeutische setting.

De ruïne van het Sint-Jozefpaviljoen laat zien dat een gebouw niet altijd afgewerkt hoeft te zijn om waardevol te zijn. Door bewust stukken weg te nemen in plaats van toe te voegen, ontstond een open en uitnodigende plek waar natuur en architectuur samenvallen. Het onafgewerkte karakter maakt de ruimte toegankelijk, flexibel en verrassend aantrekkelijk. Wat ooit bedoeld was als afbraaksite, groeide zo uit tot een betekenisvolle ontmoetingsplek — juist dankzij de keuze om niet alles opnieuw op te bouwen, maar om te werken met wat er al was.

Fig. 41: *Gedeeltelijke afbraak van het sint-jozef paviljoen* ©Stijn Bollaert

Fig. 42: Terril van Zwartberg
©Onbekende maker

De littekens van Zwartberg

De ruïnes in Zwartberg als overblijfselen van het industriële verleden. Van vervallen gebouwen tot verdwenen mijnschachten, deze sporen vertellen het verhaal van de transformatie van Zwartberg van heide naar mijngebied naar industrie. Ondanks de afbraak blijven de littekens in het landschap zichtbaar, waardoor er verhalen tot uiting komen.

[1] Inleiding

Genk wordt benaderd als een dynamisch landschap in voortdurende transitie, beginnend van het oorspronkelijke heidelandschap, dat werd getransformeerd door de opkomst van de mijnindustrie, tot een huidige fase van post-industriële regeneratie. Voor de 20e eeuw kende de heide-economie in Zwartberg zijn hoogtepunt: enorme vlakten werden ingenomen door struikheide, waar schapen, koeien en geiten graasden en jeneverbessenstruiken tierden. De enige wijze om deze plaats te betreden was via een voettocht of een hobbelige rit met paard en kar. Toch weerhield dit enkele stedelingen niet om op ontdekkingsstocht te gaan naar dit verdoken paradijs. Hierdoor groeide Genk vanaf het midden van de 19e eeuw uit tot een van de meest geliefde schildersoorden (Aerts et al., 2015). Dit landschap is overheen de eeuwen grotendeels ongerept gebleven totdat er in 1901 steenkool werd gevonden. Door de ontdekking van steenkool werd de mijnbouw in het gebied opgericht. De eerste gebouwen van de mijn van Zwartberg werden in 1910 gebouwd. Pas vijftien jaar later, in 1925, werd de site geopend (Harsch et al., 2021). De bouw van de mijn ging gepaard met de aanleg van betere infrastructuur en de bouw van een tuिनwijk om zo leefbare woningen te bieden voor de arbeiders en hun gezinnen. Volgende decennia werd deze wijk uitgebreid en nieuwe wijken toegevoegd. Een prominente landelijke aanvulling op de site is de terril die vanaf 1940 zich vormde vanuit de enorme hoeveelheden grond uit de mijn die naar boven zijn gehaald. Dit zorgde voor een landmark die het zicht vanuit de omliggende regio bepaalde. In 1966 was de drastische beslissing genomen om de mijn van Zwartberg te sluiten (Harsch et al., 2021). Dit leidde tot de afbraak van de eerste mijngebouwen in 1967 en later ook de toevoeging van de eerste industriegebouwen.

Wie Zwartberg nu bezoekt ontdekt een plaats met diverse wijken, industrieterreinen en drukke verkeersaders. Echter is bijna geen spoor meer te zien van de voormalige mijnsite. De oude mijngebouwen hebben plaats moeten

maken voor de nieuwe industriegebouwen en zelf de prominente landmark, namelijk de terril van Zwartberg, is verdwenen doordat men eind jaren 90 had beslist deze te compacteren (Harsch et al., 2021). Zwartberg heeft dus door de jaren heen ingrijpende transformaties doorgemaakt die ervoor zorgen dat er zowel een identiteit werd gecreëerd, zoals de toevoeging van de mijn, als het verlies van een identiteit.

Om de schade van het mijnverleden te kaderen, wordt er in dit hoofdstuk ingezoomd op de littekens in het landschap. Ondanks het volledig wegvegen van de mijnsite en terril, zijn er enkele sporen zichtbaar die verwijzen naar dit verleden. Net zoals het post-reformatielandschap in Engeland, kunnen we via de ruïnes van vandaag de dag de verhalen van vroeger vertellen. Via grafische tekeningen en afbeeldingen worden er vergelijkingen gemaakt met het beeld van vroeger, tijdens de mijnperiode. Deze afbeeldingen tonen bijvoorbeeld hoe de mijnschachten en terrils het landschap domineerden en geven inzicht in de schaal en impact van deze industrie.

[2] De ruïnes van vandaag

In dit deel komt de prominente bebouwde omgeving uit het mijnverleden aan bod. We doorlopen de geschiedenis en onderzoeken hoe deze gebieden vandaag de dag worden ervaren door de inwoners van Genk. Het ruïneuze landschap biedt bovendien een groot potentieel voor de toekomst van de stad. In het laatste deel, dat focust op de projectlocatie, gaan we hier dieper op in.

Terril(s) Zwartberg

In 1950 begon de terril het landschap van Zwartberg sterk te domineren, met twee terrils waarvan de tweede net in gebruik werd genomen om het overvloedige puin op te stapelen. Terrils die “vol” waren, werden gestabiliseerd door snelgroeiende naaldbomen aan te planten. Dankzij hun diepe wortels en geringe eisen aan de bodem was dit een efficiënte manier om de terril in stand te houden (Berten, 2021). Door zulke stapels steenkoolafval te verzamelen, werden de twee terrils een prominente aanwezigheid in het landschap. Ze dienden

Fig. 43: Terril Zwartberg in 1978
©Onbekende maker

Fig. 44: Industriegebied langs afgevlakte terril ©Jansen real estate

zelfs als oriëntatiepunten in de wijk, zodat mensen in tijden zonder gps hun weg konden vinden. De terrils bestonden in die tijd volledig uit afvalmaterialen zoals mijnsteen, beton en metaal. Langs deze terrils lagen bezinkingsbedden, kunstmatige waterpartijen waarin magnetiet werd toegevoegd om het steenkool eenvoudiger te kunnen scheiden van het mijnsteen (Vandekerckhove, 2019). Bij dit proces dreef het lichtere steenkool op het wateroppervlak, terwijl het zwaardere mijnsteen naar de bodem zonk. Hoewel dit proces werd toegepast voordat het mijnsteen op de terril terechtkwam, was er nog steeds een zeker percentage steenkool aanwezig in de terrilsamenstelling na de sluiting van de mijn. Na de sluiting werd de terril gezuiverd en verstevigd om erosie en afschuivingen te voorkomen. De terril die het dichtst bij de industrie lag en ook het hoogste was, werd afgevlakt vanwege de risico's die het behoud ervan met zich meebracht met de komst van het naastgelegen industrieterrein. Vandaag de dag ligt deze afgevlakte terril er triest en verlaten bij, terwijl de tweede terril van Zwartberg nog steeds prominent aanwezig is. Deze werd verstevigd met een stabiele plateau, naaldbomen en watergeulen om erosie te vermijden. Toch blijft de terril ontoegankelijk vanwege het blijvende risico op afschuivingen (Berten, 2021).

Zoals eerder besproken, werd het oorspronkelijke heidelandschap drastisch veranderd door de komst van de mijnindustrie. De uitgestrekte heide die behouden bleef, bevindt zich voornamelijk in het Luciebos, een groot landgebied grenzend aan de mijn en eigendom van Emile Thorn, concessiehouder van de mijn. Thorn kocht het gebied in 1874 en liet het bijna volledig bebossen (Pauwels, 2005). Tot op de dag van vandaag is het Luciebos een recreatiegebied voor de familie Thorn, terwijl de omliggende landbouwgronden worden verhuurd.

Het landschap van Zwartberg onderging ingrijpende veranderingen door de mijnindustrie. Het heidelandschap van vroeger maakte plaats voor een industriële site die een nieuwe laag aan het gebied toevoegde. Vandaag de dag is het een vergeten uithoek van Zwartberg waar nog maar weinig mensen komen. De afgevlakte terril is niet meer dan een op elkaar geperste hoop grond, terwijl de andere terril prominent overeind blijft als oriëntatiepunt, maar verder ontoegankelijk is. Deze ontoegankelijkheid wordt nog versterkt door de aanleg van de N76, die het groene gebied van Zwartberg scheidt met de uitgestrekte heide van Waterschei.

Mijnstation Waterschei

Het landschap van Zwartberg is tegenwoordig een ruïne op zichzelf, met daarnaast zichtbare fysieke ruïnes zoals verlaten en vervallen gebouwen. Een voorbeeld hiervan is het oude mijnstation van Waterschei. Dit station, dat jarenlang dienstdeed voor zowel goederenvervoer als passagierstreinen richting Blankenberge, staat er vandaag de dag verwaarloosd bij (Vanacker, 2019). De ruïne straalt een bijzondere sfeer uit, met groen dat langs de betonnen dakranden en luifels groeit, gebroken glasscherven, en een oud perron dat nauwelijks herkenbaar is door het overwoekerde groen. Waarom ligt een gebouw met zo'n rijke geschiedenis er zo verlaten bij? Hoewel het als erfgoed wordt beschouwd, geniet het nauwelijks bescherming. Jarenlang verborgen tussen de omliggende bossen, werd het een populaire plek voor urban explorers. Urban explorers worden geïnspireerd door beelden van verlaten gebouwen die vaak overgenomen worden door de natuur. Deze fascinatie voor ruïnes kunnen we terugkoppelen aan de verschillende kunstenaars die het dramatische post-reformatielandschap van Engeland hebben vastgelegd op doek. Of aan Giovanni Battista Piranesi, die de val van het Romeinse Rijk kadert binnen zijn etsen op koper. De ruïne brengt een indringend gevoel met zich mee, een fascinatie die altijd heeft geleefd bij de mens. Is dit omdat ruïnes ons confronteren met de tijd, of vormt de ruïne een puur esthetische waardering tussen architectuur en natuur (M. V. Vandroogenbroeck & Decubber, 2022)?

Fig. 45: *Vroegere mijnstation Waterschei* ©Onbekende maker

Het oorspronkelijke station van Waterschei werd gebouwd in 1927 en speelde een belangrijke rol in het vervoeren van kolen en materialen uit de mijn. Via het spoor werden de kolen naar Luik of Antwerpen vervoerd en verder gedistribueerd via het Albertkanaal (Kolenspoor en Kolenhaven, z.d.). In 1953 werd dit oorspronkelijke houten station vervangen door een moderner gebouw, ontworpen door architect Constant Trouvé (Fexer, 2018). Naast het goederenverkeer, dat belangrijk was in de tijd van de mijnen, werd hier ook een belangrijke verbinding aangelegd richting Blankenberge, waardoor de Genkenaren af en toe konden ontsnappen. In 1983 werd het personenverkeer volledig stopgezet, en ook het goederenverkeer kende in 1988 een einde als gevolg van de sluiting van de mijnen (Fexer, 2018). Sindsdien staat het station, samen met zijn kilometerslange sporen, er verlaten bij en vormt het een stukje natuur op zichzelf. Nu krijgt het station echter een nieuwe toekomst dankzij de herontwikkeling van het oude kolenspoor tot fietsroutenetwerk.

Een uitgebreidere beschrijving van het gebouw volgt in het volgende hoofdstuk. De ruïne vormt de projectlocatie voor de masterproef, waarbij een hedendaagse invulling aan het bouwwerk wordt gekoppeld.

Kolenspoor

Fig. 46: Kolenspoor ©Vanacker

Zoals voorheen vermeld, is er een uitgestrekt netwerk van sporen aanwezig rondom de verschillende mijnsites. Deze dienden als verbinding om kolen te vervoeren naar de verschillende kolengebieden, maar ook om de goederen te exporteren buiten Limburg. Via het albertkanaal gebeurde er een uitvoerhandel richting Luik en Antwerpen. De Provincie Limburg wilt het gebied herontwikkelen door de verschillende mijngebieden in Beringen, Genk, Heusden-Zolder, Houthalen-Helchteren en Maasmechelen terug aan elkaar te knopen via een uitgebreid fietsroutenetwerk (Provincie Limburg, 2021). Het kolenspoor is een lineair litteken, niet alleen in het landschap van Zwartberg, maar in dat van heel Limburg. Samen met het oude station van Waterschei stond het van de ene op de andere dag in ongebruik, waardoor het overwoerd werd door de natuur en vandaag de dag een nostalgisch beeld naar het mijnverleden vormt. Hier worden de potentiële capaciteiten van het lineaire netwerk ingezien en wordt de verbinding naar het verleden hersteld. Door in te zetten op regionale

samenwerking wordt niet alleen het mijnverleden van Zwartberg belichaamd, maar ook dat van andere mijngemeenten. Er ontstaat op deze manier terug een verbinding binnen Genk en zijn rechtstreekse omgeving. Ook binnen Genk kan dit een oplossing bieden voor het versnipperde netwerk binnen de wijken.

Mijnsite Zwartberg

Kunnen we van een ruïne spreken als deze er niet meer is, als ze volledig is weggeveegd om iets nieuws in de plaats te brengen? De mijnsite van Zwartberg kreeg de kans niet om over de tijd heen overwoerd te worden door de natuur, of om een tweede gebruik toegekend te krijgen. Ze werd vrijwel meteen na de sluiting van de mijn afgebroken voor de aanleg van het nieuwe industriegebied Genk-Noord. Mijnschachten verdwenen en ondergrondse gangen werden volgestoken met achterliggend puin. De ruïne is fysisch dus niet aanwezig, op vlak van enkele gevallen na. Zo is de muur, een belangrijk kenmerk van mijnsites, deels nog aanwezig. De muur is zo een belangrijk kenmerk omdat er altijd een bepaalde controle aanwezig is in de werkomgeving. Door de werknemers via één toegangspunt naar binnen en buiten te leiden, werd er een vorm van macht van bovenaf uitgeoefend. De muur vormt langs de Marcel Habetslaan een lineaire ruïne en vormt met de vroegere ingenieurswoningen aan de overzijde het beeld van vroeger. Ook de directeurswoning bevindt zich op deze laan nog goede staat met de toevoeging van La Biomista, het kunstatelier van Koen Vanmechelen. Deze elementen vormen samen met het industriegebied een vreemd beeld van de Marcel Habetslaan vandaag de dag. De site is geen ruïne, maar het geheel is weldegelijk geruïneerd. Het nieuwe industriegebied kent geen thuis op de locatie en doet teniet aan het mijnverleden. Ondanks dat de ruïne niet zichtbaar is, is het litteken in het Zwartbergse landschap hier het meest prominent aanwezig. Zonder ingrepen zal de geschiedenis van deze plek vergeten worden

Fig. 47: Vroegere ingang van de mijn
©Onbekende maker

Logementhuizen

Fig. 48: *Kantine logementhuizen*
©Onbekende maker

Naast de bouw van bediendewoningen, ingenieurswoningen en arbeiderswoningen, waren er tijdens de mijnperiode ook al logementhuizen. In Zwartberg waren er vier: Eikenhof, Dennenhof, Berkenhof en Beukenhof (Zwartberg: De Cités, n.d.). Deze huizen werden gebouwd voor mannen die naar Genk kwamen om in de mijn te werken en daardoor hun gezin of vrouw in het thuisland moesten achterlaten. Hun families volgden vaak pas later, wanneer er voldoende geld was verdiend om het vervoer te betalen. De mannen werden afgezonderd van de wijken met traditionele gezinnen en geïsoleerd in één groot gebouw, waar ze samen sliepen in grote zalen en gebruik konden maken van een ruime kantine. Dit bracht ook een soort gemeenschapsgevoel met zich mee. De verschillende mijnsites in Genk streefden ernaar het werken in de mijn aantrekkelijker te maken door de mijnwerkers geschikte huisvesting te bieden. De logementhuizen in Zwartberg werden pas in 1950 gebouwd, slechts zestien jaar voor de sluiting van de mijn (Zwartberg: De Cités, n.d.). Ze waren dus niet lang in gebruik, maar door een tweede bestemming als lagere school toe te kennen kregen de logementhuizen een tweede gebruik en raakten ze niet in verval. Hoewel het hier niet gaat over een ruïne, is het litteken van het mijnverleden nog duidelijk te herkennen.

Verder wil ik mij verdiepen in de invloed van een dergelijke geschiedenis op de identiteit van de mens. Ik wil dit onderwerp introduceren met een persoonlijk verhaal dat aansluit bij het mijnverleden in Genk. Mijn grootvader werd tijdens de Tweede Wereldoorlog opgeroepen om te vechten voor zijn geboorteland, Duitsland. In België werd hij gevangen genomen en veroordeeld tot een werkstraf, waarbij hij tewerkgesteld werd in de mijn van Waterschei. Net als vele andere mijnwerkers stierf hij aan stoflong, veroorzaakt door jarenlange blootstelling aan stof in de mijnen. Dit is slechts één van de vele verhalen. Net zoals veel andere mijnwerkers kwam hij van ver om in de mijnen te werken, al was zijn motief anders. Hij liet zijn familie achter en creëerde in Genk nieuwe verbindingen en relaties.

Fig. 49: *Ruïnes van Zwartberg*
©Liese Lemmens

[3] Garden City

Het eerste deel van het masterproject bestaat uit het uitwerken van een masterplan voor het gebied van Zwartberg. Onze ontwerp vertrekt vanuit een benadering die zich richt op het tuinwijkmodel van Ebenezer Howard. Het concept van de Garden City vindt zijn oorsprong in de 19e eeuw (Howard, 1902). In deze periode zorgden nieuwe machines en technologische vooruitgang ervoor dat het platteland steeds minder werkgelegenheid bood. Als gevolg hiervan trokken grote aantallen mensen naar de steden op zoek naar werk, wat leidde tot een overaanbod aan arbeidskrachten. Tegelijkertijd ontstond er een enorme vraag naar woningen, waardoor steden al snel overbelast raakten. Dit leidde tot een ernstig huisvestigingsprobleem: veel mensen waren gedwongen te wonen in krotten of slecht onderhouden tussenruimtes, waarvoor ze vaak buitensporig hoge huren moesten betalen. Deze omstandigheden gingen gepaard met grote sociale problemen, zoals de verspreiding van ziekten, prostitutie en alcoholisme (Nabila & Southeast University, 2021). Vanuit deze problemen begonnen verschillende mensen na te denken over oplossingen. Één van deze personen was de Britse journalist Ebenezer Howard. Howard vertrok op jonge leeftijd naar Amerika om in de wildernis te wonen, maar na verloop van tijd raakt hij deze levensstijl beu. Vervolgens vertrekt hij naar Chicago en hier ontdekt hij dat mensen zich net buiten steden aan het vestigen zijn: de suburbs (Howard, 1902). De rijke burgerij kan dit zich veroorloven aangezien ze een auto ter beschikking hebben om de afstand tussen de stad en de buitenwijk te overtreffen. De mensen die geen geld hadden voor een auto moesten zich vertoeven in verwaarloosde steden. Ebenezer Howard kijkt hoe de ongelijkheid tussen rijk en arm ruimtelijk kan opgelost worden via de Tuinstad. Hij is van mening dat de industrialisatie weinig goeds heeft gebracht; het heeft geleid tot het verdwijnen van de ambachtsman. Volgens Howard moet er een nieuwe relatie worden opgebouwd waarin de ambachtsman weer nauwer betrokken wordt bij

wat hij produceert. Hij raakt geïnspireerd door utopische idealen, waaronder Edward Bellamy's 1888 utopische novelle *Looking Backward*, waarin alles wordt gedeeld, zoals grond en woonfuncties (Howard, 1902). Deze gedachtegang vindt zijn oorsprong in het boek *Utopia* van Thomas More. Howard ontwikkelt het idee van een plattelandskolonie waarin een centraal paleis wordt gebouwd. Dit paleis dient als woonruimte voor iedereen, terwijl de omliggende gebieden worden benut voor werk en productie. Bovendien stelt hij voor dat arbeiders na verloop van tijd meer aandelen verwerven, waardoor ze sterker betrokken worden bij de gemeenschap. Voor dit concept haalt Howard inspiratie uit het schilderij *New Harmony* van Robert Owen uit 1825.

Fig. 50: *New Harmony* ©Robert Owen

De tuinwijkgedachten

In zijn eerste illustratie over het idee van de tuinwijk tekent hij drie magneten die naar elkaar gericht staan. Hierbij combineert Howard de positieve eigenschappen van zowel het platteland als de stad, terwijl hij ook aandacht besteedt aan de negatieve aspecten van beide (Howard, 1902). Op basis hiervan ontwikkelt hij het model van de tuinstad. Hij stelt voor om onbenutte landbouwgronden buiten de stad, die door de industrialisatie in onbruik zijn geraakt, om te vormen tot tuinsteden. In deze tuinsteden wordt een fabriek geïntegreerd zodat mensen dichtbij huis kunnen werken en wonen. Ebenezer Howard werkte zijn concept van satellietsteden verder uit, met Londen als inspiratiebron. In zijn visie wordt de grote stad centraal geplaatst, omringd door een nieuwe cirkel waarin stadsgemeenschappen worden ontwikkeld. Tussen deze stedelijke kernen is ruimte voorzien voor landbouwgebieden, waterreservoirs, kerkhoven en andere essentiële functies. In het hart bevindt zich een groot park, dat fungeert als centrale ontmoetings- en ontspanningsruimte. De fabrieken zijn strategisch gesitueerd in een groene gordel, die niet alleen de industriële activiteiten omkadert maar ook bijdraagt aan een gezonde leefomgeving. Rond deze groene gordel bevindt zich een duidelijke omsluiting, waarmee Howard structuur en evenwicht binnen zijn stedenbouwkundige model nastreeft (Nabila & Southeast University, 2021). De architect Raymond Unwin steunt Howard zijn idee en schrijft een soort handboek voor ontwerpers om tuinsteden te ontwikkelen. In dit boek legt hij diverse ontwerpprincipes

voor (Nabila & Southeast University, 2021). De ontwerpprincipes van Raymond Unwin zijn gebaseerd op een zorgvuldige analyse van regio en context, waarbij de ligging van een stad, idealiter nabij een spoorlijn, moet inspelen op de specifieke kenmerken van het landschap, zoals topografie en vegetatie. Een fundamenteel idee is dat een tuinstad een duidelijke grens moet hebben, geïnspireerd op de middeleeuwse stadsmuur. Zodra het maximale inwoneraantal is bereikt, wordt uitbreiding niet toegestaan en moet er een nieuwe stad worden ontwikkeld. Elke stad krijgt een poort, die niet alleen als toegang dient, maar ook als plek waar niet-residentiële functies kunnen plaatsvinden. In het centrum staat de kerk als symbolisch en functioneel middelpunt, omgeven door gemeenschappelijke voorzieningen. Ook de straat krijgt bijzondere aandacht. Die vormt bij het betreden van de stad een soort kunstwerk, met organische infrastructuur die gesloten perspectieven creëert en uitnodigt tot verdere ontdekking.

Groen speelt een centrale rol. De integratie van tuinen, parken en lanen zorgt voor een gezonde leefomgeving en verbindt woningen met gemeenschappelijke functies en de natuur. Daarbij hoort ook een beperkte woondichtheid van 25 à 30 woningen per hectare. Unwin verzet zich tegen het verdichtingsmodel met louter rijhuizen en smalle straatjes, en pleit in plaats daarvan voor gedeelde voorzieningen binnen bouwblokken die het gemeenschapsgevoel versterken. De inplanting van gebouwen moet afstand nemen van het traditionele stratenpatroon. Straten verbinden pleinen en worden breed en open vormgegeven, met rustige plekken langs de randen. De grens tussen publiek en privaat blijft bewust vaag, een haag mag nog, maar andere afsluitingen worden ontmoedigd. Om de sociale cohesie te bevorderen, stelt hij ook voor om mensen van verschillende beroepen samen te laten wonen, waardoor een natuurlijke variatie in woninggroottes ontstaat. Tot slot stelt Unwin een coöperatief woonmodel voor, het Co-Partnership Tenant Housing. Hier beheren bewoners gezamenlijk de collectieve ruimtes en dragen ze bij via een aandelenmodel, dat hen het recht geeft er te wonen. Dit model balanceert tussen collectiviteit en individuele privacy, wat essentieel is voor het welslagen van het geheel.

Fig. 51: De drie magneten van Howard

Fig. 52: Schema Howard

Masterplan

Voor ons masterplan streven we ernaar om geen eendimensionale oplossing te bieden, maar een veelzijdige aanpak te presenteren die aansluit bij de complexiteit van Zwartberg. Door te werken met een scala aan strategieën, geïnspireerd door de principes van de Garden City-beweging, willen we de wijk herwaarderen en een sterke, toekomstbestendige identiteit geven. De kern van deze strategieën ligt in het creëren van balans tussen de stedelijke en natuurlijke elementen. Vanuit de tuinwijkgedachte richten we ons op het verbeteren van de leefbaarheid door groenstructuren te integreren in de wijk en te verbinden met de omliggende landschappen. Hierbij wordt niet alleen gedacht aan fysieke vergroening, zoals parken en groene lanen, maar ook aan sociale cohesie en ruimtelijke kwaliteit. Elke strategie is flexibel en kan worden afgestemd op de unieke behoeften en mogelijkheden van de verschillende wijken binnen Zwartberg. Denk bijvoorbeeld aan het transformeren van drukke infrastructuur in groene boulevards, het versterken van de centrale publieke ruimtes in de wijken of het introduceren van kleinschalige, lokale voorzieningen die bijdragen aan de buurtgemeenschap.

Om ons masterplan op een haalbare en leefbare manier te realiseren, hebben we ervoor gekozen om de voorgestelde ingrepen in duidelijke fases uit te werken. Je kan namelijk niet overal tegelijk beginnen met slopen, aanpassen of toevoegen zonder de buurt te ontwrichten. Daarom hebben we een gefaseerde aanpak ontwikkeld die zowel op grote als op kleinere schaal toepasbaar is. We onderscheiden vijf hoofdstrategieën: verdichting door nieuwe woonvormen toe te voegen, sloop van bestaande woningen en straten, straataanpassingen, waarbij straten worden gewijzigd of toegevoegd en in een latere fase verweven met het omliggende groen, pleinwerking, waarbij we inzetten op de creatie van kwalitatieve, gedeelde buitenruimtes en pleinen. De allerlaatste fase is om het groen dat al aanwezig is binnen te trekken binnen de wijken. Maar dit wordt deels al verworven tijdens de toepassing van de andere fases/strategieën. We hebben deze fases op een simpele manier visueel uitgewerkt in overzichtelijke tekeningen. Op die manier tonen we hoe onze strategie werkt op verschillende schaalniveaus.

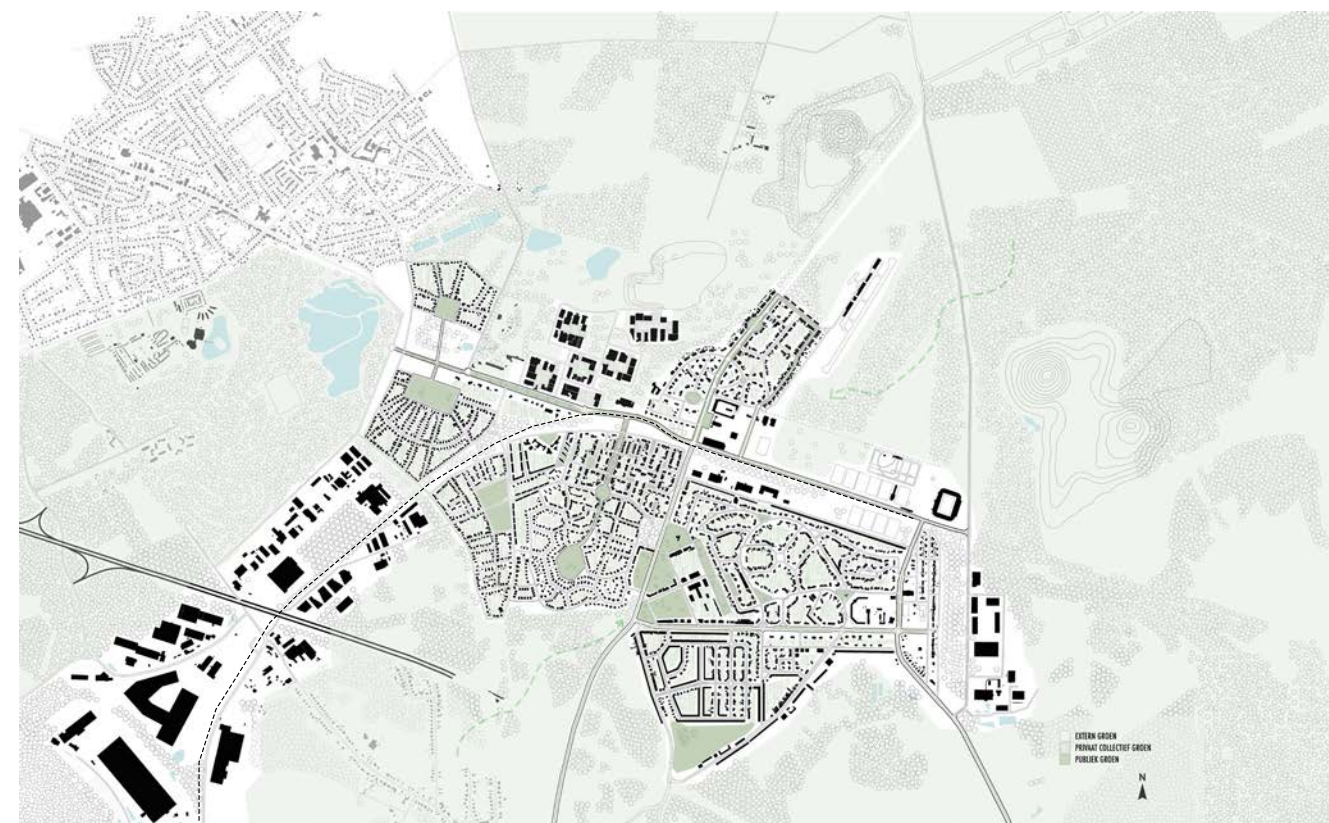

Fig. 53: Masterplan groep Garden City ©Liese Lemmens

Strategie 1: Centrumwerking

We richten ons op het versterken van een zelfvoorzienend principe in Zwartberg, waarbij centrale functies en voorzieningen binnen bereik zijn van de bewoners. Door gemengde functies (mixed-use) te integreren, zoals wonen, werken en recreatie, creëren we levendige “strips” die functioneren als de ruggengraat van de wijk.

Strategie 2: Verbindende Lanen

Drukke wegen worden getransformeerd tot groene boulevards die functioneren als verbindende lanen tussen de wijken. Deze boulevards leiden naar centrale pleinen die dienen als ontmoetingsruimtes en knooppunten voor de gemeenschap.

Strategie 3: Groene Bufferzone

Tussen woon- en werkgebieden introduceren we groene bufferzones. Deze buffers zorgen voor een scheiding van functies en vormen een natuurlijke barrière die de overgang tussen stedelijke en niet-stedelijke gebieden benadrukt.

Strategie 4: Collectieve Binnentuinen en Groene Ruimtes

Binnen de bouwblokken creëren we collectieve binnentuinen en groene ruimtes. Deze plekken bieden bewoners gedeelde buitenruimtes die de sociale samenhang bevorderen en een rustpunt vormen binnen de bebouwde omgeving.

Strategie 5: Pleinwerking

Centrale pleinen en kernen binnen de wijken worden vergroend om niet alleen functionele ontmoetingsruimtes te creëren, maar ook om bij te dragen aan een gezondere en aantrekkelijkere leefomgeving.

Strategie 6: Overgang van Tuin naar Landschap

Een groene gordel rondom de wijken benadrukt de overgang van de bebouwde omgeving naar het omliggende landschap. Deze overgangszones zorgen voor een vloeiende integratie van stad en natuur en bieden ruimte voor recreatie en ecologie.

Strategie 7: Gradatie in Korrel

We introduceren een gradatie in bebouwingstypologie, waarbij woningen dicht bij elkaar worden gegroepeerd om verdichting te realiseren zonder de menselijke schaal te verliezen. Nieuwe collectieve woonvormen kunnen worden toegevoegd om aan verschillende behoeften te voldoen.

Strategie 8: Trage Wegen en Doorsteekjes

Een netwerk van trage wegen en doorsteekjes zorgt voor een betere onderlinge verbinding tussen delen. Deze paden bieden veilige en aangename routes voor voetgangers en fietsers, los van het autoverkeer.

[4] Station Waterschei

De geschiedenis van het station hebben we eerder al gekaderd. In deze bijdrage focussen we op de huidige toestand van het station van Waterschei. Het maakt deel uit van een groter netwerk: het kolenspoor. Elke mijnsite had destijds zijn eigen mijnstation, bedoeld om het kolenvervoer efficiënt te organiseren. In Genk zijn daar nog sporen van terug te vinden. Zo is het voormalige mijnstation van Zwartberg vandaag nog in gebruik als het station Genk Goederen. Het station van Winterslag werd helaas enkele jaren geleden afgebroken. Het station van Waterschei staat momenteel leeg, maar beschikt over een grote, onbenutte potentie binnen het landschap van Genk.

Binnen de masterstudio werken we aan een oefening waarin we op een creatieve manier omgaan met bestaande bebouwing. In mijn geval staat het station van Waterschei centraal. Na een uitgebreid onderzoek rond het herstellen, vereren en construeren van de ruïne, passen we deze strategieën toe op het project. Dit project speelt bovendien een belangrijke rol binnen het masterplan voor de regio. Er wordt namelijk een recreatieve strook aangelegd die de versnipperde wijk Zwartberg opnieuw met elkaar verbindt. Eén van de pijlers in deze strook is sport, en het station van Waterschei neemt hierin een strategische positie in als centraal knooppunt. Hoewel het station vandaag in verval is en overwoekerd ligt langs het kolenspoor, dat bovendien nauwelijks toegankelijk is voor voetgangers, blijft het toch in gebruik. Trouwe Genkenaren, met name de harde supporterskern van KRC Genk, gebruiken het gebouw om tifo's te maken: grote beschilderde doeken die de voetbalploeg ondersteunen. Opvallend is dat de graffiti zich vooral aan de binnenzijde van de ruïne bevindt, en niet aan de buitenkant. KRC Genk maakt zelf ook nog gebruik van het gebouw, zij het louter als opslagruimte. Ondanks de zichtbare verwaarlozing, draagt het station nog steeds een diepe symbolische betekenis binnen de gemeenschap. Tijdens een korte rondleiding door de goederendienst van KRC Genk, die toevallig wordt

bemand door enkele oud-mijnwerkers, werd duidelijk hoe belangrijk deze plek is. Velen van hen zetten hier ooit hun eerste stappen in Zwartberg.

Fig. 54: Station van Waterschei
©Gerard van Vliet

Bestaande plan

De status van het gebouw vandaag kent drie delen. Het hoofdgebouw werd gebruikt als algemene inkom met loketten en een wachtruimte. Vanaf de eerste verdieping was er ook een woning. Het uitgestrekte volume hierlangs werd gebruikt als goederenopslag en controlepunt. Het gebouw is veelal traditioneel, maar kent ook enkele moderne elementen zoals de betonnen luifels aan elke zijde, de overkragende dakranden en de rechthoekige gevelopeningen. Het gebouw werd opgebouwd uit een betonnen structuur, die door de invullingen weinig zichtbaar is gebleven. Het gebouw heeft een zeer lineaire opzet, het is maar liefst tachtig meter lang en slechts tien meter breed. Het ligt langs het kolenspoor, een lineair park dat de afmetingen van het gebouw nog eens benadrukt. In het masterplan, dat in het eerste deel van het masterproject wordt uitgewerkt, worden openbare functies zoals onderwijs, sport, jeugdbeweging en andere recreatieve voorzieningen samengebracht in een doorlopende strook die doorheen het gehele Zwartberg loopt. De ruimtelijke kwaliteiten van het gebouw worden benadrukt door het lineaire karakter te koppelen aan een architecturaal wandelpad. Het kolenspoor heeft geen enkele duidelijk gedefinieerde in- of uitgang, wat de ruimte nog meer open en doorstroombaar maakt.

Architecturale uitgangspunten

Het ontwerp wordt gedragen door drie centrale uitgangspunten die samen een gelaagde ruimtelijke ervaring creëren. Ten eerste vormt de gecontroleerde ruïne de toegang tot het geheel. In plaats van de bestaande ruïne te restaureren, wordt het verval juist benadrukt en omgevormd tot een publieke, groene ruimte. Door structuren open te breken, krijgt de natuur vrij spel om het gebouw verder te overwoekeren, waardoor het verleden tastbaar blijft in een voortdurend veranderende omgeving. Een nieuw volume, gespiegeld ten opzichte van de ruïne, verwijst naar het voormalige station en symboliseert het litteken van het mijnverleden. Binnen deze context ontstaat een architecturale wandeling die de bezoeker langs alle programmaonderdelen voert, met wisselende perspectieven en een vervagende grens tussen binnen en buiten. Het tweede uitgangspunt richt zich op het programma onder het dak. De voormalige goederenhal wordt herbestemd tot sporthal, waarbij de bestaande open ruimte optimaal wordt benut. Het verouderde dak maakt plaats voor een optopping in de vorm van stalen 'vinnen', die op regelmatige afstand van elkaar zijn bevestigd op de bestaande dakgoot. Deze constructie biedt niet alleen de nodige vrije hoogte voor sportactiviteiten, maar versterkt ook de ruimtelijke beleving. De architecturale wandeling, die in de ruïne aanvangt, keert hier terug en biedt beschutting aan kasten en zitplaatsen langs de sportvelden, waardoor het gebouw zowel functioneel als narratief met elkaar wordt verbonden.

Tot slot biedt het ontwerp een nieuw perspectief over Zwartberg. Boven op de ruïne wordt een gespiegelde volume ingericht als supporterscafé van de vereniging. Dit volume wordt gedragen door een structuur van vijf stalen kokerprofielen, waarin het als een doos lijkt te zijn geschoven. Een wenteltrap geeft toegang tot deze ruimte en markeert het beginpunt van de architecturale wandeling. Door een zekere afstand te bewaren tussen de structuur en de ruïne blijft het groen vrij om zich organisch te ontwikkelen, wat de spanning tussen verleden en toekomst, tussen natuur en architectuur, tastbaar maakt. Deze drie uitgangspunten samen zorgen voor een gelaagd ontwerp waarin herinnering, beweging en uitzicht elkaar versterken.

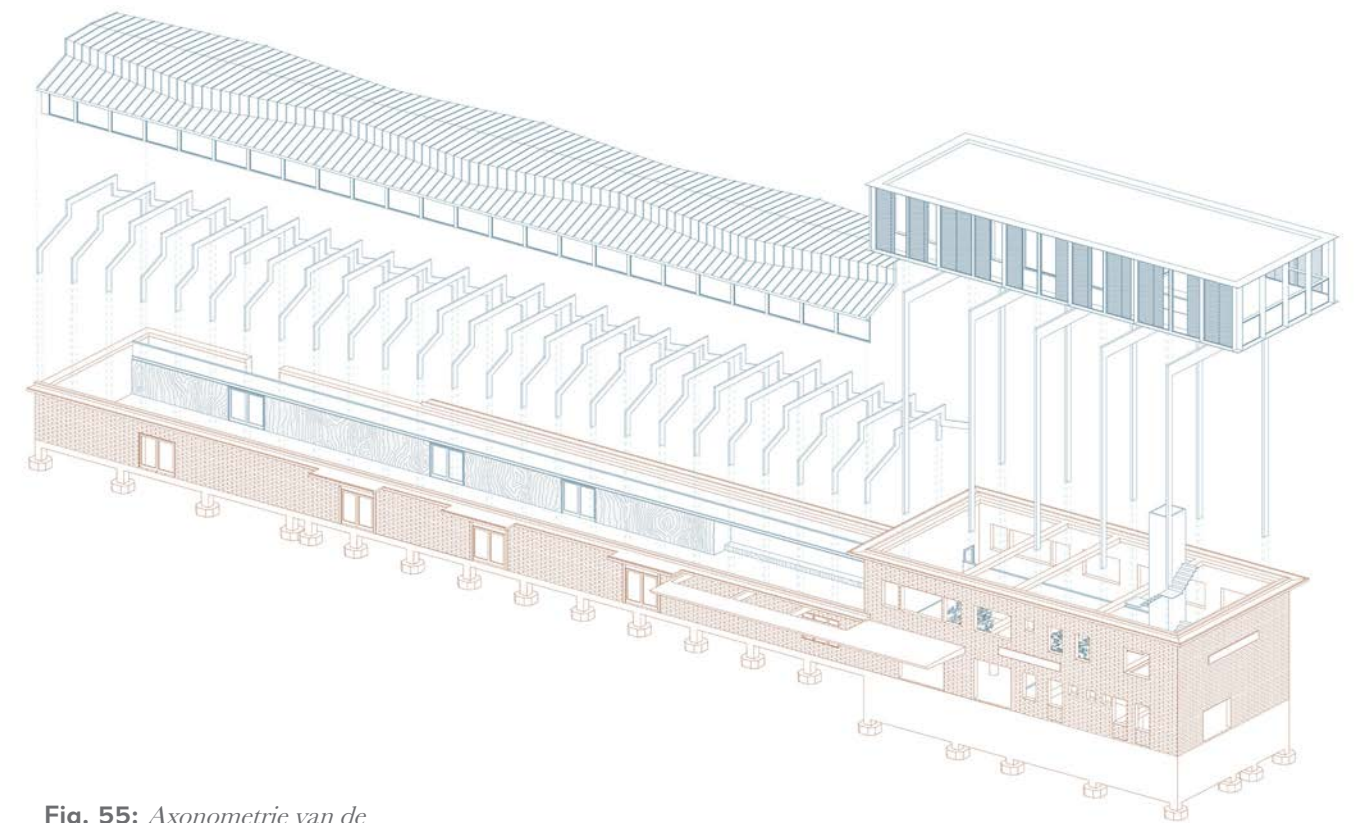

Fig. 55: Axonometrie van de nieuwe toestand ©Liese Lemmens

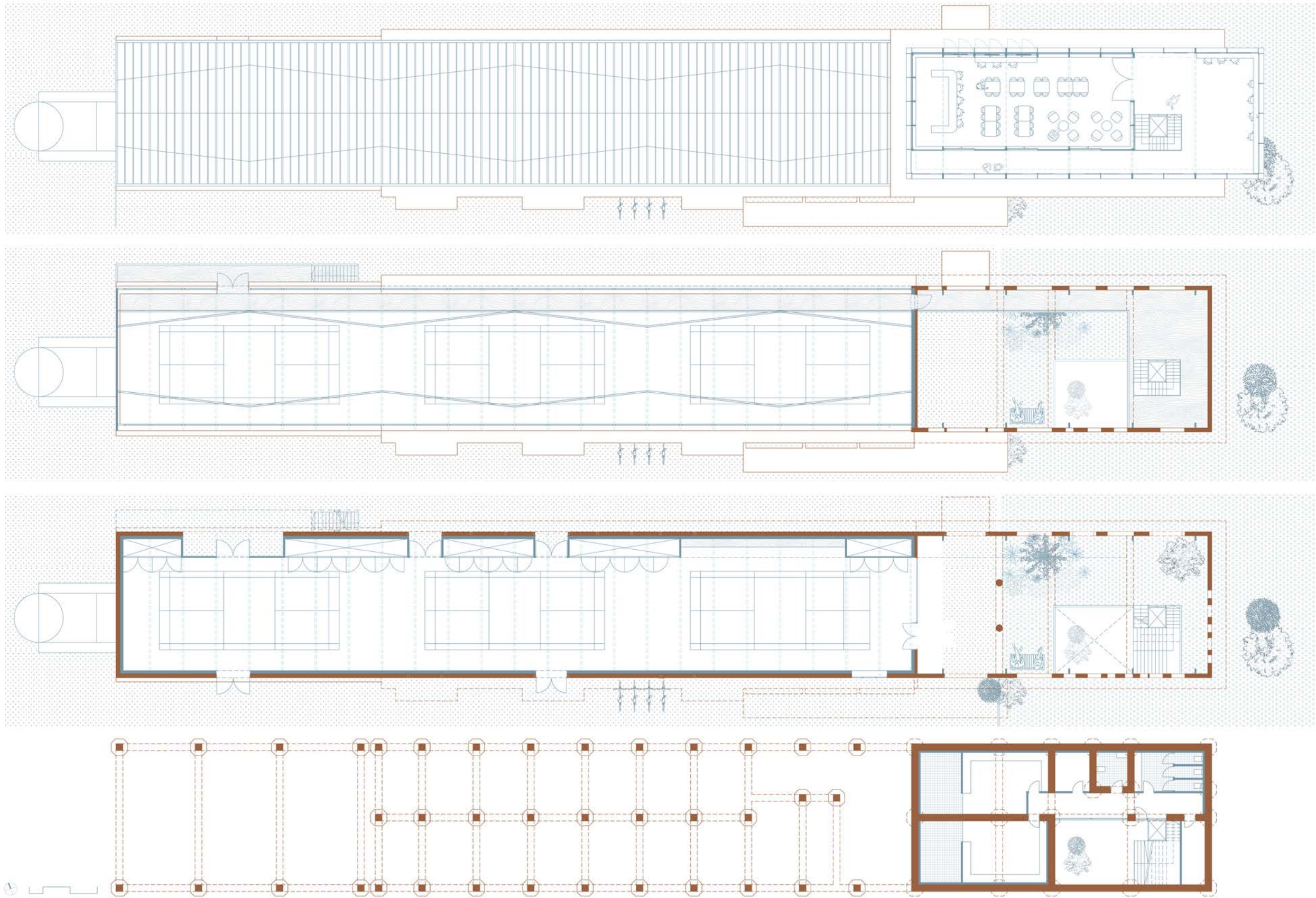

Fig. 56: Nieuwe plannen ©Liese
Lemmens

Circulatie

De circulatie binnen het gebouw wordt gestuurd door de lineaire opzet van het volume, wat het aanduiden van één duidelijke hoofdentree bemoeilijkt. In plaats van te kiezen voor een klassieke toegang, is er in het ontwerp gekozen voor een architecturale wandeling die de verschillende ruimtes met elkaar verbindt. Deze wandeling vormt een continue route die zich zowel binnen als buiten het gebouw afspeelt en zich over meerdere verdiepingen uitstrekt. Hierdoor ontstaat een gelaagde en dynamische ruimtelijke beleving, waarbij beweging centraal staat.

De route loopt verder naar buiten, waar een verhoogd platform uitzicht biedt over de tennisvelden en de looppiste. Onder de loopbrug, die deel uitmaakt van het circulatietraject, zijn wandkasten geïntegreerd en bevindt zich een verborgen toegang. Deze secundaire inkom maakt het mogelijk om het gebouw op verschillende plaatsen binnen te treden, steeds overdekt en verbonden met de buitenruimte. Zo wordt de relatie tussen binnen en buiten op een subtiële manier versterkt en maakt circulatie deel uit van de totale beleving van het gebouw.

Fig. 57: Doorsnede van de nieuwe
toestand ©Liese Lemmens

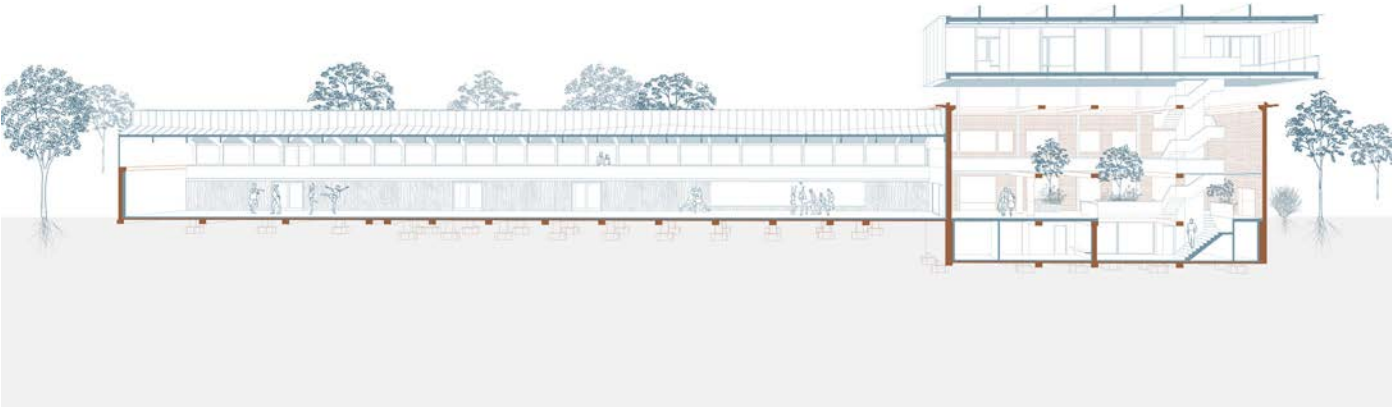

Fig. 58: Beeld sportzaal ©Liese
Lemmens

Fig. 59: Beeld ruïne ©Liese
Lemmens

Recreative strip als verbinding doorheen heel Zwartberg

In het masterplan wordt het voormalige kolenspoor getransformeerd tot een recreatieve en groene boulevard die als verbindende ruggengraat doorheen Zwartberg loopt. Deze “recreatieve strip” vormt niet alleen een landschappelijke drager, maar ook een sociaal-culturele as waaraan diverse bestaande en nieuwe voorzieningen worden gekoppeld. Vandaag sluiten al verschillende functies, zoals de kerk, de jeugdbeweging, de lagere school en sportinfrastructuur, aan op deze lijn. In het masterplan wordt deze structuur versterkt en uitgebreid, onder meer door het stimuleren van nieuwe onderwijsinitiatieven binnen de voorziene zone.

Een sleutelpunt binnen deze strip is het voormalige station van Waterschei. Dit gebouw krijgt een herbestemming als sportzaal in een nieuwe ‘sportstrip’, die bestaat uit een 1600 meter lange loop piste. Langs deze route worden diverse sportfaciliteiten georganiseerd, waaronder bestaande initiatieven zoals de hockeyclub, het zweefvliegen en het parachutespringen aan het nabijgelegen vliegveld. Door deze activiteiten samen te brengen binnen één lineaire structuur ontstaat een sterke thematische eenheid die zowel functioneel als recreatief is. Tegelijkertijd verzachten elementen zoals speelpleinen tussen school en woonwijk de harde grenzen tussen functies, en dragen zo bij aan een meer geïntegreerde leefomgeving.

Een bijkomende ingreep betreft de verplaatsing van de bestaande weg langs het kerkhof naar het tracé van het voormalige kolenspoor. Hierdoor ontstaat ruimte voor ecologisch herstel van de heide, die opnieuw kan aansluiten op het natuurgebied. Ook het kerkhof wordt actief betrokken bij deze transformatie: door het open te maken naar het landschap, vervult het een verbindende rol tussen erfgoed en natuur. Dit schematisch ontwerpvoorstel is geïnspireerd op het ontwerp van het sportpark in Genk, gerealiseerd door LOLA Landscape Architects, en vertaalt hun visie naar de context en schaal van Zwartberg.

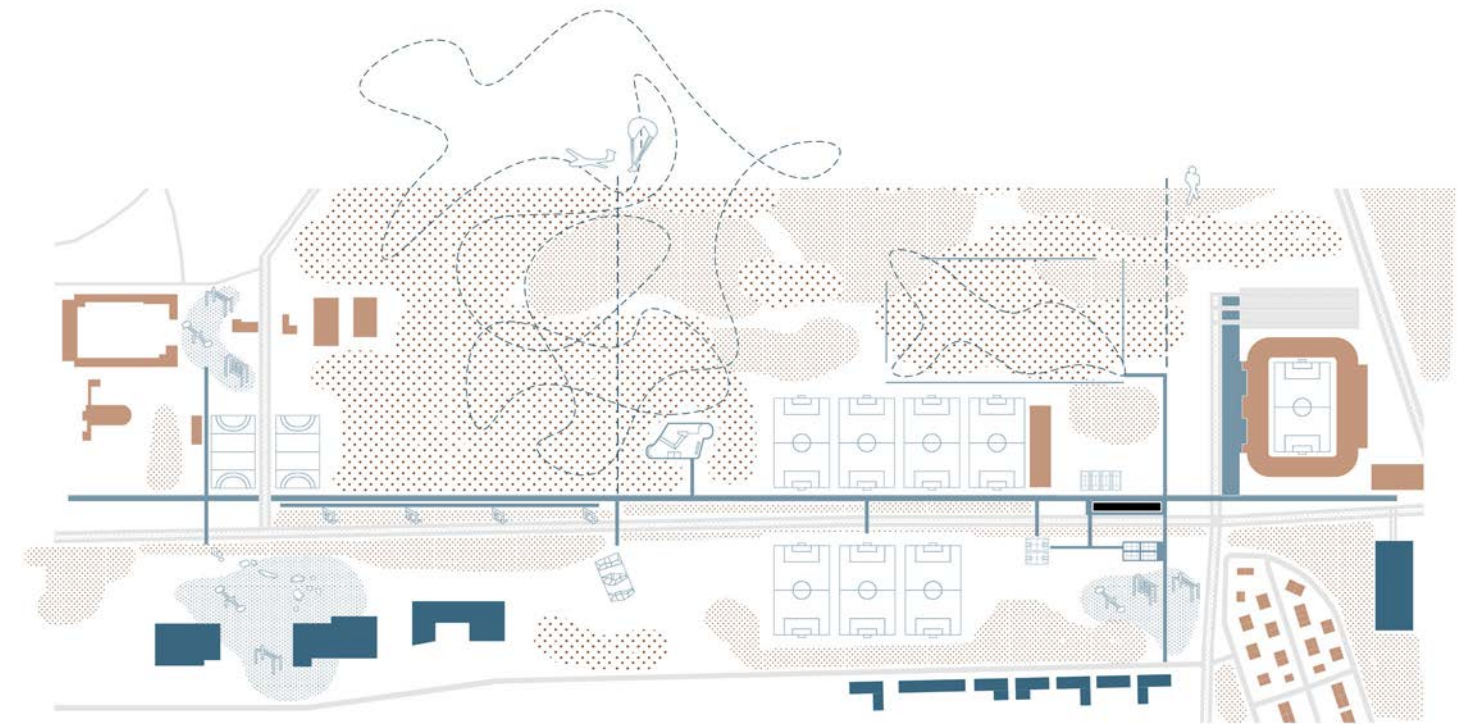

Fig. 60: *Implantingsplan* ©Liese Lemmens

Conclusie

De masterscriptie onderzoekt de ruïne als meer dan een materieel overblijfsel van verval. In plaats van ze louter als object van verlies te beschouwen, wordt er gezocht naar manieren om deze plekken opnieuw betekenis te geven binnen een hedendaagse context. Zowel in het post-reformatielandschap van Engeland als in het mijnlandschap van Zwartberg blijkt de ruïne een krachtig symbool te zijn van collectief geheugen en identiteitsverlies. De afbraak van kloosters in Engeland en de abrupte sluiting van de mijn in Zwartberg hebben vergelijkbare sporen nagelaten. Ze veroorzaakten niet alleen fysieke leegte, maar lieten ook diepe emotionele littekens achter binnen de gemeenschappen die erdoor getroffen werden. Toch opent dit verlies een ruimte voor nieuwe mogelijkheden. De ruïne roept bij de toeschouwer vaak een gevoel van nostalgie en fascinatie op, net omdat ze onvolledig en fragmentarisch is. Het is deze aantrekkingskracht die haar betekenisvol maakt, maar tegelijk de herbestemming ervan complex en gelaagd.

Tijdens het onderzoek werden drie brede strategieën verkend die architecten kunnen hanteren bij het omgaan met ruïnes. Deze benaderingen zijn het vereren, het herstellen en het construeren van de ruïne. Elke strategie werd theoretisch onderbouwd met verwijzingen naar belangrijke denkers zoals John Ruskin en Viollet-le-Duc, die elk vanuit een eigen visie het spanningsveld tussen behoud en transformatie belichten. De casestudy's tonen aan dat er geen uniforme aanpak bestaat. Elke ruïne vraagt om een specifieke en contextuele benadering. Vaak ontstaat de richting van een herbestemming niet enkel vanuit de ontwerpvisie, maar ook door de betrokkenheid van een gebruikersgroep. In het voorbeeld van PC Caritas speelt deze groep een sturende rol in de herwaardering van de plek. Wat uit alle gevallen naar voren komt, is dat de ruïne zich niet laat vangen in één typologie of vast patroon. Architecturale ingrepen moeten steeds afgestemd worden op de unieke ruimtelijke, historische en sociale context waarin de ruïne zich bevindt.

Het masterproject op het oude mijnstation van Waterschei vormt een tastbare vertaling van deze inzichten. Het toont aan dat ruïnes, wanneer ze met respect en gevoeligheid worden benaderd, opnieuw een betekenisvolle rol kunnen spelen binnen het stedelijk en maatschappelijk weefsel.

We kunnen besluiten dat ruïnes op verschillende manieren kunnen worden herbestemd, waarbij elke aanpak een ander resultaat met zich meebrengt. Het vereren van de ruïne houdt het verval bewust in stand en benadrukt haar intrinsieke waarde. Het herstellen probeert de oorspronkelijke betekenis gedeeltelijk terug te brengen. Het construeren daarentegen gebruikt de ruïne als inspiratiebron voor een nieuwe vormelijke of symbolische expressie. Ondanks deze uiteenlopende benaderingen blijft de onaangeroerde ruïne, in haar verwilderde en ongebruikte staat, wellicht de zuiverste representatie van wat een ruïne kan zijn. Juist door haar onaangetaste karakter bezit ze een stille kracht die de toeschouwer diep raakt en tot reflectie aanzet.

Bibliografie

50 jaar geleden ging mijn van Zwartberg dicht. (n.d.). Cosimo. Geraadpleegd op 15 februari 2025 via <https://www.cosimo.be/onsmijnverleden/50-jaar-geleden-ging-mijn-van-zwartberg-dicht>

Aerts, J., De Paep, M., Vandenbossche, A., & De Bruyn, J. (2015). Genk rasterstad.

Avelgem - Repeat, sint Amalberga bossuit. (2013). Vlaams Bouwmeester. Geraadpleegd op 3 maart 2025 via <https://www.vlaamsbouwmeester.be/nl/projecten/avelgem-repeat-sint-amalberga-bossuit>

Berten, R. (2021). *Limburgse steenkoolterrils, ontstaansgeschiedenis van 7 steenkoolmijnen plantengroei op de afvalbergen*. [Rapport]. Provincie Limburg. https://www.provinciaalnatuurcentrum.be/files/Publicaties/Steenkoolterrils_LR.pdf

Boie, G. B. (2019). The social mind. <https://www.bavo.biz/the-social-mind>

Boie, G. B., & Vandamme, F. V. (2016). Relationele architectuur. A+, 261.

Braaksma & Roos. (2023). *Lochal Tilburg*; Braaksma & Roos Architectenbureau. Geraadpleegd op 23 februari 2025 via <https://www.braaksma-roos.nl/project/lochal-tilburg/>

Brain, J. (2023). *The Pilgrimage of Grace*. Historic UK. Geraadpleegd op 2 april 2025 via <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofEngland/Pilgrimage-Of-Grace/>

Breiter, S. J. (2013). *The reuse of monastic materials in post-dissolution contexts at Thornton Abbey* [Masterscriptie, University of Wisconsin-La Crosse]. Minds@UW. <http://digital.library.wisc.edu/1793/66654>

Bret. (2019, 25 juli). Wat is urbex? MyNewArt. Retrieved March 1, 2025, from <https://mynewart.nl/wat-is-urbex/>

Brown, J. (2000). *Baltersan: a stately tower house in Ayrshire*. In Proc Soc Antiq Scot (Vol. 130, pp. 725–742).

Cacciatore, F. (2014). *The wall as living place: Hollow structural forms in Louis Kahn's work*. LetteraVentidue Edizioni.

Carter, M. C. (z.d.). *What Became of the Monks and Nuns at the Dissolution?* English Heritage. Geraadpleegd op 7 januari 2025, van <https://www.english-heritage.org.uk/learn/histories/dissolution/>

Civic Architects. (2019). *Lochal Public Library Tilburg*; Geraadpleegd op 23 februari 2025 via <https://www.civicarchitects.eu/nl/projects/lochal-tilburg>

Coomans, T. C. (2015). *Heritagization of an Abbey Ruin: The Use of Villers Abbey after the Monks left*. Universiteit Quebec.

Dargie, R. (1998). *Scottish Castles Through History*. Hodder Wayland.

Donnelly, C. J. (1999). A Typological Study of the Tower Houses of County Limerick. *The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland*, 129, 19–39. <http://www.jstor.org/stable/25509082>

Ellen Harvey. (z.d.). Avelgem. Geraadpleegd op 5 april 2025 via <https://www.avelgem.be/ellen-harvey>

Fexer, C. (2018). *Station van Waterschei*. Inventaris Onroerend Erfgoed. Geraadpleegd op 20 januari 2025 via <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/306499>

Florian, M. (2024). *Heneghan Peng Architects wins competition for transforming the ruins of a historical Berlin church*. ArchDaily. Geraadpleegd op 12 maart 2025 via <https://www.archdaily.com/1009198/heneghan-peng-architects-wins-competition-for-transforming-the-ruins-of-a-historical-berlin-church>

François, W. F., & Moyaert, M. (z.d.). *Moderniteit en tolerantie: Levensbeschouwelijke diversiteit in de publieke ruimte*. In KULeuven. Faculteit Theologie en Religiewetenschappen. <https://korte-tekst-tolerantie-en-moderniteit.pdf>

Freeman, T. S. (2012). *Henry VIII and History*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315253381>

Frydman, A. (z.d.). *Beton gieten op stukje erfgoed*. Blik op Beton, 29. https://www.febelcem.be/fileadmin/user_upload/ciment-et-applications/regard_beton/nl/Blik_op_beton_Nr29.pdf

Geschiedenis van campus Melle. (z.d.). Karus. Geraadpleegd op 2 juni 2025, van <https://www.karus.be/praktische-info/historiek>

Ghoshal, S., & Woll, J. (2014). *Shelter for Roman Ruins*. University of Minnesota College of Design School of Architecture. Geraadpleegd op 13 maart 2025 via https://arch3281fall14.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/10/casestudybooklet_template.pdf

Greene, J. P. (2005). *Medieval monasteries*. Bloomsbury Publishing.

Halewijnkouter. (2020). Raamwerk. Geraadpleegd op 20 februari 2025 via <https://raam-werk.com/projects/halewijnkouter-1>

Harsch, J., Emile Van Dorenmuseum Genk, Roels, L., & Gos, L. (2021). De Limburgse Mijnstreek: verleden, heden en toekomst. In Modulair Lessenpakket Over de Mijngeschiedenis met Referenties Naar Actuele Thema's Voor Leerkrachten Uit de 3de Graad van het Secundair Onderwijs. <https://www.erfgoedcelmijnerfgoed.be/wp-content/uploads/De-Limburgse-mijnstreek-LR.pdf>

Headley, G., & Meulenkamp, W. (2020). *The English folly: The Edifice Complex*. Liverpool University Press.

Historic England. (z.d.). *The ruined west end of Malmesbury Abbey, before its restoration in 1903*. Geraadpleegd op 10 januari via <https://historicengland.org.uk/images-books/photos/item/OP19862>

History of St Augustine's Abbey. (z.d.). English Heritage. Geraadpleegd op 24 februari via <https://www.english-heritage.org.uk/visit/places/st-augustines-abbey/history-and-stories/history/#:~:text=St%20Augustine%E2%80%99s%20Abbey%20was%20one,VIII%E2%80%99s%20Suppression%20of%20the%20Monasteries>.

Hodges, G. (1904). *Fountains Abbey: The story of a medieval monastery*. Sagwan Press.

Huis Gentbrugge door GAFPA. (2016). Divisare. Geraadpleegd op 22 maart 2025 via https://divisare.com/projects/315270-gafpa-tim-van-de-velde-house-gentbrugge?utm_content=buffer3206e&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer

Howard, E. (1902). GARDEN CITIES OF TOMORROW. SWAN SONNENSCHNEIN & CO., Ltd. <https://ia800306.us.archive.org/28/items/gardencitiesofto00howa/gardencitiesofto00howa.pdf>

Island History Trust. (z.d.). Island History Trust. https://www.islandhistory.org.uk/index_p-2-c-0-x-247257880.html

Kaiser Wilhelm Memorial Church. (z.d.). berlin.de. Geraadpleegd op 12 maart 2025 via <https://www.berlin.de/en/attractions-and-sights/3561433-3104052-kaiser-wilhelm-memorial-church.en.html>

Kahn, L. K. (1959). Perspecta 7 (J. B. Baker, Red.). Yale University.

Keersmaekers, R. K. (2024). *Funderingstechnieken deel twee*. In Draagstructuur 4. Hoorcollege, Universiteit Hasselt, België.

Knowles, D. (2024, 29 april). *Malmesbury Abbey*. Cotswold Journeys. Geraadpleegd op 15 februari 2025 via <https://cotswoldjourneys.com/blog/malmesbury-abbey/>

Kolenspoor en kolenhaven. (z.d.). Visit Limburg. Geraadpleegd op 21 januari 2025 via <https://www.visitlimburg.be/nl/wat-te-doen/kolenspoor-en-kolenhaven>

Kruft, H. (2004). *History of Architectural Theory*. Princeton Architectural Press.

Krupa, Z. (2021). Inside The Walls. In Architekturmuseum. <https://www.architekturmuseum.de/wp-content/uploads/2021/04/2020-student-project-Hybrid-Krupa.pdf>

Lewis, D. (z.d.). *St Augustine's Abbey*. Canterbury Historical And Archaeological Society. Geraadpleegd op 2 maart 202(via <https://www.canterbury-archaeology.org.uk/st-augustines-abbey>

Marshall, P. (2009). *The Reformation: A very short introduction*. Oxford University Press.

McGovern, T.J. (2017). *St Thomas More en de Protestantse Reformatie*. In PositionPapers.

More, T. (1969). *Utopia*. Primedia E-launch LLC.

Nabila, N. & Southeast University. (2021). The concept of garden City and its relevancy in modern city planning. Southeast University Journal Of Architecture, 1–1, 1–7. <https://www.researchgate.net/publication/353437083>

Nooraddin, H. (2013). The wall. In ResearchGate. *In Arts and Design Studies* (Vol. 7, pp. 55–57). Canadian University of Dubai. <https://www.researchgate.net/publication/282155396>

O'Mahony, M. (2020). *Spatial Analysis and the Late Medieval Tower-Houses of Britain and Ireland* [PhD-scriptie, Queen's University Belfast]. https://pureadmin.qub.ac.uk/ws/portalfiles/portal/210827370/Michael_O_Mahony_PhD_Thesis.pdf

Painshill. (2022). *The Ruined Abbey at Painshill landscape garden in Cobham, Surrey*. Geraadpleegd op 10 maart 2025 via <https://www.painshill.co.uk/attractions/the-ruined-abbey/>

Pauwels, D. (2005). *Luciebos*. Inventaris Onroerend Erfgoed. Geraadpleegd op 20 januari 2025 via <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/themas/9801>

Peyton, N. (2020). *The Dissolution of the English Monasteries: A Quantitative Investigation*. In The London School Of Economics And Political Science. Economic History Department. <https://www.lse.ac.uk/Economic-History/Assets/Documents/WorkingPapers/Economic-History/2020/WP316.pdf>

Provincie Limburg. (2021). *Kolenspoor: Van oude spoorverbinding tot hefboom voor regionale samenwerking. Issuu*. Geraadpleegd op 22 januari 2025 via van https://issuu.com/provincie_limburg/docs/kolenspoor_brochure_issue/9

Ravenscroft, T. (2018). *Emrys Architects uses timber inserts to convert east London ironworks into artists' studios*. Dezeen. Geraadpleegd op 6 april 2025, van <https://www.dezeen.com/2018/02/04/emrys-architects-millwall-ironworks-artist-craft-studios-wooden-framework-london-uk/>

Restauratie Maagdentoren. (n.d.). VAI. Geraadpleegd op 19 maart 2025 via <https://www.vai.be/gebouwen/cultuurinfrastructuur/restauratie-maagdentoren-zichem>

Robertson, A. (2022, 10 maart). *A Tale of Two Tower Houses*. National Trust For Scotland. Geraadpleegd op 7 februari 2025, van <https://www.nts.org.uk/stories/a-tale-of-two-towers>

Robinson, D. M., & Lea, R. (2002). *Malmesbury Abbey History, Archaeology, and Architecture to Illustrate the Significance of the South Aisle Screen*. In Archaeology Data Service. Historic England. <https://doi.org/10.5284/1055489>

Roemen, C. (2022). Wol en wede in middeleeuws Roermond. In G. Van de Garde (Reds.), *Spiegel van Roermond* (Vol. 30, pp. 72–93). Stichting Rura.

Roper, W. (1905). *The Life of Sir Thomas More*. Burns & Oates.

Schouwens, S. E. J. S. (2007). *Piranesi en de rome gids: de culturele context van de vedute di Roma*. In Universiteit Gent [Thesis]. Universiteit Gent. https://libstore.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/312/227/RUG01-001312227_2010_0001_AC.pdf

Sharpe, L. M. (2021). *Fountains Abbey: The centuries after dissolution*. Luke Morton Sharpe. Geraadpleegd op 15 januari 2025, van <https://www.lukemortonsarpe.com/post/fountains-abbey-the-centuries-after-dissolution>

Shusterman, N. (2013). *The French Revolution: Faith, Desire and Politics*. Routledge.

Simmel, G. (1958). Two Essays. In P. Deitz (Reds.) *The Hudson Review* (Vol. 11, pp. 371–385). The Hudson Review, Inc. <https://doi.org/10.2307/3848614>

Sugden, K. S., & Cockerill, A. C. (z.d.). *The Wool and Cotton Textile Industries in England and Wales up to 1850*. In University Of Cambridge. <https://www.campop.geog.cam.ac.uk/research/occupations/outputs/onlineatlas/textiles.pdf>

Tapia, D. (2024). *The Forge Offices and Exhibition Space from Emrys Architects*. ArchDaily. Geraadpleegd op 19 maart 2025 via <https://www.archdaily.com/922922/the-forge-offices-and-exhibition-space-emrys-architects>

The dissolution of the monasteries. (z.d.). The National Archives. Geraadpleegd op 15 december 2024 via <https://beta.nationalarchives.gov.uk/explore-the-collection/explore-by-time-period/early-modern/the-dissolution-of-the-monasteries/>

The Forge. (2019). Emrys. Geraadpleegd op 19 maart 2025 via <https://www.emrysarchitects.com/the-forge/>

Thomas Hearne. (z.d.). Artvee. Geraadpleegd op 24 februari 2025 via <https://artvee.com/artist/thomas-hearne>

Vanacker, B. (2019). *Het vermoldde kolenspoor*. Industriecultuur. Geraadpleegd op 20 januari 2025 via <https://www.industriecultuur.be/spoorwegen/kolenspoor>

Vanacker, B. (2023). *Het uitgewiste mijnverleden van Zwartberg*. Industriecultuur. Geraadpleegd op 1 april 2025 via <https://www.industriecultuur.be/steenkoolmijnen/zwartberg#:~:text=Op%2022%20december%201965%20kondigde,Vlaanderen%3A%20de%20mijn%20van%20Zwartberg>

Vanblaere, S. V. & Onroerend Erfgoed. (2015). *Maagdentoren*. M&L, Monumenten, Landschappen & Archeologie, 34. <https://publicaties.vlaanderen.be/view-file/44403>

Vandekerckhove, I. (2019). *Mijn verleden*. Wanderful design. Geraadpleegd op 21 januari 2025 via <https://www.wanderful.design/nl/story/mijn-verleden/>

Vandroogenbroeck, M. & Decubber, S. (2022). *Ruïnes van de toekomst*. Rektoverso. Geraadpleegd op 25 januari 2025 via <https://www.rektoverso.be/artikel/ruines-van-de-toekomst>

Whitaker, J. (2021). *Raised from the ruins: Monastic houses after the dissolution*. Unicorn.

White, G. J. (2012). *The Medieval English Landscape, 1000–1540*. In Bloomsbury Publishing Plc eBooks (1ste editie). Bloomsbury Publishing. <https://doi.org/10.5040/9781472599247>

Wright, D. (2024). *The dissolution of the monasteries: Henry VIII's most controversial policy*. Discover Britain. Geraadpleegd op 16 december via <https://www.discoverbritain.com/history/historic-events/dissolution-of-the-monasteries/>

Zwartberg De cités. (z.d.). Cosimo. Geraadpleegd op 20 januari 2025 via <https://www.cosimo.be/onsmijnverleden/zwartberg-de-cit%C3%A9s>

Afbeeldingenlijst

Figuur 1: Voorblad

Richter, C. (2016, 28 december). The Spirit of Abandoned Spaces by Christian Richter. IGNANT. <https://www.ignant.com/2016/12/20/the-spirit-of-abandoned-spaces-by-christian-richter/>

Figuur 2: Ruïne

Lemmens, L. (2024, 4 januari). Ruïne

Figuur 3: Portret Hendrik de 8ste

Holbein de Jonge, H. (z.d.). Koning Hendrik VIII, ca. 1537 | Hans Holbein der Jüngere. MeisterDrucke. <https://www.meisterdrucke.nl/fijne-kunsten-afdruk/Hans-Holbein-der-J%C3%BCngere/785341/Koning-Hendrik-VIII,-ca.-1537.html>

Figuur 4: Stakingen tijdens de sluiting van de steenkoolmijn in Zwartberg

Harsch, J. (z.d.) 50 jaar geleden ging mijn van Zwartberg dicht. <https://www.cosimo.be/onsmijnverleden/50-jaar-geleden-ging-mijn-van-zwartberg-dicht>

Figuur 5: Fountains Abbey voor de verwoestingen in de 12de eeuw

Spengler, B. A., & Spengler, B. A. (2025, 5 mei). Model of Fountains Abbey. World History Encyclopedia. <https://www.worldhistory.org/image/12226/model-of-fountains-abbey/>

Figuur 6: Fountains Hall rond 1600

Cooke, W. J. & Whittock, N. (2025, 5 mei). Fountains Hall. Wikipedia. [https://nl.wikipedia.org/wiki/Fountains_Hall#/media/Bestand:Fountains_Hall_from_A_New_And_Complete_History_of_the_County_of_York_by_Thomas_Allen_\(1830\).jpg](https://nl.wikipedia.org/wiki/Fountains_Hall#/media/Bestand:Fountains_Hall_from_A_New_And_Complete_History_of_the_County_of_York_by_Thomas_Allen_(1830).jpg)

Figuur 7: Grondplan en gevel Fountains Abbey rond 1500

The New Gresham Encyclopedia - Volume I Part 1. (z.d.). <https://www.gutenberg.org/files/34073/34073-h/34073-h.htm>

Figuur 8: Grondplan en gevel Fountains Abbey in 2024

The New Gresham Encyclopedia - Volume I Part 1. (z.d.). <https://www.gutenberg.org/files/34073/34073-h/34073-h.htm>

Figuur 9: Malmesbury Abbey vandaag de dag

Stephen, T. (2024, 10 februari). Malmesbury - England's Oldest Borough. Meandering Wild. <https://meanderingwild.com/malmesbury-englands-oldest-borough/>

Figuur 10: Grondplan en gevel Malmesbury Abbey rond 1500

Sabin, D., & Donaldson, K. (2019). Malmesbury Abbey Malmesbury Wiltshire. In Archaeological Surveys. Malmesbury History Society. https://www.archaeological-surveys.co.uk/uploads/pdf/J743_Malmesbury_Abbey_GPR_survey_report.pdf

Figuur 11: Grondplan en gevel Malmesbury Abbey in 2024

Sabin, D., & Donaldson, K. (2019). Malmesbury Abbey Malmesbury Wiltshire. In Archaeological Surveys. Malmesbury History Society. https://www.archaeological-surveys.co.uk/uploads/pdf/J743_Malmesbury_Abbey_GPR_survey_report.pdf

Figuur 12: De ruïnes van Saint Augustine's abbey vandaag de dag

Slotboom, A. (z.d.). St. Augustine's Abbey in Canterbury. <https://www.werelderfgoedfotos.nl/nl/fotos/63-st-augustine-s-abbey-in-canterbury.html>

Figuur 13: Baltersan Castle

RCAHMS (z.d.). View from South-West. Canmore. <https://canmore.org.uk/collection/2615398>

Figuur 14: Eerste verdieping van Baltersan Castle

Brown, J. (2000). *Baltersan: a stately tower house in Ayrshire*. In Proc Soc Antiq Scot (Vol. 130, pp. 725–742).

Figuur 15: Fisher House

Team, A. (2024, 28 augustus). Louis Kahn's Iconic Fisher House: A Masterpiece of Modern Architecture. ArchEyes. <https://archeyes.com/fisher-house-louis-kahn/#jp-carousel-24998>

Figuur 16: Fisher House

Team, A. (2024, 28 augustus). Louis Kahn's Iconic Fisher House: A Masterpiece of Modern Architecture. ArchEyes. <https://archeyes.com/fisher-house-louis-kahn/#jp-carousel-24998>

Figuur 17: PC Caritas

Dujardin, F. (z.d.). Kanunnik Petrus Jozef Triestplein. VAI. <https://www.vai.be/gebouwen/zorginfrastructuur/kanunnik-petrus-jozef-triestplein-melle>

Figuur 18: Urban exploring fotografie

Emmett, M. (2015, 19 februari). matt emmett rediscovers abandoned architecture and forgotten heritage. Designboom. <https://www.designboom.com/art/matt-emmett-forgotten-heritage-architecture-02-18-2015/>

Figuur 19: Kaiser Wilhelm gedächtniskirche

Cramer, M. (z.d.). Gedächtniskirche Berlin. <https://www.gedaechtniskirche-berlin.de/besuchen/fuehrungen>

Figuur 20: Gevelbeeld met nieuwe architecturale interventie van Eiermann

Kaiser Wilhelm Memorial Church. (2020, 8 september). WikiArquitectura. <https://en.wikiarquitectura.com/building/kaiser-wilhelm-memorial-church/>

Figuur 21: Grondplan met nieuwe architecturale interventie van Zumthor

Atelier Peter Zumthor & Partner AG. (z.d.). Orthos Logos. <https://orthoslogos.fr/architecture/shelter-roman-archaeological-site/>

Figuur 22: Zwevende trap

Fischer, A. (z.d.). https://www.instagram.com/p/CZy9G6uhLN6/?img_index=2

Figuur 23: The Forge binnenconstructie

Williams, A. (2024, 22 juli). The Forge Offices and Exhibition Space / Emrys Architects. ArchDaily. <https://www.archdaily.com/922922/the-forge-offices-and-exhibition-space-emrys-architects>

Figuur 24: Grondplan met de nieuwe architecturale interventie

Architecture Today. (2018, 6 februari). *Forging Ahead*. The independent architecture magazine. <https://architecturetoday.co.uk/forging-ahead/>

Figuur 25: Grondplan met de nieuwe architecturale interventie

Architecture Today. (2018, 6 februari). *Forging Ahead*. The independent architecture magazine. <https://architecturetoday.co.uk/forging-ahead/>

Figuur 26: De abdijkerk in ruïneuze toestand

Lemmens, L. (2025, 22 februari). De abdijkerk in ruïneuze toestand.

Figuur 27: Trap en liftkoker naast het vroegere poortgebouw als laatste interventie
Lichtle, F. (2024, 8 augustus). Villers Abbey Visitor Center door Binario Architectes. ArchDaily. <https://www.archdaily.com/794649/villers-abbey-visitor-center-binario-architectes>

Figuur 28: Loopbrug doorheen het vroegere poortgebouw
Lichtle, F. (2024, 8 augustus). Villers Abbey Visitor Center door Binario Architectes. ArchDaily. <https://www.archdaily.com/794649/villers-abbey-visitor-center-binario-architectes>

Figuur 29: Axonometrie met de wandeling als interventie aangeduid in het rood
Binario architecten (z.d.). <https://www.binarioarchitectes.com/index.php?/root/villers-la-ville/>
Figuur 28: Restauratie Maagdentoren Diest
Dujardin, F. (2023, 23 mei). Maagdentoren te Zichem. <https://www.studioroma.be/projecten/maagdentoren-te-zichem/>

Figuur 30: Doorsnede met de nieuwe architecturale interventie
Restauratie Maagdentoren. (z.d.-b). VAI. <https://www.vai.be/gebouwen/cultuurinfrastructuur/restauratie-maagdentoren-zichem>

Figuur 31: Restauratie Maagdentoren Diest
Dujardin, F. (2023, 23 mei). Maagdentoren te Zichem. <https://www.studioroma.be/projecten/maagdentoren-te-zichem/>

Figuur 32: Restauratie Maagdentoren Diest
Dujardin, F. (2023, 23 mei). Maagdentoren te Zichem. <https://www.studioroma.be/projecten/maagdentoren-te-zichem/>

Figuur 33: De bestaande en nieuwe structuur vergeleken
Civic Architects. (z.d.). <https://www.civicarchitects.eu/nl/projects/lochal-tilburg>

Figuur 34: De centrale hal in lochal waar de trap toegang biedt tot de verschillende platformen
Bollaert, S. (2019, 27 februari). Civic Architects creëert openbare bibliotheek in enorme locomotiefloods. Dezeen. <https://www.dezeen.com/2019/02/27/lochal-public-library-civic-architects/>

Figuur 35: Mogliano Rome ruïnes van een galerij met beelden in de villa van Hadrianus villa Tiv
Piranesi, G. (z.d.). Fine Art America. <https://fineartamerica.com/featured/giovanni-battista-piranesi-mogliano-rome-ruins-of-a-gallery-of-statues-in-the-hadrians-villa-in-tiv-celestial-images.html>

Figuur 36: Gevelbeeld en grondplan met nieuwe architecturale interventie van Ellen Harvey
Parochiekerk Sint-Amelberga. (1854, 11 februari). Beeldbank Onroerend Erfgoed. <https://beeldbank.onroerenderfgoed.be/images/424080>

Figuur 37: Amelbergakerk
Bollaert, S. (2019). Architecture in Belgium. A+ Architecture in Belgium, N6, 281. https://www.vlaamsbouwmeester.be/sites/default/files/uploads/A+281_NL_VL%20BWMSTR.pdf

Figuur 38: The Ruined Abbey
Avery, A. (2016, 1 november). Beautiful England Photos. <https://www.beautifulenglandphotos.uk/painshill-park-cobham-surrey/ruined-abbey-painshill-park-cobham/>

Figuur 39: Beeld op de tuin die wordt gevormd door het ontmantelen van de schuur
Bollaert, S. (2024, 4 december). Halewijnkouter House / RAAMWERK. ArchDaily. https://www.archdaily.com/963748/halewijnkouter-house-raamwerk?ad_source=myad_bookmarks&ad_medium=bookmark-show&ad_content=other-user

Figuur 40: Voltooide staat
HIC Arquitectura. (2024, 24 september). de Vylder Vinck Taillieu > PC Caritas | HIC. HIC | an archive of architectures and other things. <https://hicarquitectura.com/2023/10/de-vylder-vinck-taillieu-pc-caritas/>

Figuur 41: Gedeeltelijke afbraak van het sint-jozef paviljoen
Bouwstenen voor het psychiatrisch centrum van de toekomst - BAVO. (z.d.). <https://www.bavo.biz/bouwstenen-voor-het-psychiatrisch-centrum-van-de-toekomst>

Figuur 42: Terril van Zwartberg
Terril van Zwartberg. (z.d.). Facebook. <https://www.facebook.com/groups/47135878223/media>

Figuur 43: Terril Zwartberg in 1978
Terril van Zwartberg in 1978. (z.d.). Facebook. <https://www.facebook.com/groups/47135878223/media>

Figuur 44: Industriegebied langs afgevlakte terril
Industrieel terrein te koop in Genk. (z.d.). Jansen Real Estate. <https://www.jansenrealestate.be/industrieel-terrein-te-koop-in-genk/6150241/>

Figuur 45: Vroegere mijnstation Waterschei
Vroegere mijnstation Waterschei. (z.d.). Facebook. <https://www.facebook.com/groups/47135878223/media>

Figuur 46: Kolenspoor
Vanacker, B. (2019c, juni 16). Kolenspoor. Industriecultuur.be. <https://www.industriecultuur.be/spoorwegen/kolenspoor>

Figuur 47: Vroegere ingang van de mijn
Vroegere ingang van de mijn. (z.d.). Facebook. <https://www.facebook.com/groups/47135878223/media>

Figuur 48: Kantine logementhuizen
Kantine logementhuizen. (z.d.). Facebook. <https://www.facebook.com/groups/47135878223/media>

Figuur 49: Ruïnes van Zwartberg
Lemmens, L. (2025, 4 januari). Ruïnes van Zwartberg.

Figuur 50: New Harmony van Robert Owen
Wikipedia-bijdragers. (z.d.). New Harmony by F. Bate (View of a Community, as proposed by Robert Owen) printed 1838.jpg - Wikipedia. https://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:New_Harmony_by_F._Bate_%28View_of_a_Community,_as_proposed_by_Robert_Owen%29_printed_1838.jpg

Figuur 51: De drie magneten van Howard
Stad, K. (z.d.). Krachtige stad. Flickr. <https://www.flickr.com/photos/59707087@N00/>

Figuur 52: Schema Howard
Wikipedia-bijdragers (z.d.) Wikimedia Commons. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ebenezer.jpg>

Figuur 53: Masterplan groep Garden city
Lemmens, L. (2025, 1 juni). Masterplan Garden City.

Figuur 54: Station van Waterschei
Van Vliet, G. (z.d.). 790407 87-23 Waterschei (BE). Flickr. <https://www.flickr.com/photos/spoorvliet/5565302333/in/pool-2953720@N22/>

Figuur 55: Axonometrie van de nieuwe toestand
Lemmens, L. (2025, 1 juni). Axonometrie van de nieuwe toestand.

Figuur 56: Nieuwe plannen
Lemmens, L. (2025, 1 juni). Nieuwe plannen.

Figuur 57: Doorsnede van de nieuwe toestand
Lemmens, L. (2025, 1 juni). Doorsnede van de nieuwe toestand.

Figuur 58: Beeld sportzaal
Lemmens, L. (2025, 1 juni). Beeld sportzaal.

Figuur 59: Beeld ruïne
Lemmens, L. (2025, 1 juni). Beeld ruïne.

Figuur 60: Inplantingsplan
Lemmens, L. (2025, 1 juni). Inplantingsplan.

